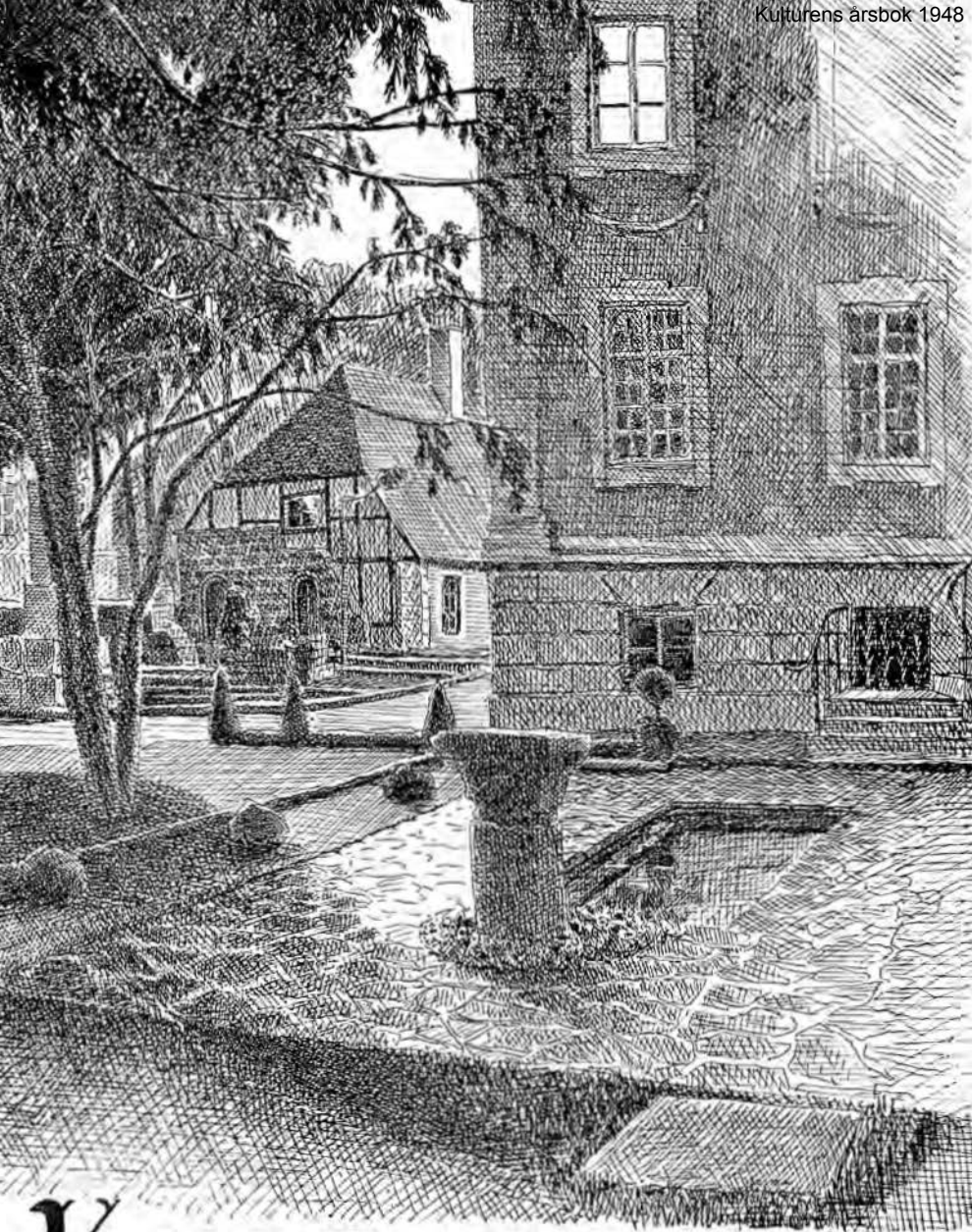

KULTUREN

EN ÅRSBOK

1948

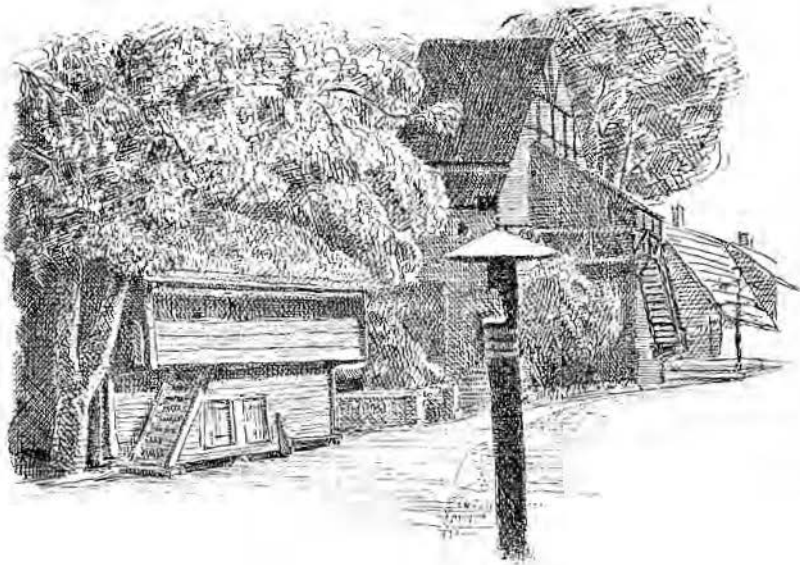

KULTUREN

EN ÅRSBOK 1948

DENNA BOK ÄR REDIGERAD AV SVEN T. KJELLBERG
OCH TRYCKT I EN UPPLAGA AV 17.200 EXEMPLAR I GRAVYRMANER
HOS HÅKAN OHLSSONS BOKTRYCKERI I LUND
KLICHÉERNA ÄRO FRÅN AB. MALMÖ GRAFISKA ANSTALT
OCH PAPPERET FRÅN FINBRUKEN, STOCKHOLM

LUND 1948

Denna årsbok tillägnas Kulturbistoriska föreningens hedersledamot, landshövdingen Herr Johan Nilsson, föreningens ordförande 1934—1948.

Den period av femton år, som avgränsas av dessa årtal, har medfört en stark konsolidering av föreningens ställning. Anslutningen till föreningen har vuxit från 703 medlemmar till 16.432 vid 1947 års utgång och föreningen torde vara en av de största, om ej den största i sitt slag inom landet. Årsboken

Småländsk loftbod, 1500-talet,
och tornbyggnad från dekanresidenset, 1400-talet.

håller denna grupp, som är spridd söderifrån ända längst upp i norr, underkunnig om verksamheten och lämnar kännedom om museets samlingar. Den stora penningsskulden vid periodens ingång är helt avvecklad, fonderna ha mer än fördubblats liksom årsanslagen. Så gott som samtliga museets byggnader i Lund och Östarp ha undergått kraftiga och skyddande restaureringar. I allt större antal komma besökarna till museet — även beträffande denna frekvens har en fördubbling skett. Samlingarna ha i många avseenden erhållit betydande tillskott ehuru föreningens medel för ändamålet varit små under denna period av intensiv återhämtning. Genom donationer och testamentariska förordnanden har museet blivit rikt ihågkommet av sina vänner. Åtgärder ha vidtagits, som öppna möjligheter till vidgade markområden för museet. Olika sammanslutningar ha överlämnat byggnader och samlingar samt därmed bidragit till museets utveckling.

Den tid, som förflutit, har i många avseenden varit brydsam. Vår penningförlägenhet var till en början så stor, att styrelsen för att täcka de nödvändigaste utgifterna måste skriva på växlar; den ställning, som mödosamt uppbyggts intill världskrigets utbrott, höll på att gå till spillo, då anslag och inkomster i ett slag sjönko i djupet. Periodens början kännetecknades också av inre strider, som försvagade föreningens ställning utåt.

För att övervinna dessa svårigheter och nå fram till dagens resultat erfordrades den fasta hand och den personliga auktoritet, som fanns hos styrelsens ordförande.

Föreningens tacksamhet är djup.

Sven T. Kjellberg.

Johan Nilsson.

THEODER TUFVESSON

Av GUSTAF-ADOLF NILSSON

Många gånger när man nås av bud om att skrivande kamrater gått bort får man i tankarna Karlfeldts-orden: Giv andra stora namn, nämn dem de trogna. För mig var det så när det för en tid sen meddelades att Theodor Tufvessons stämma i den svenska poetkören för alltid tystnat.

Den kvällen, då du gick — —
 En silverfärgad dager darrade kring träden
 som på en gammal tavla av Corot.
 I fjärran tändes tyst en stjärna
 i en himmelsslingas vemodsljuva blå.

Men först föll skynningen kring träden,
 och silverfärgen dog.
 — Blott länge efteråt i himmelsslingans
 vemodsljuva blånad stjärnan log.
 Den kvällen, då du gick — —

Så kan bara en målarpoet, en av de verkliga lyrikerna uttrycka sig. Det är konstfull poesi men på samma gång befriande konstlös. Och sådan var Theodor Tufvesson i all sin diktargärning. Han kunde bara vara äkta. Hans lyra kom inte i dallring inför annat än hembygden och dess traditioner. Och att han hade Österlen som sin musas speciella domän berodde

Theodor Tufvesson vid Tomelilla byagård.

på att han var en del av denna provins. Därför blev han så äkta. Han sjöng källrent friska strofer. De klingade av ömhet, fina färgvalörer, trofasthet — av hans eget sympatiskt originella hjärtelag.

Det droppar i solen från taken och träden,
 det skimrar i luften som silver och guld.
 Ur smältande snö tindrar vintersäden,
 och vinden går smeksam och huld . . .

Över slätten dör vintern i lyckliga tårar,
 i vägarnas pilar föds vårens sång.
 ... Mitt sinne blir ljusst som i ungdomens vårar,
 och hjärtat blir vilt som fordom en gång!

Det lapidariska uttryckssätt han använde, åtminstone i sina tidigare diktsamlingar, visar honom som en stor lyrisk artist. Han begränsade sig länge till den genren och den behärskade han med verkligt konstnärskap. Vad han gav var skälvande personlig bikt. Och läsaren eller åhöraren kände att Theodor Tufvesson var ute i angeläget ärende. Han var omedelbar och troskyldig. Ja, när jag säger hans åhörare, så tänker jag inte bara på de stora skaror av radiolyssnare som uppskattade honom. Han hade också på sina föreläsningar alltid auditorier som kände att ett varmt hjärta talade till deras.

Han kom av gammal ansedd bondesläkt. Fadern var Måns Tufvesson, ägare till gården Timmåkra i Borrby, kyrkovärd och bankman dessutom. Som jordförbättrare var han en föregångsman. I det gästfria hemmet trivdes målare och skalder gott med värdfolket. Han hade in i ålderns höst stort intresse för allt som var gammalt och fornt.

Sonen Theodor föddes 1884 och kom från barnsben att älska sin hemgård. Den yttre levnadsbanan blev ganska vanlig för en skånsk bondeson. Han kom till Lund, blev fil. kand., amanuens vid Kulturhistoriska museet, senare en drivande kraft i sin hembygds folkhögskola. Det var här i trakterna av det mångbesjungna bondehemmet som han utträttade sin väsentliga livsgärning. Som lärare blev han högt uppskattad, han inspirerade och ledde hembygdsförbundet, konstmuseet, hemslöjdsstyrelsen, hyagården och folkbiblioteket. Skåne hade varit kulturellt fattigare utan honom.

Med hans innerliga och ömma pietet blev det honom möjligt att blåsa liv i det döda material som hörde samman med fädernebygden. Och i ett flertal böcker berättade han målande, initierat och intressant om gångna tider. Inte sällan kryddade

han framställningen med sin humor. Till minnesfester i provinsen skrev han klangfulla hyllningsdikter. Han stod mitt uppe i hembygdens sjudande liv och såg det inte längre, såsom på Lundatiden, i ett ljuvt melankoliskt perspektiv. Han kunde också uttrycka sig med poetiskt lakonism, litet formät men stor konst, något av musik på psalmodikon. Som vid hasselns prassel mot rutan en vårmorgon.

— — Jag böjde mig ut och fick fatt
i en gyllene kvist av hassel
som brustit i blom i natt.

Efter nära ett kvarts sekel som folkhögskoleman pensionerades han 1945. Hyllningarna för hans stora insatser var många och varma. Theodor Tufvesson kunde så några år helt ägna sig åt författarskap. Han medarbetade flitigt i provinsens press med kulturhistoriska artiklar. Men hans största gåva åt eftervärlden är väl hans förmåga att kunna fånga sitt landskaps andedräkt av dagg och blommor i mjukt tonande strofer, artistiskt kräset. Eller de lantliga miljöerna där hans hjärta bodde.

Mitt hjärta bor i en gammal gård,
en gammal gård på slätten,
med vita längor och svalebön
under takens mossgröna brätten.

Och åldriga almar med sagor i,
— en evigt susande klunga,
och tätt inpå väggarna vångar och fält,
som förtroligt i sommaren sjunga.

Och en dröjande doft av lavendel och ros
i låga kisthus och salar,
och ett minne som ler i vår ruta och vrå
och sakta fill hjärtat talar.

Här bodde de gamle, här gled deras liv
i tid för längesen gången,
— så stilla som rågens julius
en afton i gåravången.

Här glider livet så stilla än,
ej stormen rör lågan vid härden,
— här är tystnad och ro för ett hjärta än
mitt i den larmande världen.

SVEN NILSSON MORIN OCH BOSEBO KYRKA

Det heter, att tillfället gör tjuven, men tillfället kan också skapa moraliskt högvärdiga individer och till och med framkalla goda konstnärer. Efterföljande rader äro avsedda att ge ett belysande exempel på det senare.

Hos hemmansägaren Nils Larsson i Hyltan uppe i Gnosjö socken i Småland föddes 1747 ett litet gossebarn, i dopet kallat Sven, som, när det nått mogen ålder, började sin verksamhet i livet som skraddarelärling för att med tiden bliva mästare i yrket och sockenskräddare, en på den tiden nog så lönande syssla. Som nyvorden mästare lade han sig till med ett namn, såsom tidens sed var, och kallade sig Morin, men i sin hembygd gick han gemenligen under benämningen »Sven i Hyltan». Så vände sig hans intresse mot jordbruket och under några år ägnade han sig med stor framgång åt modernäringen. Han blev till och med medaljerad för sin initiativrika gärning på området. Men han var en konstnärssjäl och hade konstnärens oro i blodet. Hans inneboende konstnärliga anlag trängfades till utlösning.

När därför grannförsamlingen Anderstorp 1771 hade bestämt sig för att skaffa en ny predikstol till sin kyrka, tog Morin tillfället i akt och erbjöd sig att utföra detta arbete. Församlingens själasörjare, prosten Olof Unnerus, menade väl, att inte kunde man ta en fuskare till ett sådant uppdrag. Men församlingen segrade. »Sven i Hyltan» ställde också förmånliga villkor och meddelade, att bleve ej predikstolen till belåtenhet, behöll han den själv och lovade avstå från de 200 daler, som kyrkorådet hade bestämt skulle utgå som ersättning för arbetet. Morin var flitig och när vintern gått över, var beställningen leveransfärdig. Både prost och församling blevo storligen förtjusta i den nya, vackra predikstolen och i glädjen skänkte de skulptören 100 daler utöver det avtalade priset. Mästaren ansåg nog själv, att han gjort en bra sak och

Takmålning och predikstol av häradmålaren Sven Nilsson Morin
i Bosebo kyrka på Kulturen.

signerade predikstolen. Nu ville emellertid prosten också vara med på ett hörn och önskade, att signeringen skulle ökas med: »då Olof Unnerus var prost», varpå Morin gav det dräpande svaret: »Det passar icke att sätta en lärd mans namn på en fuskares arbete.» Han målade också kyrkointeriören. Den morinska predikstolen finns alltjämt kvar fast nu i den 1856 uppförda kyrkan, men målningarna försvunno, när den gamla kyrkan raserades.

Sven Morin var varm rojalist och för att på något sätt i

Parti av läktaren i Bosebo kyrka med på trä målade framställningar av tolv apostlarna och i mitten ett fält med snidad prydnad, av härads-målaren Sven Nilsson Morin.

handling visa detta gjorde han en av 365 delar, lika många som dagar i året, bestående vagga och anhöll underdånigast hos majestätet att få förära honom denna att brukas av den 1778 födde kronprins Gustaf. När den kom fram, kunde emellertid ingen på platsen foga samman delarna, det blev antingen några för mycket eller för litet. Mästaren fick då kunglig befallning att själv komma till Stockholm och pussla samman den märkliga tingesten, vilket han också gjorde. Konungen skall sedermera ha dekorerat honom med vasaorden, varom inskriptionen på Morins gravvård på Gnosjö kyrkogård vittnar.

Morin förtjänade gott om pengar på sin konstnärliga verksamhet och med sina gammaldags enkla levnadsvanor fick han det mesta över. Han var en godhjärtad man och utom att han hjälpte sina syskon — själv var han ogift — gjorde han flera penningdonationer såväl till sin hemförsamling som grannförsamlingarna. Han slutade sitt verksamma liv 1813.

Sådan är i all korthet historien om den märklige man, som med tiden blev härads målare i Mo och som bland annat utförde den präktiga predikstolen samt vägg- och takmålningarna i Bosebø kyrka 1782. Även en altartavla målade han till kyrkan, men denna borttogs 1856. Och redan 1772 hade han utfört den i trä snidade prydnaden på orgeln och orgelläktaren, vilka uppsattes följande år. Av Morins konstförfarna och flitiga hand är också den över dörren till sakristian målade inskriften, som meddelar, att

Gud Till Ära
 Är Denna Kyrka Bygd
 År 1652
 Ut
 Drottning Christinæ Tid
 Och
 År 1773
 Under
 Konung Gustaf Den III:s
 Ärofulla Regering
 Då
 Härads Probsten Magister I. Gaslander
 Var
 Församlingens Herde
 Och
 Dominius Olof Beckman
 Comminister
 Bekom Hon Ett Nytt Orgewerk
 Samt Blef
 År 1782
 Beprydd
 Med Ny Predikstol
 Altartafla Och
 Målning

På många andra håll, som i Varberg, N. Unnaryd, Mossebo, Öreryd, hann han sätta framträdande spår efter sig. W. K.

MONSTRANS

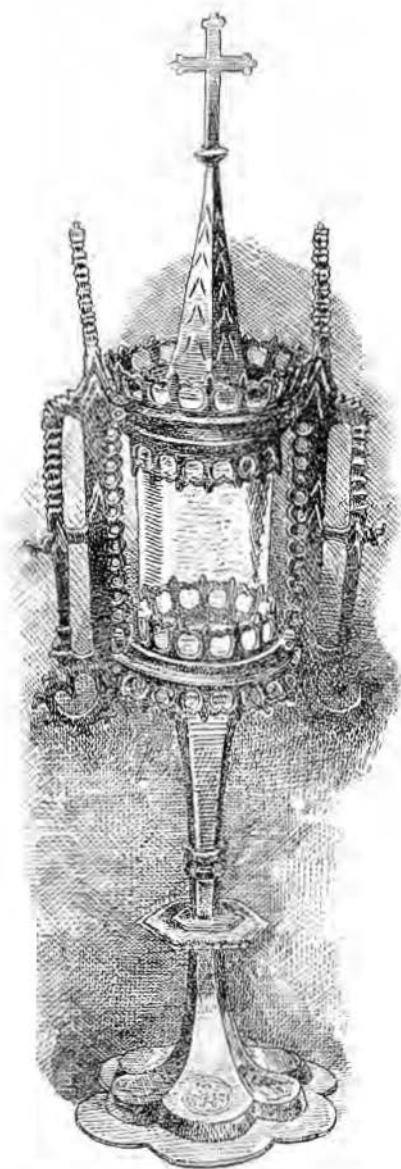
Vid nattvarden förvandlas brödet till Kristi lekamen. Som en högtidlig åminnelse härav instiftade påven Urban IV på 1260-talet en särskild festdag, som årligen skulle firas på torsdagen efter trefaldighetsdagen. Vid denna Kristilekamens fest fördes hostian i högtidlig procession genom gatorna. För att denna symbol av Kristi lekamen skulle kunna bäras synlig inneslötts den i en cylinder av bergkristall eller glas. Cylindern infattades i ett ställ av metall och anbringades på en fot. Den nya kyrkliga ceremonikärl, som på så sätt uppstod, kallades monstrans — ordet i sig själv angiver att något skall visas.

I städerna bildades Helgalekamensgillen, vars medlemmar särskilt vårdade sig om processioner på denna festdag. Sådana gillen fanns i Visby, Stockholm, Kalmar och Uppsala. Det förnämsta var i huvudstaden, och det räknade bland sina medlemmar även kungliga personer. I gilletts sigill från 1400-talets början synes bilden av en monstrans med hostia.

Monstranserna tillkom under en tid, då den gotiska smakriktningen förhärskade. De är därför oftast byggda som små torn prydda med de för denna stil kännetecknande arkitekturdetaljerna — strävbågar, fialer, krabor och spetsiga spiror.

Den avbildade monstransen är inköpt på Adelmansska auktionen i Berlin 1928 och skänkt till museet av generaldirektör Ole Olsen. Den är av förgylld koppar och utförd i traditionell stil. Märken efter ett par nitar i botten kan möjligen tyda på, att här ursprungligen funnits anbragt en halvmånsformad skålla, varuti hostian kunnat ställas i vertikal led för att med lätthet kunna beskådas. Sådana stöd synes ha varit allmänna och kallades med ett latinskt namn *lunula*, d. v. s. den lilla månen. — I förteckningar över medeltida silver, som konfiskerades under Gustav Vasas tid, omnämnes monstranser 460 gånger, vilket torde visa att bruket med monstrans varit vida spritt i svenska kyrkor.

S. T. K.

Monstrans av förgylld mässing, Tyskland 1500-talet. K. M. 33391.

HAGERMANSKA KAROSSEN

Fåran Vittskövle överlämnades 1931 som gåva till Kulturen en del herrskapsvagnar av olika slag. Bland dessa ingick också den Hagermanska karossen. En tradition påstår, att den tillhört bankiren Jonas Hagerman. Född inspektorsson på Vittskövle hade han genom begåvning, arbetsamhet och lyckliga omständigheter förtjänat en furstlig förmögenhet och slagit sig ned som bankir i Paris. När greve Chr. Barnekow 1826 salubjöd Vittskövle, blev Hagerman den nye ägaren, men 1836 sålde han godset till sin broder Gustaf i Ystad, genom vars ena dotter det 1840 kom i familjen Stjernswards ägo.

En beskäftig förvaltare skötte Vittskövle och bankiren bodde aldrig där. Omfattande affärer höll honom mest fjättrad i staden vid Seinen. Där skall han också ha låtit göra denna kaross, som tjänat honom som resvagn bl. a., när han ställde kosan mot Norden. Han ägde även Rössjöholm, där han sedermera slog sig ned. Karossen har stått på höjden av tidens komfort och illustrerar på ett förträffligt sätt herremannens färdedon. Det gulmålade karosseriet med sina markerade kartuscher och sina plymkrön av silver — måhända väntade de på att kompletteras med en vapenbild —, är ganska hög, men de nedfällbara trappstegen ha på ett bekvämt sätt underlättat kommunikationen mellan marken och vagnskorgen. Och väl där kunde man sjunka ned i sätenas mjuka dynor och luta sin rygg mot den lika mjuka ryggstoppningen. Klädets röda färg med sina gobelinvävda band och bårder ger ett festligt intryck liksom lambrequinen omkring kuskbocken. De gröna sidengardinerna har skyddat för sol och insyn. På fotplattan baktill har lakejen haft sin plats. En historisk fläkt fick karossen genom att kronprinsparet vid firandet av Östarps tioårsjubileum 1934 färdades i denna till tingvallen.

En annan tradition har velat göra gällande, att karossen tillhört familjen Barnekow. Men varför då dess vapenlösa kartuscher?

W. K.

Kaross beställd av bankiren Jonas Hagerman och troligen utförd i Paris
på 1820-talet. K. M. 35413 a.

STOL FRÅN KARLSHAMN

I fröken Margit Ammilons testamentariska gåva 1946 ingår fyra stolar av den här avbildade typen och en byrå, vilka uppges ha tillhört fröken Ammilons farmörs morfar, prosten Isak Stenberg, och på sin tid ha stått i den till Kulturen överflyttade prästgården från V. Vram. Prosten Stenberg dog 1814 och möblerna har sålunda efter mer än ett och ett kvarts sekel åter blivit inställda i sin gamla miljö.

Betraktar man bilden, ser man framför sig en senkarolinsk stol av den stela och högryggade sort, som tillverkades i vårt land under förra delen av 1700-talet efter engelsk-holländska förebilder. Dess allvarsmättade uppsyn stegras av den svarta bemålningen och det nu mörknade läderbeträcket, som är fäst med band av pikerade läderremсор fasthållna av täta rader mässingstänglikor. Allting tyder på att stolen ännu framträder med sitt ursprungliga utseende och att den icke genomgått någon förändring under de tvenne gångna århundradena.

Både stolarna och byrån tillhör utan tvekan ett äldre skede än Isak Stenbergs. Denne blev magister i Lund 1778 och prästvigdes samma år. Före denna tid torde han väl knappast ha inrett sig ett hem. Däremot kan de tillhöra den bosättning hans fader, handlande Carl Stenberg i Karlshamn, skaffade sig vid sitt giftermål 1743 med Cecilia Margareta Bergelin av en känd borgarsläkt i samma stad. Sannolikt hade då våra fyra stolar, låt oss säga, ytterligare åtta syskon, så att beståndet utgjorde ett dussin. Man vill också gärna förmoda, att de blivit tillverkade i Karlshamn, vars utmärkta snickare varit kända för sitt fina möbelarbete. Ytterligare skulle man vilja förmoda att Stenberg, som blev kyrkoherde i V. Vram 1790, erhöll dem vid arvskiftet efter den året innan i änkestånd avlidna modern.

S. T. K.

Senkarolinsk stol. K. M. 44769.

LINNEPRÄSS

I Kulturens årsbok 1940 förekom en uppsats, där under titeln Gnida, mangla och präsas redogjordes för de olika metoder, som under tidernas lopp brukats för att göra tyg slätt. Museet hade vid denna tidpunkt så gott som alla typer av redskap för detta ändamål företrädde i sina samlingar. En saknades likväl — linneprässen. I år har denna lucka fyllts genom förvärvet av den präss, som avbildas härbredvid.

Prässar av detta slag började användas under 1600-talet och deras hemvist är det burgna Holland, där linnevävanden stod högt i kurs. Duktyg av linne och servietter veks ihop till ett passande format, lades under den vid skruven fästa skivan och prässades genom åtdragning av skruven. Härvid fick linnet skarpa prässveck. Detta torde ha varit högsta mod att döma av holländska interiörbilder, på vilka man ofta ser festligt täckta taffelbord, vars dukar delas i rektangulära mönster genom prässveckens rutnät. Prässarna tillhörde salens inredning och formades därför till praktmöbler av ädla träslag. De förekommer också uteslutande i herremanshemmen.

Vår linnepräss är säkerligen tillverkad i Holland mot slutet av 1600-talet. Det kraftiga underredet, som ger en behövlig tyngd åt den lilla möbeln, uppbäres av fyra svällande balusterben av ren barockform. Utsmyckningen består eljest av ett utskuret, bevingat änglahuvud, listprofiler och hopplister. Skönast är likväl materialet — polerad valnöt i en djup, varm färg.

S. T. K.

Holländsk linnepräss. K. M. 46240.

ALTARTAVLA FRÅN BUNKEFLO

Den skånska kyrkliga träskulpturen från 1700-talet har en ganska rikt bevarad produktion att uppvisa. Ser man den ur stilsynpunkt, ter den sig måhända stundom något enahanda. Dock bör man icke föreställa sig, att detta skulle bero på bristande konstnärlig förmåga och fantasi hos tidens skulptörer. Fastmer är nog det reella förhållandet det, att behovet av kyrkliga prydnader var störst under århundradets förra hälft och kom att fyllas med alster, närmast altartavlor och predikstolar, i den tessin-prechtska andan. Den otroligt flitige Johan Ullberg i Finja vidhöll i huvudsak denna ända till sin död 1778. En annan antaglig orsak till det påpekade förhållandet är väl också den, att allmogen i sin miljö alltid varit starkt traditionsbunden och stilbevarande. Det känns därför som en frisk fläkt, när på 1760-talet här och var i våra skånska kyrkor resultatet av en modernare stilfas, rokokon, börjar uppenbara sig. Representanterna för denna äro ifråga om kyrklig träsnidarkonst *Johan Bokelund* i Gumlösa och *Gottlieb Rosenberg* i Malmö.

Den senare, som enligt de kyrkliga räkenskaperna framträder första gången på arenan 1764, etablerade sig efter hand som spegelmakare i Malmö och tillägges då titeln »fabriqueur». Han har varit verksam i ett flertal kyrkor i landskapet, som Uppåkra (predikstol 1764), Bromma (ny läktare med bildhuggeriarbete 1765), Lövestad (altartavla 1767), Fjelic (flyglar till altartavlan 1771) och Bunkeflo, för vilken kyrka han utförde både altartavla och predikstol 1765. 1769 lät församlingen taga ned den gamla predikstolshuven, »som war oduggelig och af oformelig storlek», och uppdrog åt Rosenberg att göra en ny, som anströks med blå oljefärg och sirades med äkta guld och silver. Altartavlan, som numera förvaras i Kulturen, ger ett gott exempel på hur pass smäcker och elegant den svenska rokokon har kunnat te sig i en skånsk landskyrka.

W. K.

Fragment av altartavla, G. Rosenberg, 1765. K. M. 14644.

KLAVIKORDIUM SIGNERAT AV OLOF BROMAN I RONNEBY

Det så kallade klavikordiet var ett under 1700-talet allmänt förekommande musikinstrument. Det har gamla anor och dess ursprung är monokordiet, som skall vara uppfunnet av ingen mindre än Pytagoras, den grekiske filosofen och matematikern, som levde omkring 600 år f. Kr. Monokordiet hade, som namnet antyder, ursprungligen endast en sträng men fick efter hand flera och i sinom tid även klaviatur. När vet man dock icke.

Under 1300-talet dyker klavikordiet upp som självständigt instrument och hade då formen av en fyrkantig låda utan ben, som ställdes på ett underlag, då man trakterade det. Det var då ännu ett ganska enkelt instrument med mycket begränsade tonmöjligheter. Först med 1700-talets början bragtes det till större fulländning genom den tyske organisten Faber i Craillsheim. Denne konstruerade ett klavikordium, där varje sträng fick sin egen tangent. Tidigare hade tvenne strängar anslagits med samma tangent. På dessa nya klavikordier kunde alla harmonier frambringas, vad man inte kunnat åstadkomma på de gamla. Man byggde både större och mindre klavikordier. De förra hade i allmänhet fem oktavers omfång, den vanliga typen för instrument av denna typ i hemmet, till utscendet närmast att jämföra med det senare taffelpianot.

Det här avbildade klavikordiet är signerat av instrumentmakaren och snickaren *Olof Broman* i Ronneby. Han var född omkring 1712 och slutade sina dagar i den lilla blekingestaden den 5 jan. 1760, sedan han någon tid legat sjuk i »colique och feber». Han var gift med en Catharina Tufvasdotter Rolander, med vilken han åtminstone hade fyra barn. Då det första föddes, bodde makarna inte i Ronneby, där de bosatt sig först på 1740-talet, möjligen 1746. Vid dödstillfället bodde Broman i gården nr 80, där änkan en tid levde kvar.

W. K.

Klavikordium utfört av Olof Broman i Ronneby 1758. K. M. 9116.

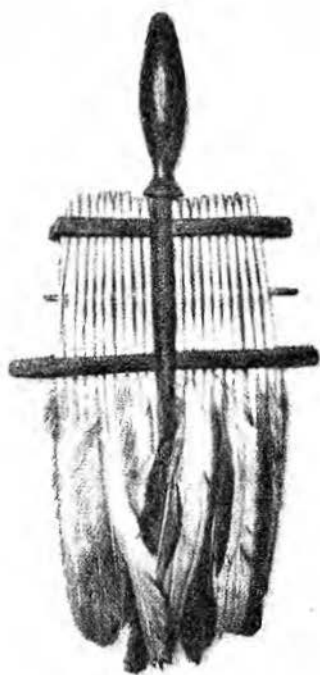
VIFTA AV GÅSPENNOR

Att göra upp eld var i gamla dagar förenat med mycket besvär. Man var därför aktsam om glöden i spisen. När kvällen kom och man skulle gå till sängs, brukade den kloka husmodern omsorgsfullt täcka över glöden med aska. Fanns det tillräckligt med glöd kunde hon på så sätt bevara elden till nästa morgon. Då fejade hon undan askan, vilket kunde ske med träpinne, en ugnsraka el. dyl., men som ej sällan företogs med en höns- eller gåsvinge, som låg i spisen och användes till att sopa rent eldstaden med. På de blottade glöden lade hon trästickor och spånor. För att de skulle tända blåste hon på glöden. Detta kunde vara mödosamt, särskilt när det gällde att få den större veden eller torvstyckena att fatta eld. Hon kunde då hjälpa sig med att fläkta med fjädervingen eller något annat brett föremål.

Sedan gammalt fanns det emellertid i det välordnade hemmet särskilda viftor till sådant ändamål. Vidstående bild visar en konstrikt gjord vifta från Huaröd i Gärds härad, Skåne. Den består av gåspennor, som blivit fästa vid sidan av varandra i ett ramverk av kluvna spjälor, vilka sammanbundits med garn. Ytterligare ett par sådana spjälor, nu förlorade, har hållit fast pennorna vid ändarna. Spjälorna å sin sida är infällda i ett handtag. För att fjädrarna icke skall vrida sig under viftningen är pennorna ungefär på mitten mellan de båda spjälorna genomborrade av hål, genom vilka en smal träpinne stuckits från den ena sidan till den andra.

Detta redskap är sålunda utfört med ganska stor eftertanke och har såsom många av våra enkla bruksföremål gamla anor. På en målning från 1400-talets slut i valvet till Keldby kyrka i Danmark återfinnes bilden av en kvinna, som har en lika konstruerad vifta i handen. Se den tecknade vignetten. Sannolikt har denna fjädervifta fordom haft en en vidsträckt utbredning. Jag avbildar en vifta av denna typ från Polen.

S. T. K.

Vifta från Polen.

Vifta från Gärds härad.
K. M. 14478.

EN LUNDAGÅRDSGRIND FRAMFÖR VITA HUSET

Under 1740-talet diskuterades ivrigt planerandet av Lundagård. Till sist löstes problemet med sakkunnig hjälp av Carl Hårleman, om vilken den kritiske Brunius skriver, att han saknade »upplyftande idéer».

För att avgränsa platsen utåt uppfördes omkring denna en ca 2,70 m. hög mur, vartill material till stor del uppgrävts på området. Denna mur sträckte sig i öster längs Sandgatan, i söder längs domkyrkans griftegård och i väster förbi Lilla Torg och Stora Gatan, som nuvarande Kyrkogatan då kallades. Den försågs med tre portöppningar, av vilka de två sutto i öster och väster och den tredje mellan Lundagård och den norr därom liggande Botaniska trädgården. Dessa voro ursprungligen välvda och uppförda av tegel och sandsten med pilastrar, entablementer och frontoner. Portarna gjordes av trä och i trösklarna lades järnristar. Detta var färdigt 1746.

1748 nedtogs de senast uppsatta portarna — om av estetiska eller andra skäl är okänt —, valvbågarna borttogos och det blev i stället obetäckta genomgångar med rusticerade sidopelare. Det var nu järngrindarna sattes upp. Möjligen hade akademiens dåvarande kansler Joh. Gyllenborg tagit initiativet härtill. I varje fall var det han, som ombesörjde att materialet till dessa skänktes till akademien, »så at iag vill förmoda, arbetslönen till smeden Setterström, som dylika portar göra kan, endast skall komma Academiens Cassa till last», som han skriver i ett brev av den 19 dec. 1746. Gyllenborg hade genom sin »perswasion» lyckats utverka 10 skeppund stångjärn av amiralen och landshövdingen i Stockholms län Teodor Ankar-crona och 5 skeppund av ceremonimästaren Carl Broman.

Under 1800-talet revs dessa murar i skilda etapper, 1817, 1836 och 1841. Den grind, som nu pryder Kulturens huvudentré, var i privata händer innan den på 1920-talet kom till museet.

W. K.

Ett par grindar från Lundagård, utförda av smeden Setterström i Stockholm 1748. Ursprungligen grönmålade med kronorna förgyllda i blått fält i krönet.

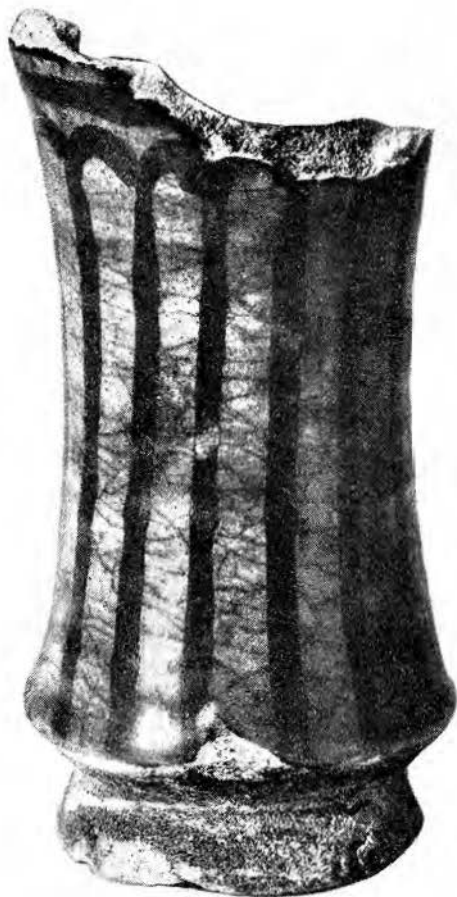
FRÄMLING I LUND

I närmare sextio år har Kulturen öst arkeologiska fynd ur den givmilda Lundajorden, och det kan med fog sägas, att äldre tiders ordinära föremålsbestånd är väl känt och fylligt representerat i museets Lundasamling. Men då och då kommer som en överraskning föremål av för samlingen helt främmande slag. Ett sådant är det lergodskärl, som i november 1947 hittades då telegrafverket grävde en kopplingsbrunn strax söder om Stortorget. Det låg på ungefär 2 meters djup i lager, som karaktäriserades av föremål från 1300-talet.

Kärlet hör inte till någon av de tidigare från Lund kända keramikgrupperna utan är en isolerad främling och därtill en långväga sådan. Översta delen är avslagen, men det är ändå klart, att kärlet haft den karakteristiska, först från Mesopotamien kända form, som i Spanien fick namnet *albarello* och som över hela västerlandet kommit att bli den speciella formen för apotekskärl. Godset är nästan vitt, sandigt, och går lätt att smula sönder. Utsidan har en turkosblå glasyr, på vilken med svart målats vertikala ränder, upptill förenade med små bågar. Av form, gods och glasyr framgår, att kärlet tillverkats någonstans i den islamska världen vid östra Medelhavet. Det skulle kunna höra till den under 700—1400-talen florerande keramik tillverkningen i Rakka vid Eufrat, men det kan också vara »syro-egyptiskt», d. v. s. gjort i Syrien eller Egypten, där färgkombinationen turkosblått och svart flitigt användes av krukmakarna under 1200—1400-talen.

I grund och botten är det inte förvånande att i Lund hitta föremål från dessa delar av jordklotet. Där låg det heliga landet, ett mål även för lundabors vallfärder. Ett annat föremål från samma håll har tidigare hittats vid Bredgatan. Det är ett »syro-frankiskt» glas, avbildat i denna årsbok 1937, sid. 83.

R. Bqt.

Albarello, översta delen avslagen. Funnen i Stora Södergatan, Lund.
K. M. 45904: 14. Nuv. höjd 15 cm.

HÄSTFIGURER OCH FRUKTBARHETSMAGI

Folk äter inte hästkött. Trots att de flesta medge, att det bolltnar i gammalt skrock, synes detta kött allt framgent förbli tabu. Många människor kunna inte gå förbi en tappad hästsko utan att ta den för att fästa den över dörren hemma. Det har tur med sig, och högsta vinsten kommer vid nästa dragning. Farfars far, som hade mera att göra med hästar än vi, kände till ännu mera skrock, som på ett eller annat sätt var förknippat med hästen. Annandag Jul underlät han t. ex. aldrig att »rida Staffan» för gott årsmål, och när han satt och slöjdade på de ting, som farfars mor skulle få i fästegåva, var det ofta hästen, som stod modell för orneringen. Sänghästens stolpar kröntes med hästhuvuden och mangelbrädets handtag formades till en pampig fåle. Träsnidaren hade en klar uppfattning om dessa hästornaments innebörd. Sänghästen hade förutom en praktisk även en magisk funktion att fylla, som befrämjare av den äktenskapliga fruktsamheten. Den var Frejs häst. Även mangelbrädets häst stod i samband med fruktbarhetsmagi, och samma gällde julträdet, ljusstakarnas m. fl.

Att hästen figurerat i våra hedniska förfäders kultbruk, har man otaliga vittnesbörd om. Hästen, framför allt hingsten, som alstringskraftens symbol tillhör en urgammal indoeuropeisk föreställningsvärld. Man antar, att denna hästkult kommit hit med båtyxfolket, den urgermanska invasionsarmén omkring 2000 år före Kristi födelse. Hällristningar med bilder av solhjulet draget av hästar, moss- och gravfyndens kultvagnar och hästskelett liksom djurornamentikens fantasihästar äro några av länkarna i den kedja, som över Eddans Sleipner, Gullfaxe och andra asagudarnas springare, obruten och trots åtskilliga religionsskiften spänner över denna enorma tidrymd från urgermansk sol- och fruktbarhetskult fram till vårt lilla seglivade privatskrock med hästskor och hästkött.

C. G. L.

Hästfigurer skurna i trä på en säng-
häst från Kyrkhult, Blekinge, och
ett mangelträ från Fors, Bohuslän.
K. M. 2928 och 14035.

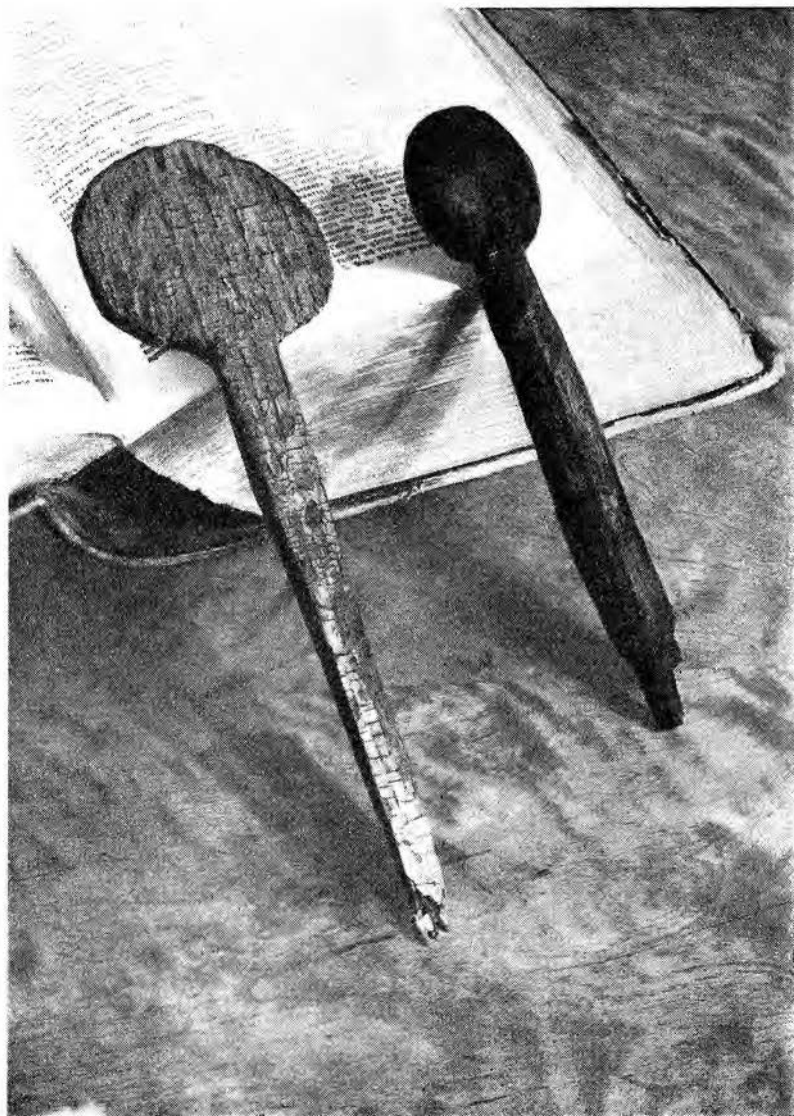
FÄRLOR

Att vara skolepilt var i forna tider inte samma behagliga sinekur som nu. Överheten, alltifrån författare av skolordningar och ned till »hörarna» som de lägre lärarna kallades var bergfast övertygad om agans nytta för inpräntande av såväl hut som vett i lärjungarna. Med en sådan anda fanns det gott spelrum för rena misshandeln, och Lundakaniken Christiern Pedersen har 1531 målande skildrat, hur »lärarna flängde, sleto, hudströko och slogo de arma barnen». Det fanns dock personer som ivrade för mildhet, bland dem märkes konung Kristian den ömilde. I den svenska skolordningen av år 1571 manas lärarna att vid bestraffning inte överfalla brottslingen »med ohövligt buller och raseri». Såsom bestraffningsmedel angivars arrest, gapstock, ris och färla.

Färlan har sitt nam efter latinets *ferula*, som betyder ris (för barn). En färla var emellertid icke ett ris utan en liten rund träskiva på ett skaft. Som straffredskap ser den tämligen ofarlig ut. Men slag därav på fingertopparna eller knogarna på en liten barnhand kunde vara smärtsamma så det förslog. Redan på 1500-talet uppfattades den som ett tortyrinstrument, men icke desto mindre svängdes den med iver i våra skolor, tills den i början av 1800-talet avskaffades och ersattes av linjalen.

Det är inte många färlor som finnas kvar i vårt land. Kulturens Lundasamling äger två, båda hittade i medeltidslager i kvarteret Apotekaren, den ena invid Klostergatan och den andra invid Lilla Fiskaregatan. För den senare ha vi uppgift om det exakta fynddjupet, 295 cm under markytan, vilket här i tiden bör motsvara ungefär år 1200. I handtagsändan har den haft ett hål, så att den kunnat hängas i ett snöre.

R. Bqt.

Två färlor från kvart. Apotekaren n:r 11 och 5 i Lund.
K. M. 33563 och 46300. Längd 22,5 och 17,0 cm.

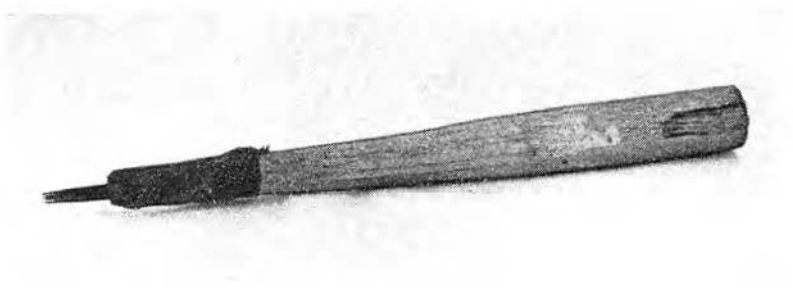
TATUERING

Läpparna och ansiktet äro ofta föremål för damers konstflit. Att måla sig förhöjer den egna skönheten, anses det. Det är emellertid knappast troligt, att damerna göra reda för sig, att denna bemålning är i släkt med den hos primitiva folk, indianer, negrer och vissa söderhavsbor, brukliga målningen av kroppen, den enklaste och kanske äldsta arten av smycke. Lika litet skulle de säkert gå med på, att det är en form av tatuering. Icke desto mindre faller under begreppet tatuering först och främst all bemålning av kroppen, vidare instickning av färg medelst nål i huden, den form som vi vanligen tänker på, när tatuering kommer på tal, och slutligen skarifikation av huden.

Vid tatuering med nål, i Europa sedan gammalt särskilt vanlig bland sjöfolk, prostituerade och förbrytare, utstickas figurkonturer i huden, och de små blödande såren ingnidas med fint kolpulver eller tusch för att få blå färg, med cinnoberpulver för röd o. s. v. De äldsta tatuerarenålarna, som ha ostasiatiskt ursprung, äro enkelspetsade. Nyare äro nålar försedda med flera spetsar. Sista skriket åtminstone i större hamnstäder, där tatuerarna vanligen skola sökas, är tatueringsmaskiner. Motiven vid den europeiska nåltatueringen äro vanligen fullriggare, blomstermotiv, kvinnohuvuden och mer eller mindre begripliga symboler för kärleken, döden och alkoholen. Namn äro också mycket vanliga liksom deviser om »Sjömans lycka», »Sjömans fördärv» och liknande. Den ostasiatiska nåltatueringen sysslar med djurmotiv, och visar ofta prov på verklig konstskicklighet. På ögrupperna i Stilla Havet är det geometriska figurer, som tatueras in o. s. v.

En nåltatuering är inte lätt att bli av med, och många personer, som vid mognare ålder tröttnat på sina bröst- och armprydnader, få genom smärtsamma operationer betala räkningen för sin ungdomliga dårskap att låta tatuera sig.

C. G. L.

Nål till tatuering och underarm med bild av en fullriggare.

FRÅN SPETSKRÅS TILL SLIPS

Något äldre än västen är kravatten. Ifråga om denna kan man t. o. m. ange ett exakt födelseår, 1636. Det var under ganska dramatiska omständigheter den kom till världen. Detta år ägde en drabbning rum mellan fransmän och tyskar, de senare med en samling lejda kroater bland sina styrkor. Före drabbningen hade de senare bundit samman snibbarna på sina ovanligt långa spetskragar, om av praktiska skäl eller för att särskilja sig från sina vapenbröder må vara osagt. Hur som helst slog detta arrangemang livligt an på de franska officerarna, som efter krigets slut förde hem utom segertroféer även kroaternas nya sätt att knyta halsduken, »la cravat». Det accepterades omedelbart och lanserades som mode från Paris.

Kravatten gjordes till att börja med av de finaste spetsar — mest eftersökta voro de venetianska — eller spetsbroderat linne. Venetianska spetsömmerskor kallades till Frankrike för att lära ut sin konst, där sedan »Solkungen» dekreterade, att inga andra spetskravatter än de s. k. »points de France» fingo bäras vid hovet. Det berättas, att Jakob II av England betalade över 36 pund för en venetiansk kravatt, ungefär priset för en lantgård den tiden.

Märkligt nog tycks krigiska inslag haft en väsentlig betydelse för kravattens utveckling. När kravatten »à la Steinkerque» 1692 anammades av det franska hovet, var det ett mode att knyta halsduken, som fått sitt uppslag i träffningen vid Steinkerque detta år, där fransmännen blevo överrumplade av fienden och endast hunno med att vira halsduken omkring halsen, som hastigast knyta samman ändarna och draga de fria snibbarna genom ett knapphål. Fransmännen vunno en avgörande seger och därmed var modet befast och spreds över Europa.

Barockens kravatter kunde ibland bli riktiga krås, som flöto ut över rocken och slöto sig som en krage om halsen, stundom var det endast knutna band i grälla färger, allt heroende på

Porträtt av okänd herre från 1700-talets senare hälft med vitt halskräs,
oljemålning av Joh. Streng(?). K. M. 15660.

perukens storlek. Nu började detta plagg också komma i bruk bland städernas borgare, vilka dock som material använde betydligt enklare stoffer, som kläde, bomullstyg eller i bästa fall plisserad taft i olika färger.

Under Ludvig XIV:s efterträdare i Frankrike förändrades kravattmodet. Det var nu de höga, frånga, kragliknande kravatterna, »les cravates à la Chancelière», utbildades och blev ett mycket omhuldat dräktattribut. Det höll sig ända till franska revolutionen, då dess avskaffande blev »den enda värdefulla förändring franska revolutionen medfört», som en engelsk journalist sagt.

Efter franska revolutionen blev England ledande på herrmodets område och en av dess första modekungar var Bryan Brummel, vid vars demonstrationer i halsduksknytningens svåra konst t. o. m. dåvarande prinsen av Wales lär ha varit intresserad åskådare. Förutom i västen var det nu endast i kravatten, som ett kraftigare färginslag kom att göra sig gällande i mansdräkten. Under empiren voro herrarna klädda i en vit halsbindel, som gick högt upp under hakan. Däröver knöt man sedan en mousselinekravatt av svart siden eller sammet eller i gladare färger, med eller utan mönster. Det var efter sättet att knyta kravatten, som man klassificerade herrarnas elegans. Vid 1800-talets mitt kom plastrongen på modet, uppiffad med en kråsnål, som man t. ex. ser det på fotografier av den kände portugisiske ministern i Stockholm Soto Mayor. Konstnären bar gärna en granatröd rosett och den eleganta flanören var klädd i den modernaste av alla kravatter, den s. k. engelska knuten. Det var dessa kravatter, som mer eller mindre modifierade levde kvar in i det nya seklet, då den nu moderna slipsen och butterflyn med sina oräkneliga färgställningar och mönster gjorde sitt intåg.

W. K.

Porträtt av okänd herre från 1830—40-talet med halsbindel av svart siden,
framtill knuten i rosett, oljemålning av okänd mästare. K. M. 37472.

OLJELAMPAN

Av SVEN T. KJELLBERG

Fram till studentexamen 1912 läste jag vid fotogenlampa. Jag kan ännu höra det trevna suset från brännaren. När den brann som bäst, sjöng lampan en spröd insektsmelodi, som återkastades i kupans välvda kupol. Det spred sig en hemtrevlig värme i det kalla rummet. Oljehuset var av glas. Lyfte man upp det ur den i renässansstil gjutna, bronserade järnfoten, syntes den bomullsvita veken med ett par invävda blåa ränder ringla sig ned i den svagt gula oljan. Lampkupan av mjölkskimrande glas dolde icke lågan för läsaren. En omtänksam moder hade därför tillverkat en rosett av kräppapper, som hängde på kupan för att skydda ögonen. Man fick icke glömma, att lampan var ett levande väsen. Ett

Vinjettbilden efter Svenska Familj-Journalen 1878.

av dess strävanden var att sända en ständigt växande låga mot skyn. Skärmen som dolde lågan hindrade övervakandet. Var man fördjupad i boken, hände det att lampan 'drog sig' och började ryka. I minnet av fotogenlampan blandar sig därför luktsensationer av den kväljande, svarta lampröken. Gick det illa, föll sotet ned i små svarta korn på boken och satte sig i näsborrarna.

Det är likväl icke de ensamma studiestunderna, jag mest förbinder med fotogenlampan. Bäst minns jag bilder av familjen samlad till kvällsstund kring det runda bordet framför hörnpuffen med lampan närmast far. Han läste gärna högt medan mor och mostrarna handarbetade och vi barn ritade, klippte pappersfigurer ur hopsättningsark eller bara satt och stirrade mot ljuset. Det var en sådan vinterkväll, som far läste den underbara sagan ur Tusen och en natt om Lampans ande.

Att det icke var fråga om en lampa av det slag, som stod framför mig på bordet, anade jag från början och kunde jag ju se av illustrationerna. Visserligen flämtade den till någon gång med en liten smäll som om ett andeväsen skulle stiga fram ur lågan, men vår gamla hederliga lampa skiljde sig mycket från den, som var avbildad i boken. Den såg ut som en egendomlig gräddsnipa med en vanlig ljuslåga i sin spetsiga snip. Det dröjde länge innan jag fick se en verklig lampa av detta slag. Nu har jag hand om många sådana. Jag skall gnida på dem och se om jag kan mana fram lampans ande.

Vem erinrar sig icke de första raderna i Genesis, bibelns magistrala upptakt.

— I begynnelsen skapade Gud himmel och jord. Och jorden var öde och tom och mörker var på djupet och Guds ande svävade över vattnet. Och Gud sade: varde ljus. Och det vart ljus. Och Gud såg ljuset, att det var gott. Då skilde Gud ljuset ifrån mörkret och kallade ljuset dag och mörkret natt. Och det vart afton och morgon första dagen.

Dessa rader avslöjar i mäktiga, ordknappa satser, liksom basunstötar över en ödslig hed, den urgamla uppfattningen att mörkret är det första, det väldiga, som omgiver allt. Då ljuset

skapats, förvisas mörkret till natten, där det ruvar som ett ständigt ont. I gryningstimman släpper det blott motvilligt fram sin fiende och i skymningsstunden griper det hastigt och begärligt ljuset om strupen. På dagen kör det fram sina härskaror av tunga moln och rasande oväder och söker göra dagen till natt.

Människan måste komma ljuset till hjälp. Under trycket av sin eviga känsla av underlägsenhet inför Skaparen tvingas hon att själv söka skapa ljus. Hon gjorde det först med eldens hjälp och gav sig därmed i händerna på en mäktig herre. När hon gned så att en rykande låga sprang fram ur träet eller slog så att en gnista väsande sprängde ut ur stenen, skapade hon den lysande och förtärande eld, som genom årtusenden skulle bli hennes enda hjälpmedel i kampen mot mörkret.

När eldgnistan överfördes till den kådrika trästicken, fick man en ljuskälla, som till formen är den primitivaste och till gagnet den mest nyttjade, åtminstone i kontinenternas inländer upp emot norden. Men vid sidan av detta fackelliknande ljus har även lampan mycket tidigt kommit till. Det är betecknande att ordet lampa, som vi lånat från grekiskan, betyder fackla. Lampan innebar redan i sin äldsta form en teknisk uppfinning, som innefattar tre grundelement: behållare, olja, och veke.

Sådan fanns lampan redan hos grottidens människor, som levde i ett arktiskt klimat i Sydfrankrike och Spanien vid en tid, då vårt land ännu täcktes av inlandsis. Vill man ha åldern på dessa lampor uttryckt i år kan man blott säga, att de är äldre än 15.000 år. Fornforskaren kallar denna epok i den mänskliga kulturen för Madeleine-tid efter fynd, som blivit gjorda i en fransk ort med detta namn. Det är den äldre stenålderns sista period. I flera av de väldiga grottor, som kölden drev människor och djur att söka skydd uti, har man funnit lampor av sten. De se ut som urholkade skålar, vilka på ena sidan har ett handtagsformat utskott, bild 2. Man känner nu till sju hela lampor och sex fragment av detta slag. Den bäst

Far läser vid kvällslampan. Kolteckning 1910.

bevarade påträffades i grottan La Mouthe i Dordogne. Rester av förkolnade partiklar av djurfett och de sotade kanterna vittnar om deras användning.

Lampfynden bidrager också till att förklara en omständighet, som länge satte myror i huvudet på forskarna. I dessa grottor finnas märkliga målningar på klippväggarna av så hög konstnärlig kvalitet, att de tillhör konstens yppersta alster. De lokaliseras emellertid ofta till något hundratal meter in i grottornas djup, där ett kompakt mörker härskar. Att göra upp eld i de trånga gångarna synes vara omöjligt. Med belysning från lampa är problemet likväl löst. I den mer än 200 meter långa och trånga korridor i La Mouthegrottan, som borrar sig in i kritklippan, måste man gå närmare hundra meter innan man påträffar de första klippmålningarna.

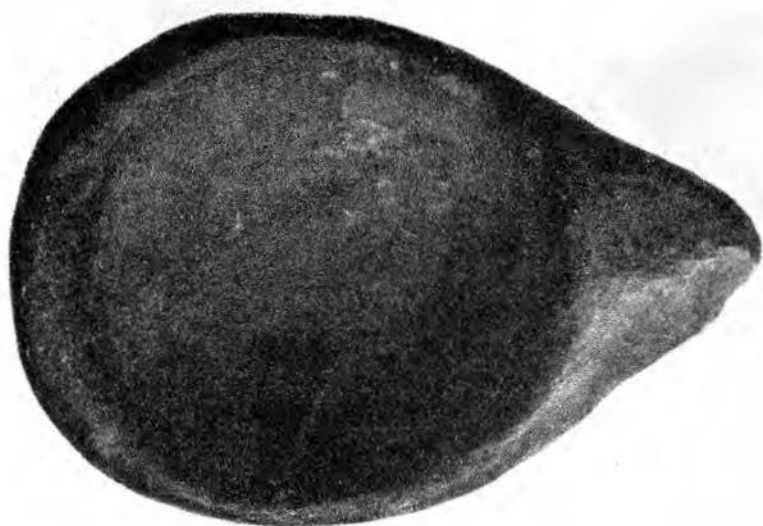
De människor, som bodde här, levde på den äldre stenålderns kulturnivå. De var jägare och framförallt ren och häst, mammut och bison, vildsvin och björn, noshörning, hjort och säl tillhörde bytet och återgives ofta på grottmålningarna och i småskulpturer. Bland detta byte hör det icke ha varit svårt att få fram ett fettämne lämpligt till olja för lamporna. Veken kan såsom hos arktiska folk i senare tid ha bestått av mossa eller lavar.

Det är sålunda en hög ålder lampan har. Den måste betraktas som ett av människans äldsta redskap. Det kan ifrågasättas om den icke är äldre än facklan som belysningsmedel. I varje fall har facklan och lampan intet gemensamt ur utvecklingssynpunkt. Olika naturförhållanden har frambragt dem och givit dem särpräglade former. Lampan synes tillhöra kusttrakter och skoglösa områden. Detta framträder särskilt om man betraktar dess fortsatta historia och utbredning.

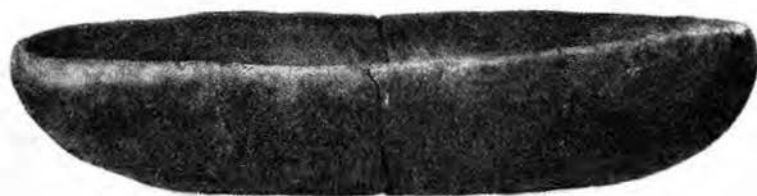
Den danske arkeologen Therkel Mathiassen har, som det synes på goda grunder, visat att en del ovala skålar från äldre stenåldern i Danmark och från Järavallen vid Limhamn är att

Bild 2. Lampa av sten från grottan La Mouthe, Dordogne, Frankrike.

Bild 3. Lampa av bränd lera funnen i Gudsö Vig, Jylland, Danmark.

a

b

anse såsom lampor. En hel sådan skål påträffades vid Gudsø Vig i Koldingfjorden och visar en långoval form, se bild 3. Många av de funna skålfragmentens ändrar har varit tillspetsade och sålunda lämpade för anbringande av vecken. De är alla mörkfärgade av sot och vid analys av brända fragment i skålbotten har man kunnat fastslå, att de innehållit fettämnen.

Dessa lampor, som tillhöra den s. k. Erteböllekulturen, ca 5.000—3.000 år f. Kr., återfinnas ej i fynden från yngre stenåldern. Folket har då brutit upp från kustboplatserna, blivit åkerbrukare och boskapsskötare och släppt kontakten med säl- och valjakt, som lidigare försett dem med tran till lamporna. Endast vid ett par kustboplatser i Östpreussen och Norge har lampor av denna typ ännu brukats under yngre stenåldern. Detta visar blott att där de naturliga förutsättningarna funnits, där har lampan levat kvar.

De ovala lampskålarna av ertebölletyp erinrar mycket om de lampor av späcksten, som eskimåerna ännu använder. I själva verket har, såsom Birket-Smith påvisat, tranlampan av lergods eller sten en vidsträckt utbredning hos de folk, som lever i polartrakterna. Den påträffas på Kamtsjatka, på Kurilerna, hos Ainufolket, i Japans stenålder. Hos kustlappar och andra består lampan helt enkelt av en snäcka. Det förefaller troligt, säger Birket-Smith, att den skålformade lampan, som genom den äldre jaktkulturen spreds över stora delar av Eurasien och Nordamerika, är ett ytterst åldrigt kulturelement. Det försvann emellertid genom den större rörligheten hos folket, som följde jakten på snöskor och den nomadiserande rendjursskötseln. Där denna kultur icke fick fast fot, såsom hos eskimåerna, fortsatte man att använda lampan. — Det är stora perspektiv, som avläsas i de till synes anspråkslösa fynden.

Ett annat gammalt lampområde utbreder sig runt Medelhavet med Egypten såsom ursprungskälla. Från Gamla rikets tid — ca 3.000—2.500 f. Kr. — påträffas runda skålar av lera

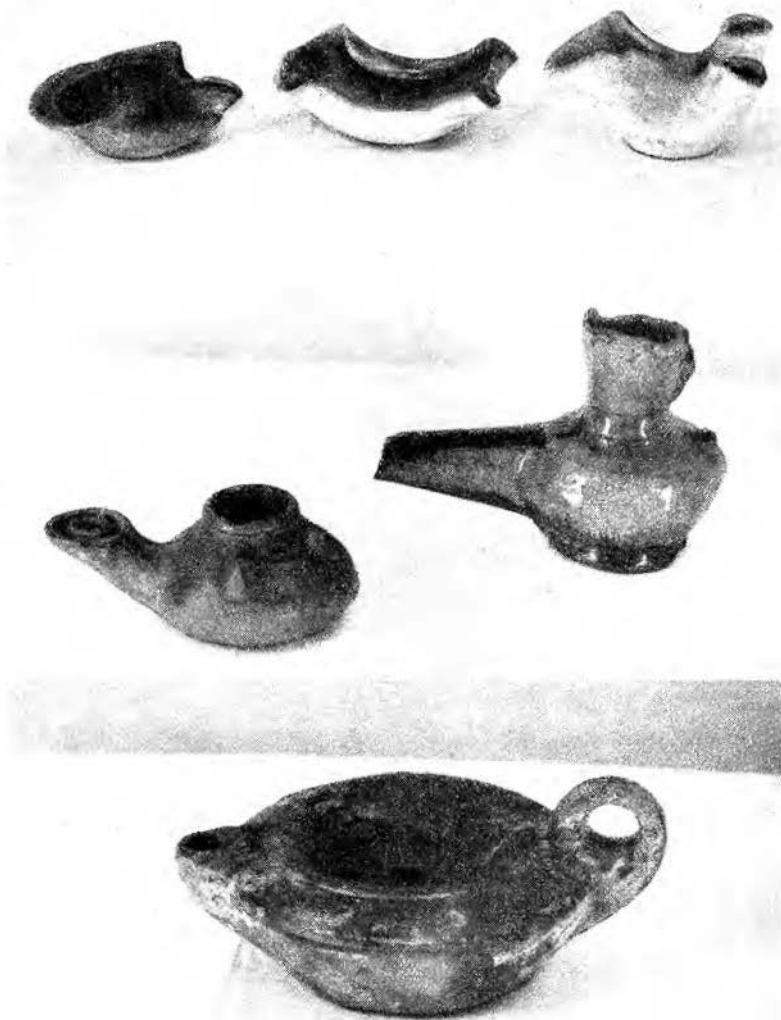

Bild 4. Lampor av lergods från Egypten, Kartago, Cypern och Rom.
K. M. 21861. 27894 a, b, 27895 a. 27900 och 17043 a.

och sten. Lampan återfinnes också såsom ett av tecknen bland hieroglyferna. Säkerligen fanns den även här under förhistoriska tider. Den runda skålen utvecklas på så sätt att den förses med en snip för vecken, i äldre form blott en utböjning av kanten. — Från Egypten sprider sig bruket av oljelampan till Kreta och Mindre Asien och vidare österut. Hos Palestinas och Syriens olivträdsodlande folk genomgår lampan till sist den utveckling, som frambringar den från Grekland och Rom kända klassiska typen. Den öppna skålen slutes av ett lock med hål i centrum för intappning av oljan, med en utdragen tut för vecken och med ett handtag, se bild 4.

Vi vet föga om användningen av oljelampan hos de gamla egypterna. Märkligt nog synas sådana ej ha blivit avbildade i någon av de många bildframställningar, som eljest ger en så detaljrik illustration även till det vardagliga livet i dessa avlägsna tider. Man är frestad tro, att lampan icke hade någon större användning i vardagslag utan var ägnad åt högre syften. Den grekiske hävdateknaren Herodotos, som levde under fjärde århundradet före vår tideräkning, omtalar att egypterna firade en stor fest till ära för gudinnan Neith vid Saïs. Var och en som deltog skulle tända ett antal lampor i öppna luften omkring sitt hus och även de, som ej kunde komma till Saïs, befalldes att iakttaga denna ceremoni. Högtidligheten kallades De brinnande lampornas fest. Herodotos beskriver lamporna på följande sätt: små skålar fyllda med salt och olja, på vilken en veke flöt. De sades dessutom brinna hela natten sedan de väl blivit tända. — Även hos babylonerna fanns ett samband mellan gudarna och lampan. Nusku, eldens gud, bar såsom sitt emblem en lampa.

I medelhavsländerna har sedan äldsta tider den vegetabiliska oljan varit ett av hushållens viktigaste ämnen. Egypterna var framstående trädgårdsodlare — det berättas att de såsom tribut av en slagen fiende kunde taga plantor och träd att föra hem till sina gårdar. I deras trädgårdar odlades många arter av vilkas frö man kunde utvinna olja. Bland dessa ansågs sesamum ge den bästa lampoljan. Även olivträdet läm-

Bild 5. Lampa av lergods
dekorerad med grodmotiv.
Faijum, Egypten.
K. M. 32564.

nade en god lampolja och ricinolja säges av Herodotos ej vara denna underlägsen, ehuru den hade nackdelen av en stark och oangenäm lukt. Trots detta synes ricinoljan i äldre tid ha varit mest använd i de egyptiska lamporna.

Oljan framställes på två olika sätt, enligt den beskrivning som lämnats av den romerske naturvetaren Plinius, 1:sta årh. e. Kr. Man lade fröna i vatten över eld och skummade den extraherade oljan, eller man pressade dem sedan litet salt ströts över dem. Den sistnämnda metoden, som tydligen är den äldre, gav ej så kvalitativt fin olja men tillräckligt god för lampbruk.

Oljelampor av det slag vi nu fått lära känna påträffas också i forngrekiska fynd, men blir framförallt vanliga från det fjärde århundradet före vår tideräkning. Därefter kommer de i dagen i stora massor hos greker och romare, företrädesvis tillverkade av terrakotta och brons. Tillverkningen av terracottalampor lades på en nästan industriell bas och många olika

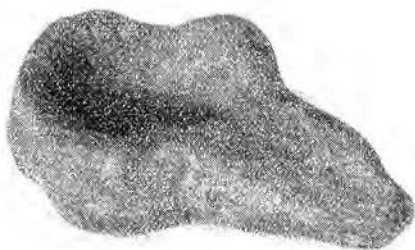

Bild 6—7. Lampor av sten. — Överst »kola» från Färöarna, därunder medeltida fynd från Lund, den mellersta från Svartbrödraklostret. K. M. 2557 b, 16697 och 22924.

fabrikanter satte sitt firmamärke på dem, så att man än i dag känner till deras namn. Man har också funnit formar i vilka lamporna pressats. Nu utvecklas också själva typen. Somliga lampor får ett flertal utskjutande snipar med hål för veckar, varigenom ljuseffekten ökas, de förses med krok­ ar för upphängning och särskilda lampställ konstrueras, varigenom lampan kan få en till höjden avvägd placering och med lätthet kan flyttas. Den konstnärliga utsmyckningen blir rikare. Särskilt brukar lampans cirkelrunda översida prydas med reliefbilder visande scener ur gudasagorna och det vardagliga

Bild 8. Lampa av sten med nio skålar, rekonstruerad.
Medeltida jordfynd från Lund.

livet. Bronslamporna underkastas de största förändringarna. Konstnärerna omformar dem till fantastiska djurfigurer eller människolemmar.

Lampan blir så småningom i hela det romerska väldet en hushållsartikel. Vid sidan av det vardagliga bruket behöll den likväl sitt festbetonade ändamål och användes i templen vid religiösa akter och vid högtider i hemmen. På gravarna tändes lampor, som brann till den dödes minne och välgång. I bevarade inskrifter omtalas huru den döde förordnat att en viss del av den efterlämnade förmögenheten skulle anslås till underhåll av lampor att tändas på graven bestämda dagar. Lamporna blev också ett slags votivgåvor och placerades framför gudabilderna. Enligt en beskrivning av den grekiske rese-schildraren Pausanias var det ännu på hans tid, 2:dra årh. e. Kr.,

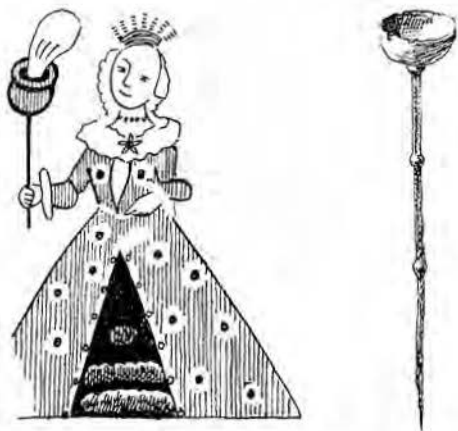
brukligt i Argos att sänka ned brinnande lampor i en grotta såsom offer åt underjordens gudinna Persepone.

Bland museets lampor finnes några som härstamma från Faijum i Egypten och är märkliga genom sin symboliska dekoration. De tillhör den grupp av lampor med grodmönster, som uppträder under 400-talet e. Kr. Lampans översida, se bild 5, är här prydd med en stiliserad grodbild. I den egyptiska mytologien symboliserar grodan återuppståndelsen och födelsens gudinna Heket framställes med grodhuvud. Hon var maka till Khnemet, som skapade den första människan på en krukmakares drejskiva. Det var vanligt att grodmärket sattes efter den dödes namn på kistan. Grodsymbolen ansågs överföra till den döde det nya liv, som var i gudinnans kropp, och passade sålunda bra på en gravlampa.

Av märkliga oljelampor, som omtalas i den klassiska litteraturen, stod den gyllene lampan i Erechteion på Akropolis i särklass. Den sades vara gjord av bildhuggaren Callimachos omkring år 400 före vår tideräkning. Över lampan hängde ett palmträd av brons, som fångade upp röken och möjligen tjänstgjorde som reflektor för ljuset. Denna lampa påfylldes med olja på samma dag varje år och måste sålunda ha haft en mycket stor behållare.

Under romersk tid hade som sagt lampan blivit en nödvändighetsvara. I hemmen brukades särskilda nattlampor, som hölls brinnande hela natten för den sent hemvändande eller för den, som hade något att utföra under de mörka timmarna. Vid utgrävningen av den genom Vesuvius utbrott år 79 överaskade staden Pompeji påträffade man enbart i badhuset vid Forum mer än 1300 lampor av terracotta och brons. Dessa vittnar om att den intensiva stadskulturen mer och mer sökte göra människorna oberoende av natten. Den gamle Seneca, som levde ungefär vid denna tid, talar med förtrytelse om den dekadenta ungdomen, som vände natten till dag medan de sökte efter nya förströelser. Han kallar dem ljusflyktingar och tranlampor.

Bild 9. Lampa av järn från en norsk vikingatidsgrav samt en av de »kloka jungfrurna» från en bonad av Clemet Håkansson, 1791. K. M. 12130.

De lampor, vi tidigare påträffat hos grottmänniskorna i den mänskliga kulturens barndom, har länge bibehållit sin form hos öborna vid Atlanten. På Färöarna fanns stenlampor av samma utseende, vilka enligt vad man sade mig hade använts ännu under 1800-talet, bild 6. De kallades för kola, en benämning som ännu brukades i folkspråket såsom beteckning för lampa. Ordet finnes i Danmark och Norge, men saknas i denna betydelse hos oss. De var gjorda av en röd tuffsten, som finnes i skikt mellan basaltlagren på dessa öar. Olja stod här att få i rikliga mängder från djurvärlden. Man smälte fett ur grindvalens huvud eller ur den grå hajens lever, från sälen, från skrapans ungar, som var så feta »att ingen gås, som varit på gödstia i tre veckor, kan vara fetare». Till veke använde man som på så många andra håll mörgen av ett par juncusarter.

På Shetland, Orkneyöarna och i Skottland fanns också i museerna råa stenar med runda urgröpningar, vilka använts såsom oljelampor, men de saknade det utbildade handtaget. Kearton, som 1897 besökte den nu avfolkade ön S:t Kilda utanför Shetland, omtalar att han utgrävt en bostad från vikingatiden och där funnit en stenlampa, exakt lik en lampa, som han hade sett vara i bruk ännu. Denna var enligt hans

avbildning av samma typ som den färiska kolan och sålunda helt i släkt med grottmänniskornas lampor. Man kan sålunda konstatera, även på detta område, huru i utkanterna av civilisationen ett element kan kvarleva utan någon förändring från äldsta tider till våra dagar.

Stenlampan med handtag finnes också i Norge, där man tillvaratagit sådana från medeltiden i fynd från städerna. Vid utgrävningen av Gamla Lödöse påträffades en skovelformad lampa av täljsten, som i den smalare delen var försedd med hål så att den kunde trädas upp på ett bärande skaft. Eljest utvecklar sig stenlampan under medeltiden efter två linjer, som man skulle vilja kalla den profana och den kyrkliga. Den profana omfattar stenar med endast en rund fördjupning medan den kyrkliga har flera oljeskålar. Uppdelningen är naturligtvis godtycklig, då man i allmänhet icke vet någonting om användningen, men motiveras av att de flesta stenar med flera skålförmiga fördjupningar kännas från kyrkor.

De medeltida profanlamporna av sten kan antingen vara lärningsformade, såsom ett exemplar funnet i den omkring 1320 förstörda borgen på Ragnhildsholmen, cylinderformade eller av en form, som liknar ett timglas eller snarare en liten dopfunt, bild 7. Flera av detta slag har t. ex. kommit i dagen vid grävningar i Lund och torde tillhöra den äldre medeltiden. — Bland primitiva stenlampor använda långt in i senare tid bör icke förglömmas de s. k. lysestenarna från Gotland, simpelt urhålkade stenar, som ofta användes till loglampor vid tröskningen. Sådana placerades i vad som kallades en lysekista, ett slags hängskåp med öppen framsida. Oljan kallades »tjärkoks» och bestod av tjära eller sälsäck, vecken var en trasa eller en spån.

Beträffande vad vi kallat de kyrkliga stenlamporna är de lokaliserade till England, Norge, Danmark och för Sveriges vidkommande till Västsverige, Skåne och Sigtuna, i vars klosterkyrka en sådan sten finnes inmurad. Det är påfallande att de har en västlig utbredning och man kan antaga att de svenska lamporna kommit till under engelskt inflytande.

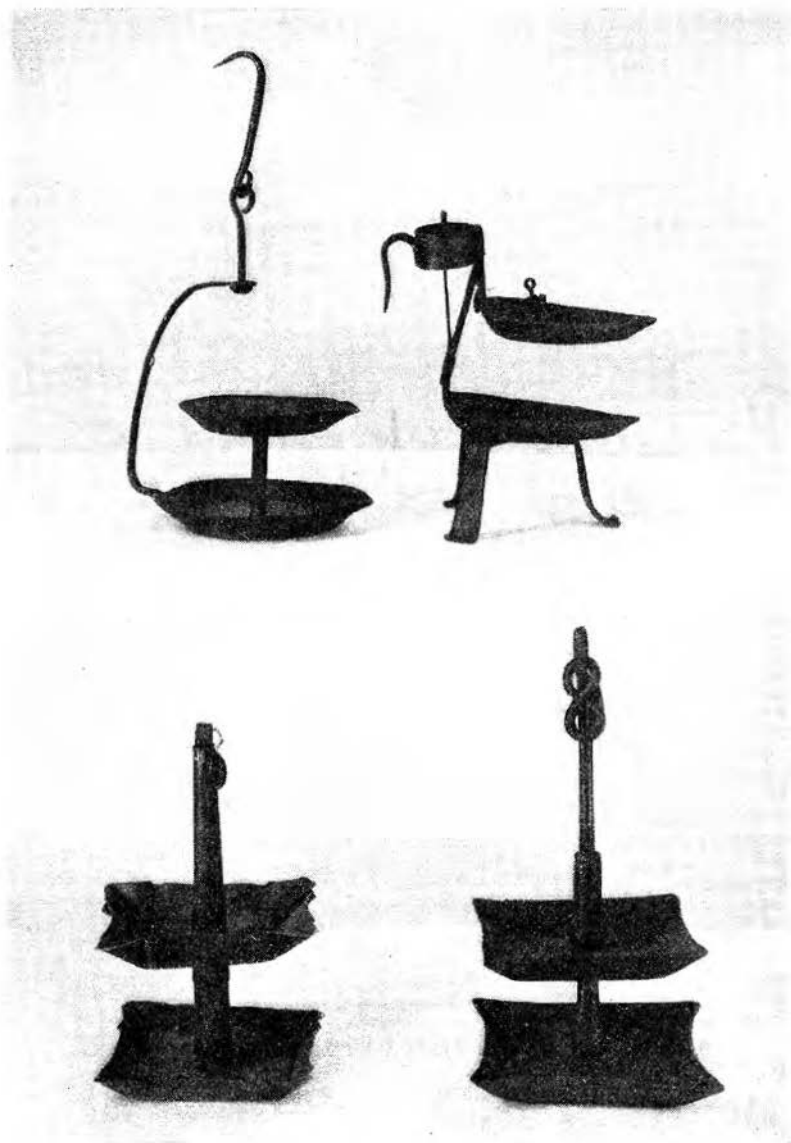

Bild 10. Lampor av järn från Skåne och Halland.
K. M. 33816, 14505, 27587, 20625.

Bild 11. »Lämpedalla» med
brinnande oljelampa att
hänga i taket. Gälds hd.
K. M. 735.

Många tolkningar har i senare tid, sedan man glömt den ursprungliga användningen, förts fram om bruket av dessa stenar med sina egendomliga skålar, vilka ger dem ett utseende av sådana gamla pannor, som användes vid bakning av munkar, se bild 8. Man har t. ex. såsom fornforskaren Sven Nilsson ansett dem vara en slags älvkvarnar, andra har trott dem tjäna till vigvatten.

En engelsk författare har med stöd av skriftliga källor från slutet av 1500-talet från katedralen i Durham med all tydlighet klarlagt, att de varit brukade som oljelampor. På en pelare i katedralen finnes en sten med tolv skålformade hål och i det tillhörande klostrets sovstuga var två sådana stenar placerade i vardera ändan av rummet. Beträffande stenlampan i katedralen heter det att »hålen blevo fyllda med tran, och var afton tändes ett av dem för att lysa munkarna vid midnatt, när de gingo till mässan». Om de två lampstenarna i dormi-

Bild 12. Oljelampa av järn
med brinnande veke. Ska-
nör. K. M. 6647.

toriet säges det, att hålen alltid fylldes från köket för att ge ljus åt munkar och noviser, när de stego upp för mässan vid midnatt eller för andra nödvändiga göromål. Utöver detta omtalas i samma källa, att i S:ta Katarinas fönster i katedralen stod nio mycket fina lampor av lera fyllda med tran, vilka tändes varje kväll och brann till morgonen. — Belysning av detta slag fanns också av helt stationär typ i kyrkorna. I stenväggarna förekommer små nischer försedda med en skålfördjupning för oljan i bottenplattan.

Lampor av detta slag kallades i England för »cresset». Därmed menades emellertid ursprungligen en skål av lera eller metall fäst vid en käpp eller dylikt så att anordningen blev en flyttbar handlampa. På Färöarna nyttjades ännu sådana lampor, som kallades »handkola» och som bestod av en skålformad plåt med fyra utdragna uddar för placering av lampveken. Gjordes skaften långa, så att de kunde fästas i marken.

kallades de på engelska »beacon», ett ord som motsvarar vår vårdkase eller larmstång. Sådana långa skaftlampor bars av vakterna under medeltiden och ingick såsom heraldisk bild bl. a. i Henrik V:s vapen.

Lampor av beacon-typ är kända från vikingatiden i Norden, bild 9. I en kista i det märkliga Osebergsskeppets gravkammare förvarades två stycken järnlampor, som bestod av en rund skål fäst vid en smäcker ten med utdragen spets för fastsättning av omkr. en halv meters höjd. Det förefaller som om lampor av detta slag speciellt varit förbundna med sjöväsendet. Det kan f. ö. vara av intresse att lägga märke till huru en nakterhuslampa beskrives i den av Diderot och D'Alembert 1780 tryckta encyklopedien: den utgöres av små skålar, i vilka man håller olja, med en veke.

I detta sammanhang kan det erinras om att skålformade lampor kommit till användning i det äldre fyrväsendets historia. Den mest ryktbara av antikens fyrar var det omkring 300 f. Kr. byggda fyrtornet Pharos utanför Alexandria. I detta hundra meter höga marmortorn, som samtiden ansåg vara ett av världens sju underverk, lär man haft en mångfald oljelampor för att åstadkomma belysningen. Denna uppgift betvivlas emellertid, då lamporna icke kunnat brinna utan skydd av en glaslanternin. Vitt, genomlysbart glas kunde knappast framställas vid denna tid och det är därför mest sannolikt att ljuset på Pharos kom från eldar av trä. Från medeltidens slut och framåt vet man dock att oljelampor i lyktor eller lanterniner brukades såsom fyrljus.

Om vi från denna utvikning återgår till de vid ett handtag fästa lampskålarna vill jag gärna erinra om ett i vår folkkonst vanligt motiv, jag åsyftar de kloka och fåvitska jungfrurna. Dessa återgivas ofta i bonadsmåleriet. Man ser de fem kloka jungfrurna möta brudgummen med högt upplyfta och klart brinnande lampor medan de fåvitska, som saknade olja, bär lampan upp och nedvänd eller med en otänd veke. Dessa lampor har ganska olika former — somliga se ut som pokaler — men de flesta och särskilt de i äldre målningar visa tydligt

Bild 13. »Lampknubb» med brinnande oljelampa i stugan från Gärds härad på Kulturen. K. M. 2861.

en form, som erinrar om beacon-typen, se bild 9. Det är knappast troligt att målarna haft kännedom om lampor av detta slag, utan man får förutsätta, att de haft ett träsnitt eller kopparstick ur någon andlig bok såsom förlaga.

Vi har nu lärt känna de stora huvudgrupperna av forntida oljelampor. Det är ganska egendomligt att konstatera, att den klassiska lampan, som vann så stor utbredning inom den

Bild 14. Lampor av järnbleck från Skåne. K. M. 8108 och 14614.

romerska världen under århundradena efter Kristi födelse, icke tyckes vara känd i Norden. Våra fornfynd innehåller många romerska föremål, silver- och bronskärl, smycken och glas m. m., men ingen av de resande nordborna synes ha ansett det värt mödan att taga med sig en oljelampa hem. Visserligen förekom som vi sett på sina håll lampor av sten under medeltiden och senare, i det stora hela kan man likväl fastslå, att lampor varken under forntiden eller medeltiden hörde till det svenska inventariet. Det dröjer in på 1600- och 1700-talen innan vi påträffar oljelampor av lera eller metall i någon större utsträckning. Typiskt nog fann man vid de stora utgrävningarna av Nya Lödöse, vilka bragte i dagen så rika fynd från 1500-talet, endast en liten skål av mässing, som tjänstgjort som lampa. Även andra belysningsredskap, såsom pärt-hållare av järn, var mycket sällsynta. Man kan därför utan tvekan konstatera, att belysningen i vårt land i äldre tider varit synnerligen primitivt ordnad och i huvudsak varit baserad på ljustet från härden, vilket också är naturligt i ett skogigt land. Vid sidan därav förekom pärtstickan och talgljustet.

Bild 15. Lampor av glaserat lergods från Skåne och Småland. K. M. 11750.

I västra och södra Sverige uppträder åtminstone från tiden omkring 1700 tranlampor i sådan mängd, att man måste betrakta dem såsom vanliga och allmänna hos folket. De utgöres dels av skedbladsformade eller fyrkantiga järnskålar, oftast sammansatta två och två så att den undre bildar droppskål, dels av glaserade lerbampor, bild 10 och 15. De sistnämnda har också två skålar förenade medelst ett pelarlikt skaft, som uppbär den övre skålen. Efter Lithberg, som skrivit en givande artikel om tranlampan i *Fataburen*, anför jag några rader ur Per Kalms *Västgöta och Bohusländska resa 1742*. Då han kom till Orust berättar han:

»Lampor brukas här på orten istället för ljus, varuti de lagt tran och en veke antingen av lin eller ett slags *Juncus*. Dessa lampor gävo ett så klart sken ifrån sig, som ett ordinärt ljus kunnat göra. Man kunde knappast känna någon lukt av tran, då de brändes».

Fortsättningsvis skildrar Kalm huru tranen beredes av långor, torsk, flundror och särskilt av den feta gråsejen. Levern från dessa lades att ruttna i en tunna, varefter massan kokades. Den klara ljusa olja, som flöt ovanpå, skummades

av och förvarades tills den användes i lampan. Den bästa vecken fick man av knäpptåg, en juncusart, som växte överallt på fuktiga ställen. »Av denna flås, medan den ännu är grön, den yttre barken, som sker på så sätt att man river av det gröna på ena sidan långs efter den, sätter så nageln av tummen mot det övriga gröna på inre sidan och för så tummen uppföre, då den inre vita, svampaktiga delen bliver skild från det gröna». Denna hängdes cärefter upp för att torka. Vekar av detta slag brann jämnt och vackert, drog ej så mycket tran och lämnade icke sådan rök som lin och hampa plägade göra.

Linné lägger också under sin västgötaresa 1746 märke till tranlampan. Den hängde merendels på en krok vid spiseln och bestod av ett fyrkantigt järnbleck. »Som det hörnet», anmärker han, »där tranen ligger, gärna något dryper, hade folket hängt inunder det en koklöv, som emottog droppet att tranen ej skulle spillas». Skildringen är intressant i så måtto att den beskriver ett stadium i lampans utveckling, då droppskålen ännu ej tillhörde den ordinarie konstruktionen utan ersattes av den mera tillfälliga anordningen för uppsamlandet av dropptranen.

Medan järnlampan, som ursprungligen var avsedd att hängas och därför är försedd med en krok, har relativt åldriga anor i vårt land och även uppträder på de brittiska öarna och kontinenten, är säkerligen den glaserade lerlampan från Sydsvrige en företeelse, som i vårt land knappast kan föras längre tillbaka än 1700-talets slut. Så vitt jag vet finns inga daterade exemplar och ej heller några litterära notiser, som kan ange dess ålder. De kom på modet i de sydsvenska kruk-makeridistrikten, var lika lätta att tillverka som lergökar och kunde säljas till en billig penning. — Liksom hos de klassiska folken fanns även hos vår allmoge särskilda ställ, på vilka man kunde sätta lamporna. De var oftast av trä, såsom den här avbildade »lampeknubben» avsedd att ställa på bordet eller »lampedallan» för hängande i taket eller spisen, men kunde också vara av lergods, se bild 11, 13 och 17.

Bild 16. Gruvlampor av järn.
K. M. 30565, 38328, 43020.

Bild 17. Lampa med fotställ
av glaserad lera från Lund.
K. M. 26955.

Bild 18. Lampa av mässing daterad 1686. Har från början varit avsedd att hänga i en ställning. Cardansk typ. K. M. 4753.

Om vi nu betraktar den väldiga tidrymd, över vilken oljelampan spänner, ställer sig naturligt nog den frågan: är det verkligen möjligt, att utvecklingen gått så långsamt att man ännu vid början av 1800-talet i ett civiliserat land använde en konstruktion, som praktiskt taget var oförändrad sedan den äldre stenålderns grottmänniskor uppfann lampan för kanske 20.000 år sedan eller längre tillbaka? Fanns icke inom de högre skikten bland befolkningen lampor av mera utvecklade sort? Och härpå måste man svara: nej. Låt oss se vad några utförliga inventarier från herremanshem lämnar för upplysningar.

Efter Thomas Dyre till Sundsby i Bohuslän fanns 1652 en, säger en järnlampa. Att denna var av samma enkla konstruktion som Kalm beskriver nittio år senare från denna trakt är utan varje tvivel. Den rikaste damen i Sverige vid samma tid, Ebba Brahe, hade bland alla sina ägodelar spridda på många slott och i stockholmspalatset »en lampa med stålspegel och svart ram omkring». Denna lampa med reflektor kan troligen ha varit av samma typ som den med årtalet 1686, som återges

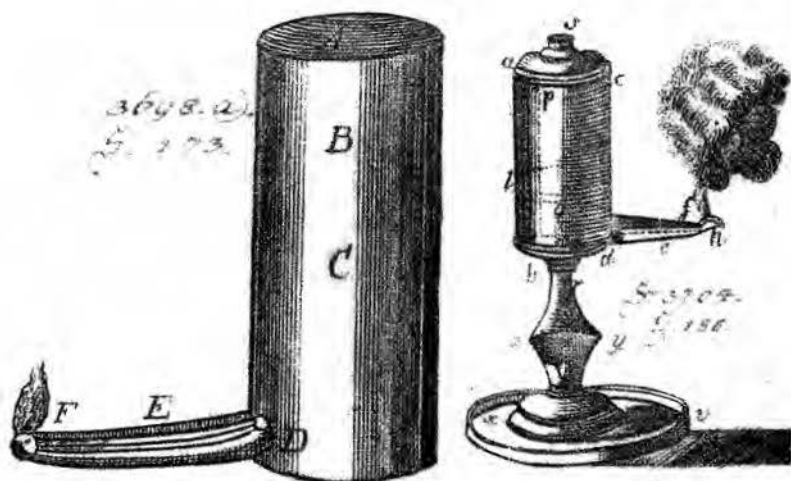

Bild 19. Hieronimus Cardanus' oljelampa. Efter Andrén.

på bild 18. Däremot ägde hon utsökta ljuskronor, lampetter och ljusstakar i silver, emalj, kristall, mässing och tenn. — Från universitetet i Lund finns i museet ett par skålformade kopparlampor av enklaste slag, se bokomslaget. De påträffades vid rivandet av det gamla »Kuggis» tillsammans med ett 50-tal andra av samma slag. Man kan för sitt inre se studenterna under de tidiga morgontimmarna följa föreläsningarna på auditoriet vid dessa små rykande oljelampor av en typ, som redan började övergivnas på Homeros' tid.

Förflyttar vi oss till 1700-talets slut och till greve Clas Julius Ekeblads västgötagård Stola blir bilden en annan. Här fanns 1792 en lampa av bleck i grevens sängkammare, en mässingslampa med glas i lilla matsalen, en gammal söndrig blecklampa och två bleckskärmar till lampor i syltköket samt en stor bleckstake med lampa och en utan, som hade sina platser i köket. Det är ju icke något rikare förråd och vi lägger märke till att de flesta lamporna tillhörde ekonomiavdelningen

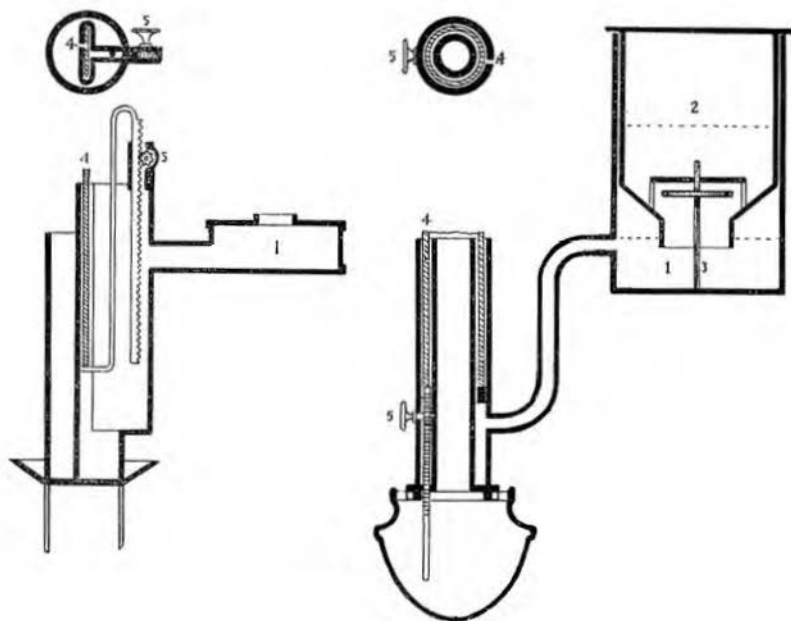

Bild 22. Stjälplampa av mässing. K. M. 11149.

Bild 20—21, på vänstra uppslaget, argandska lampor. Teckningarna visar t. v. äldre typ med platt veke samt yngre med rörformig veke, s. k. stjälplampa. 1 oljehus, 2—3 stjälpflaska med ventil, 4 veke, 5 vekens matarskruv. — Den ena av de båda lamporna har tillhört överbibliotekarien C. af Petersens, Lund. K. M. 16357, 31063.

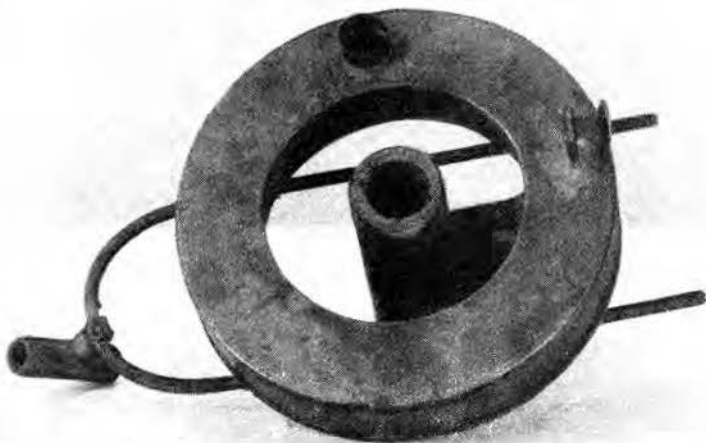

Bild 23. Oljehus till astrallampa.

i slottet. Därjämte kan man av beskrivningen sluta sig till, att det är fråga om lampor av en helt annan typ än dem vi behandlat tidigare. I själva verket ger stolainventariet en första skymt av den utveckling, som tog sin början med schweizaren Aimé Argands uppfinning på 1780-talet av en ny brännare till oljelampan.

Därmed har vi kommit in på den väg, som leder fram till fotogenlamporna under 1800-talets senare hälft.

Den moderna utvecklingen börjar under 1500-talet, då den italienske naturforskaren Hieronimus Cardanus konstruerar en lampa, som blir utgångspunkten för senare modeller. Som vi erinrar oss består den forntida lampan av en skål med utskjutande snip för vecken. En av nackdelarna i denna konstruktion var att vecken endast hade hjälp av sin kapillärkraft

Bild 24. Sinumberlampor. K. M. 40916, 16354.

för att bliva matad med den mer eller mindre trögflytande oljan. Detta blev allt svårare efter som oljan sjönk i skålen. Denna fick därför icke ha något större djup och följdén blev att lampan ofta måste påfyllas. Cardanus gjorde nu en hög cylindrisk oljebhållare med en ränna och en snip till veken i nederkanten, bild 19. Genom ett litet hål vid rännans mynning pressades oljan av självtryck ut i denna och fram till veken så snart denna tändes och oljan därigenom uppvärmdes. Den kalla, tjocka oljan var för trögflytande att rinna ut genom hålet, då lampan ej var tänd. Efterföljande lamptyper baserade

sig på denna princip, som ställer oljebehållaren vid sidan av och högre än veken.

Någon omedelbar verkan fick ej denna uppfinning. I själva verket dröjde det två århundraden innan man kom fram till en lösning av problemet av sådan praktisk betydelse, att oljelampan på allvar kunde ta upp konkurrensen med vax- och talgljus. De problem man hade att brottas med gällde 1:o att oljetillförseln skulle vara jämn, så att lågan behöll en någotsånär konstant lyskraft under en längre tidrymd, 2:o att oljebehållarens skugga i görligaste mån reducerades, 3:o att få en god veke och 4:o att konstruera en brännare. Det sistnämnda löstes av den redan nämnde Argand, men innan detta skedde hade fransmannen Leger på 1780-talet förbättrat vekens konstruktion. Tidigare hade denna haft en rund, sammanvriden eller flätad form. Leger lanserade en vävd bandliknande veke. Denna idé togs f. ö. upp ungefär samtidigt av vår landsman Klas Alströmer, som lät tillverka bandvekar vid manufakturverket i Alingsås.

Den argandska brännaren drog nytta av denna förbättring, bild 20. Här inneslöt den rörformade veken mellan två plåt-cylindrar. Luften kunde sålunda tillföras veken dels inifrån i den kanal, som lämnades öppen av den inre cylindern, och dels utifrån på vanligt sätt. I det sistnämnda avseendet förbättrades draget genom en liten skorsten av plåt ovanför lågan, snart ersatt av ett cylinderformat glas. Man fick härigenom ett starkare drag i brännaren och en bättre förbränning med ökad ljusstyrka som följd.

Argands lampa var ännu förbunden med det cardanska oljehuset. Detta kastade en stark skugga så att lampan fick en skuggsida. För att motverka detta och för att få en bättre oljetillförsel anordnade Bordier Marcel i Paris 1809 en behållare i form av en ring runt brännaren i sin s. k. astrallampa, bild 23. Tio år senare förbättrades denna metod i den av Parker i London konstruerade sin number lampan — namnet kommer av sine umbra = utan skugga — där det ringformade oljehuset fick en kilformad genomskärning, bild 24.

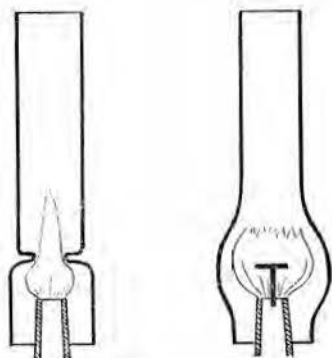
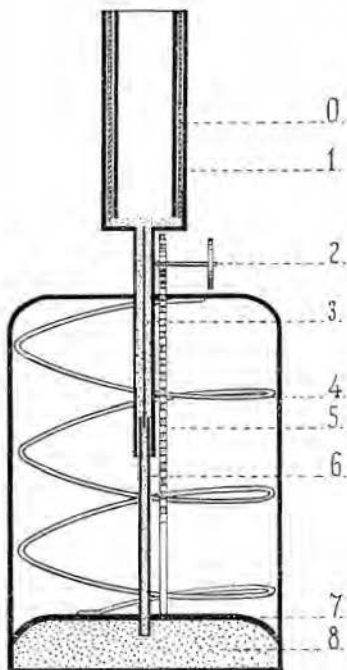

Bild 25. Lampglastyper, Ruhl och Benkler t.v. och Liverpool-typer.

Bild 26. Schematisk skärning av en moderatörlampa. — 0—1 cylindrisk brännare med veke, 2 matarskruv, 3 moderatörnål, 4 fjäder, 5 kuggstav, 6 stigrör, 7 rörlig kolv, 8 oljehållare.

Den ringformade oljehållaren gav en stor yta åt vätskan, varigenom denna sjönk långsammare och oljan sålunda under en längre tid kunde likformigt tillföras brännaren och giva ett konstantare ljus.

En av de vanligare lamporna under 1800-talet blev emellertid läslampan av s. k. stjälp typ, där man använde argandsk brännare och cardanskt oljehus, bild 21 och 22. Men oljehuset hade nu fått en förbättrad konstruktion. Man utgick från principen att i en flaska med vätska stannar alltid så mycket av denna kvar som motsvarar trycket av den vätska, varuti man nedsänker den upp och nedvända flaskan. Om man alltså i oljehuset satte ett upp och nedvänt kärl med olja uppnådde man den effekten, att så snart ytan i oljehuset sänktes på grund av förbränningen så rann det till ny olja ur detta kärl

Bild 27. Bordlampa för fotogén från omkr. 1900. K. M. 40847.

tills ytan kom i jämviktsläge. Man fick sålunda ett jämnt tryck på oljan och därigenom en jämnare belysning.

Emellertid hade man under tiden genom många olika inventioner sökt lösa frågan om ett oljehus, som ej kastade skugga. Idealet var att placera detta under brännaren. Då uppstod emellertid problemet att genom någon anordning hjälpa veken, som ej själv orkade med det, att suga upp oljan. Redan strax efter mitten av 1700-talet hade tysken Grosse och fransmannen abbé Bercier uppfunnit en pumplampa, där oljan

Bild 28. Hänglampa för fotogén med glas av Liverpooltyp. Lunds folkskolor. K.M. 41600.

trycktes upp medelst en kolv. Då denna reglerades för hand, blev anordningen föga lämplig i praktiken. En förbättring uppfanns år 1800 av fransmannen Carcel, som försåg pumpen med ett urverk. Men även denna lösning visade sig på grund av sin dyrbarhet och emedan uret ofta gick sönder av ringa praktisk betydelse. Den bästa lösningen av detta problem nåddes av Franchot i Paris 1836 i den välkända moderatör-lampan, bild 26. I oljehuset inmonterades här en kolv, som

släpade utefter husets väggar medelst en läderpackning. Denna kolv var försedd med en spiralfjäder, som spändes med en kuggskruv så att då lampan var fylld med olja befann sig kolven högt upp i oljehusets överdel med den sammanpressade spiralfjädern över sig. Fjäderns kraft sköt nu kolven nedåt och pressade oljan i ett smalt stigrör upp till vecken. Men det är klart att allteftersom kolven sjönk nedåt och fjädern förlängdes så blev dess kraft mindre och följaktligen också dess förmåga att trycka oljan uppåt ringare. Följden härav skulle bli minskad oljetillförsel till brännaren och sålunda en avtagande ljuskraft. För att motverka detta var stigröret försedd med den s. k. moderatören.

Om man skall förstå denna konstruktion måste man veta, att stigröret bestod av två i varandra glidande rör — det yttre fäst vid själva brännaren, det inre vid kolven och följde sålunda dess rörelse nedåt medan oljan pressades upp. Mitt i stigröret sitter moderatören, som består av en fast nål sträckande sig ned i den rörliga rördelen. Då lampan är fylld och kolven intar sitt högsta läge, skjuter den rörliga delen av stigröret upp omkring nålen, som försvårar för oljan att stiga upp. Allteftersom oljan förbrukas, kolven sjunker och det rörliga stigröret följer med blir det en mindre och mindre del av den fasta moderatörnålen, som försvårar för oljan att komma fram. Man uppnår sålunda en växelverkan — med avtagande tryck på oljan minskas motståndet i stigröret. Denna sinnrika och billiga konstruktion fick mycket stor spridning och ännu är det väl mången bland de äldre, som åtminstone hört talas om moderatörlampan.

En mycket viktig faktor i oljelampans utveckling var lampglaset. Man hade funnit att lågan fick en bättre och jämnare lyskraft om man satte en liten plåtskorsten ovanför den. Men först 1756, då apotekaren Quinquet i Paris utbytte plåten mot ett cylinderformat glas, var man inne på den rätta vägen. Sedan man förstått att placera lampglaset på en hållare med lufthål runt själva lågan hade man kommit fram till den moderna lösningen av problemet.

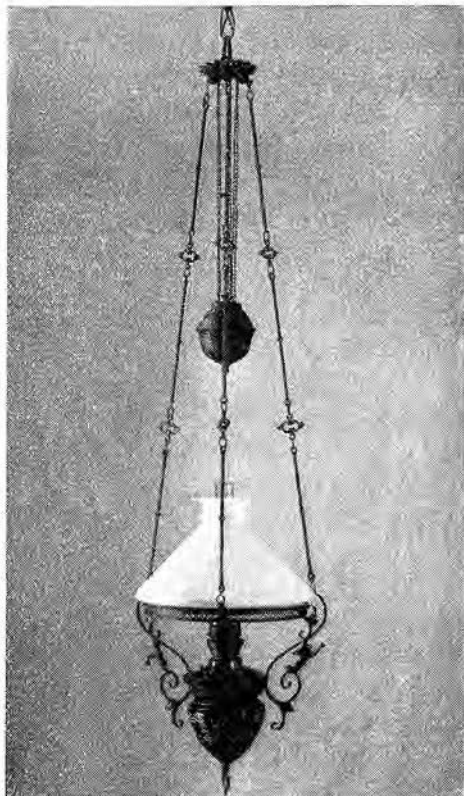

Bild 29. Hänglampa för foto-
gén från omkr. 1880, som till-
hört professor Fredr. Wulff i
Lund. K. M. 41000: 475.

Det är framförallt två metoder, som i den fortsatta utvecklingen bidrar till att framkalla bättre ljuseffekt. I den ena av dessa, som utvecklas av Ruhl och Benkler i Wiesbaden, sättes en metallskiva med hål uti över lågan, så att denna tvingas genom hålet och får en hög, smal, intensivt lysande spets. Den andra är den s. k. Liverpoollampan, där metallskivan saknar hål och tvingar lågan att sprida sig i en krets runt skivans periferi. Beträffande den första metoden fann man snart, att samma effekt kunde uppnås om man formade lampglaset så att detta snörptes samman något nedanför lågans

spets. Brännskivan kunde då helt avskrivras. Liverpools lampans glas gick i motsatt riktning — det fick en tulpanliknande utsvällning, bild 25.

I och med denna fas i utvecklingen har vi kommit in i oljelampans sista skede, varom jag skall fatta mig kort.

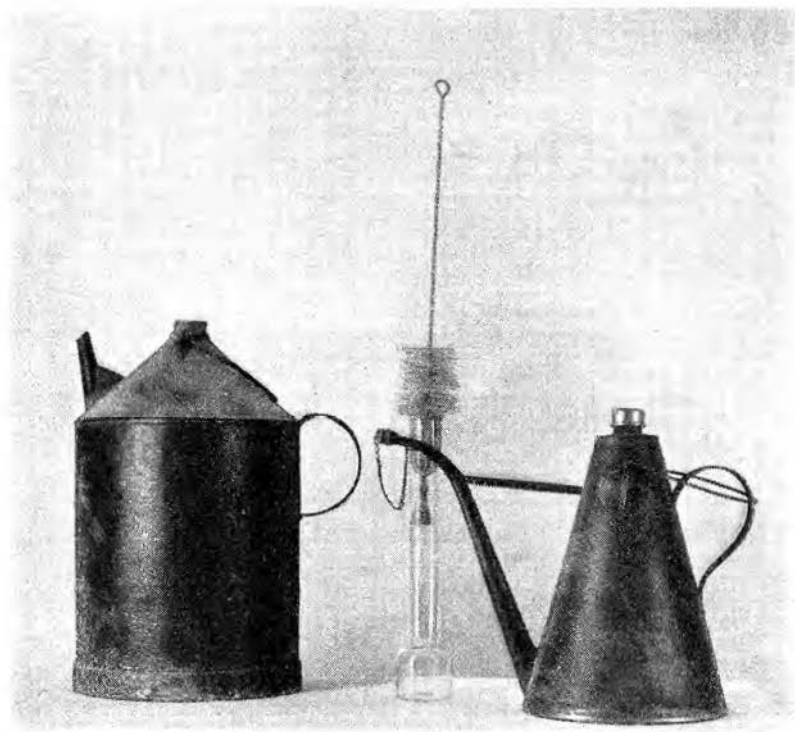
Hittills hade lampoljan utvunnits ur djur- eller växtriket och dess trögflytande konsistens berett konstruktörerna svårigheter, som de icke förmått lösa på ett idealiskt sätt. Med 1860-talet börjar världen förses med en mineralolja från de amerikanska oljedistrikten och tjugo år senare kommer också den ryska oljan i marknaden. Mineraloljan raffinerar och ur denna erhöles man fotogenen. Denna visade sig utomordentlig för belysningsändamål och undanröjde varje svårighet att få en lätt och jämn tillförsel i brännaren. Veken kunde med egen kraft suga upp fotogenen och oljehuset kunde därför utan vidare anbringas under brännaren så att minsta skuggverkan erhöles. Utvecklingen blir nu helt inriktad på brännare, lampglas och lampkupa. Lampans utseende kunde i viss mån frigöras från konstruktionen, det underkastades modets växlingar och lampan fick en mångfald olika typer för skilda ändamål. Den som vill studera dem finner lätt ett rikhaltigt material i den av Böhlmarks lampfabrik utgivna jubileumsskriften 1872—1937.

Innan fotogenen ännu kommit i bruk började gasbelysningen att införas — i Stockholm tändes de första gaslyktorna på stadens gator 1853 — och knappa tjugo år senare infördes den elektriska belysningen. Man konstaterar att den gamla oljelampan knappast hinner fram till en slutgiltig form innan den får vika för en helt ny belysningsart, som revolutionerar hela tekniken. Oljelampan förvisas åter till civilisationens utkanter, dit den elektriska strömmen ännu ej nått.

Bild 30. Fotogénkannor, lampglas och lampborste. K. M. 40201.

LITTERATUR

- ERIK ANDRÉN, Aktiebolaget Arvid Böhlmarks Lampfabrik 1872—1937. Stockholm 1937.
- K. BIRKET-SMITH, The Caribou Eskimos II. Rep. of the 5:th Thule Exped. 1921—1924 V.
- SIR HENRY DRYDEN, Lamp-niches. Archaeol. Journal XXXIX 1882.
- T. LEES, Cresset stones. Archaeol. Journal XXXIX 1882.
- NILS LITHBERG, Tranlampor av lera i Nordiska museet. Fataburen 1915.
- THERKEL MATHIASSEN, Blubber lamps in the Ertebølle culture? Acta Archaeologica Vol. VI.
- SOPHUS MÜLLER, Vievandskar og Kirkelamper. Aarbøger 1888.
- HANNA RYDH, Grottmänniskornas årtusenden. Stockholm 1926.
- Uppfinningarnas bok I. Stockholm 1898.

EN PLOGKONSTRUKTION OCH DESS SLÄKTINGAR

Av RAGNAR JIRLOW

Den gamla kärrplogen, som i Sverige företrädesvis förekommit i Skåne och mera sparsamt i de övriga gammaldanska provinserna, uppmärksammades tidigt. Välkänd är Linnés livfulla skildring i hans Skånska resa. Några exemplar av den skånska plogen i form av årder finns i våra museer. Däremot ser man sällan till någon plog med vändskivan i behåll.¹ Dessutom är tyvärr den teckning, som man möter hos Linné, ofullständig — vändskivan saknas — varför denna källa ej är tillfredsställande. Däremot träffas en skåneplog i den samling av 1700-talsmodeller, vilken under namn av *Theatrum oeconomicum* 1742 upprättades av vår förste professor i nationalekonomi Anders Berch vid Uppsala universitet. Den tillhör numera Lantbrukshögskolan vid Ultuna.²

och vi återger den i bild 2. Den är fotograferad från landsidan, för att man skall kunna se vänsterskalmens egendomliga konstruktion, varom denna lilla uppsats skall handla. Modellen är ganska elegant gjord, säkerligen tillverkad av Theatrum's specielle finsnickare eller »modelleur», som han benämnes på tidens språk, men just vid slöjdandet av vänsterskalmen har denne tillåtit sig en förenkling av dess byggnad. Skalmen består nämligen av en båge, som är nedtappad i en vågrät kloss, vilande på *huvudet*, dåtidens skånska term för visen eller fotstycket (A. Berch). Tydligen motsvarar denna sammansättning av båge och kloss en i äldre museimaterial belagd form med s-formigt svängd bakståndare med nedre knäet pinnat fast ovanpå visen. Man kan se typen på bild 3, som återger en 1880 till Nordiska museet från Ingelstads härad inköpt kärrplog, om vilken det heter, att något så åldrigt exemplar ej längre finnes kvar i »hela Skåne» och att den tillverkats av ägarens farfar på 1700-talet.³ Vid en flyktig blick kan redskapet te sig som ett kärrårder. En närmare undersökning ger dock vid handen, att det är fråga om en plog, som förlorat högerskalm och vändskiva. Om man tar bort den lilla pinnen upptill på bakståndaren eller *styret*, uppvisar detta tre hål, två ovanför och ett nedanför åsen, vilka i sin placering noga motsvarar tre tvärgående käppar på

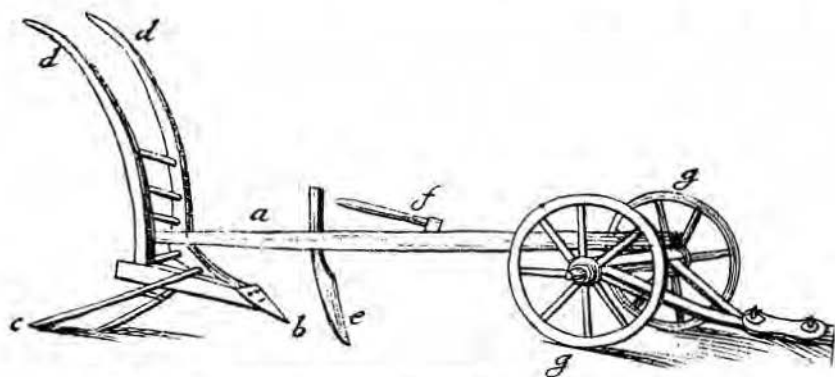

Bild 1. Den skånska plogen, avbildad i Linnés Skånska resa 1751.

Ultunamodellen, vilka som stag förenar dess två skalmar. Den ovanpå visen vilande slån har tydligen utgått i vinkel från framståndaren och utgjort stöd för undersidan av den förlorade vändskivan. Även det på modellen strax bakom framståndaren befintliga, vågrätt utgående stödet av trä motsvaras av ett hål på Ingelstadsplögen, vilket dock sitter närmare styret,⁴ något som kan bero på att åsen baktill förkortats i samband med någon reparation.

Årder med en enda bakståndare och denna slutande i ett knä är kända från Torna, bild 4, och Vemmenhögs⁵ härader.

De fåtaliga beläggen tyder på att vändplojen och årdret med knästandare tidigt nog och säkerligen redan under 1700-talet börjat förträngas av andra former. Släktingar till den här behandlade typen kan emellertid följas efter Västkusten upp till Värmland. Bild 5 visar ett årder av ursprunglig typ från södra Halland.⁶ I Varbergs museum finnes dessutom typen företrädd från Fjäre härad. Nära besläktad med fjäreplojen är den plog, som Kalm 1742 avbildat från Orust i Bohuslän, bild 6. Tyvärr är ju Kalms schematiska teckning ganska litet upplysande i fråga om bakståndarens förening med visen. Professor Johan Lostbom uppger däremot 1780 om den bohuslänska plojen, att dess styre icke var »in-nockadt uti plojilen [visen] utan med sitt nedersta knä genom ett par dymlingar fäst» (Patriotiska sällskapets hushållningsjournal maj 1780 s. 4).

Samma typ som skåneplojen, liksom ofta i Halland och Bohuslän utan kärria och långt lättare i uppbyggnaden, är även företrädd från Dalsland⁷ och framför allt från Värmland, där vändplojen med knästandare levat ett friskt liv långt fram på 1800-talet. Vi återger den här efter en modell i Ultunasamlingen, som innehåller flera värmländska representanter för denna typ, bild 7, vilka tillkommit mellan 1742 och 1780. Att konstruktionen var vanlig i Värmland under 1700-talet framgår av de båda värmlänningarna C. Widmarks och S. Brasks akademiska lärdomsprov *De praecipuis instrumentis rusticis in Wermelandia usitatis*. Uppsala 1790. Genom

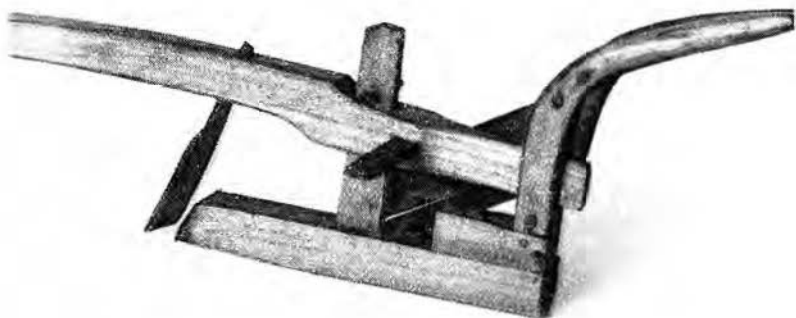

Bild 2. Modell av skånsk plog i det av Anders Berch 1742 upprättade *Theatrum oeconomicum*. Lantbrukshögskolan, Ultuna.

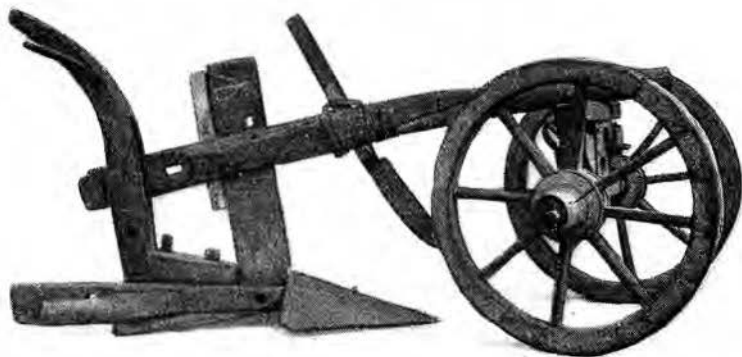

Bild 3. Plog från Ingelstads hd. Nordiska museet nr 26742.

att fryksdalingarna under 1800-talet for Sverige runt och biträdde vid nyodlingar från Västerbotten i norr till Blekinge i söder kan man även på andra håll spåra sen import av typen långt från dess hemort. Jag har sålunda påträffat denna i Skerike socken, och Sigurd Erixon⁸ har avbildat den från Norberg, båda beläggen alltså från Västmanland.

Troligen har denna egenartade konstruktion förekommit på plogar i ett västgötskt bälte efter Vänern och Göta älv. Åtminstone i Vadsbo härad träffades den allmänt under 1700-talet.⁹ Typen dyker även upp i göteborgstrakten, bild 9, vilket ju är vad man kunde vänta.¹⁰

Knäståndaren måste på grund av sin huvudsakligen sporadiska förekomst under 1800-talet ha en hög ålder i vårt land. Den tillhör överallt där den anträffas den fyrsidiga plogen, varför den bör ha sin historia knuten till denna plogform. Något svar på frågan, huruvida konstruktionen hör samman med årdret eller vändplogen, ger materialet emellertid icke. Man har allmänt antagit och säkerligen med rätta, att den skånska fyrsidiga plogen med sin förställare sammanhänger med den kärrplog, som var medeltidens ledande typ på kontinenten och på de Brittiska öarna, och man måste under sådana förhållanden tolka den fyrsidiga plogen utan hjul som en yngre form, som tillkommit under framträngandet efter Västkusten. Även den dubblerade knäståndaren i Värmland och Vadsbo torde då böra fattas som en novation. Härför talar även, att när samma konstruktion kan beläggas på fyrsidiga plogar från trakten kring Oslofjorden på 1770-talet (H. Stigum, Falkensteinplogen, s. 6), är bakståndaren likaledes enkel.

Knäståndaren i Sverige kan under sådana förhållanden ha följt med kärrplogen vid invandringen, som rimligen bör ha gått över Danmark. Här möter också typen med knäståndare på en plog från Mols, Jylland, vilken varit i bruk ännu vid början av 1800-talet, bild 8. Dess släktskap med den skånska plogen kan väl knappast betvivlas, även om vissa andra tek-

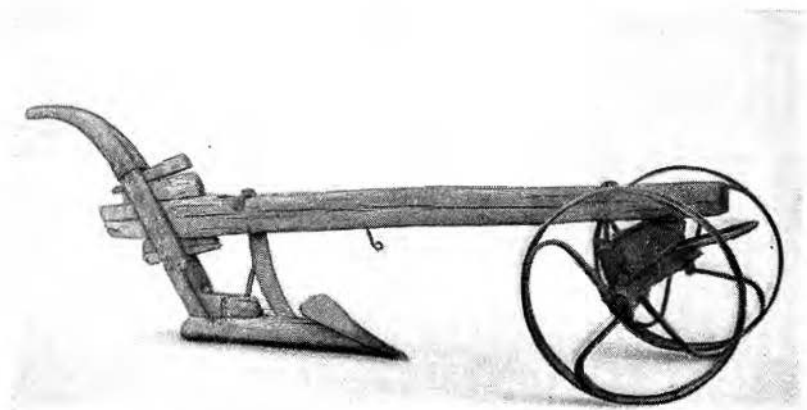

Bild 4. Kärrårder från Torna hd. K. M. 38734.

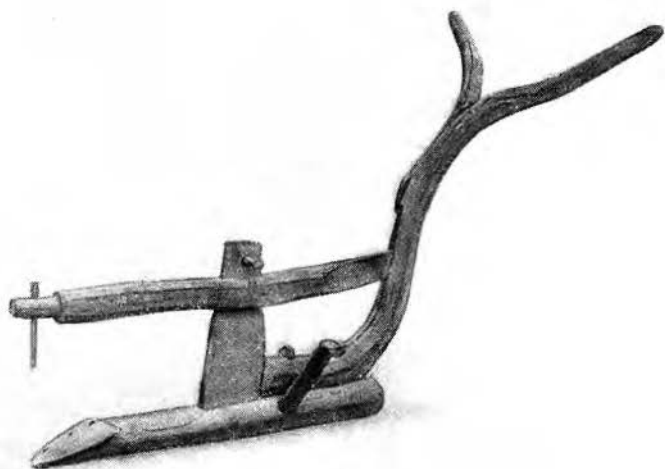

Bild 5. Årder från Torup sn, Halmstads hd, Halland. K. M. 13600.

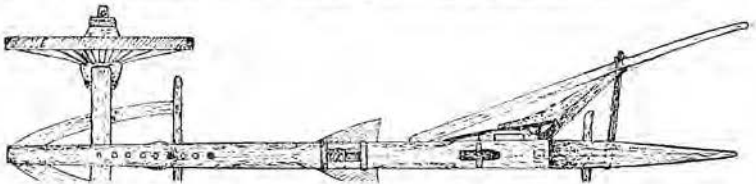
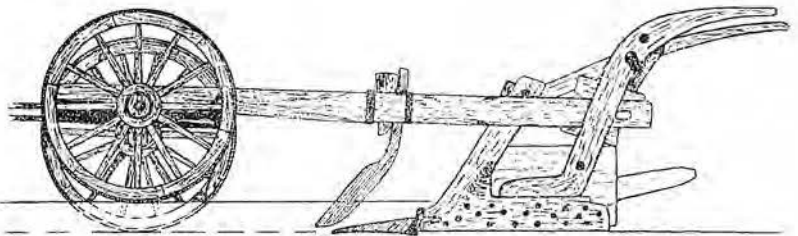
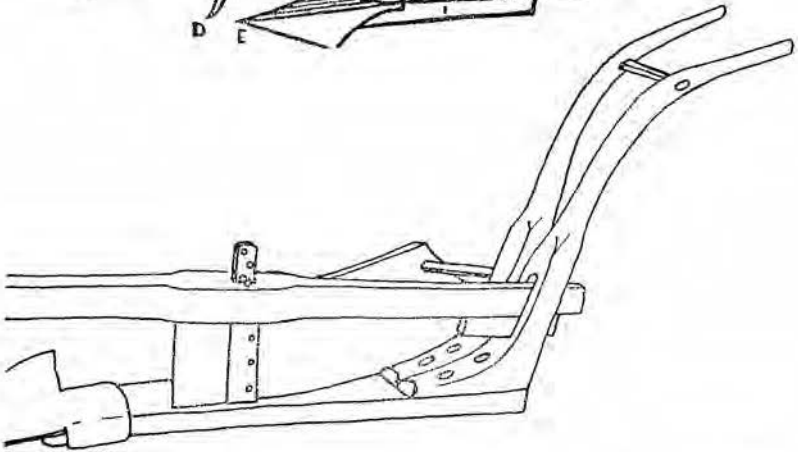
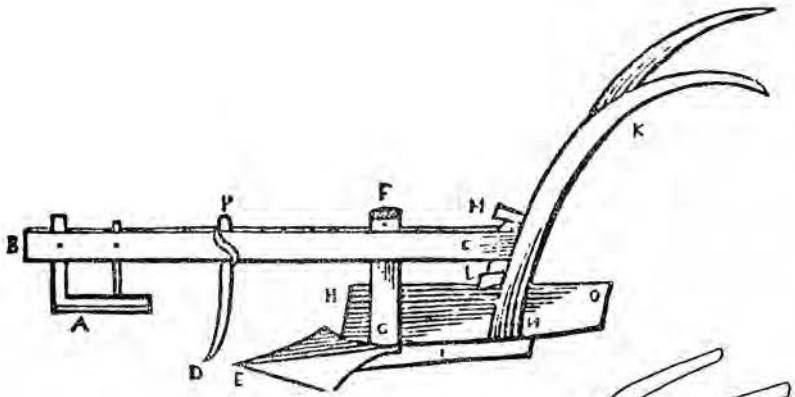
niska detaljer i dess utrustning ter sig främmande för oss. Framståndaren är nämligen gjord i ett stycke med visen och billen ingår med en långa i den vinkelformiga tråkrokens spets. I sin betydelsefulla uppsats *En muldfjælsplow fra førromersk jernalder* (Årb. f. nord. oldk. 1936) har Axel Steensberg sammanställt denna vinkelkrok med en likformig dylik funnen vid Tømmerby på Jylland och daterad till järnålderns början. För knäskalmens ålderdomlighet talar även att vi kan följa dess förekomst än längre åt väster. Den är nämligen känd från Slesvig-Holstein.¹¹ Och sedan ett par årtionden tillbaka har plogar med denna konstruktion även uppmärksamats i England. I *Antiquity* 1934 s. 204 publicerades från Cornwall en bild av ett redskap, som såg ut som ett firsidigt årder med knästandare, vilket i artikeln antogs typologiskt sammanhänga med det välbekanta keltiska redskapet *caschrom*,¹² en kuriös idé, som med rätta senare avlivades av F. G. Payne (*An Old Cornish Plough and others; Antiquity* 1947, s. 151 f.). Payne påvisade övertygande, att den funna plogen är defekt ungefär på ett liknande sätt som plogen ovan, bild 3, i det att högerskalmen fattas. Åsen har haft rist och därjämte en tass, gjord av ett krokigt trästycke. Payne framhöll dessutom, att knästandaren kunde beläggas från ett betydande område av sydvästra England (Devon år 1808, Cornwall 1815, Glamorgan senare delen av 1700-talet och Cardigan 1750 och 1821). Paynes äldsta belägg återfinnes i ett manuskript från Cardigan, skrivet under senare delen av 1400-talet.

Med de engelska beläggen kan man konstatera en utbredning av plogar med knästandare från Sydnorge¹³ och Värmland i nordväst över västra Sverige, Skåne, Jylland och Slesvig-Holstein till Cornwall och Wales i väster. Den spo-

Bild 6. Plog från Orust, Bohuslän. Efter P. Kalm Wästgötha och bohusländska resa 1746.

Bild 7. Plog från Värmland. Efter modell i Lantbrukshögskolan, Ultuna.

Bild 8. Hjulplog från Æbeltoft, Mols, Jylland.

radiska förekomsten antyder att här ålderdomliga sammanhang föreligger, något som ytterligare främst bekräftas av det medeltida belägget från Cardigan.

Det ovanstående visar att ett sammanhang otvivelaktigt bestått mellan den egenartade syvästsvenska konstruktionen på plogar och årder och vissa åtminstone i slutet av medeltiden förekommande, likaledes fyrsidiga västeuropeiska plogar med knäståndare. Möjligt är att ett samband förefinnes även mellan den danska ploget från Mols och vissa danska järnålderfynd av vinkelkrokar, och det blir en lockande uppgift för västeuropeisk plogforskning att söka draga fram nytt europeiskt material för att belysa frågan om knäståndartypen i övrigt tidigare även varit utrustad med bill med långa och med vinkelkrok av det utseende, som den märkliga ploget från Mols uppvisar.

NOTER

¹ Se dock A. ZACHRISON, Redskap och jordbearbetning i Skåne 1800—1914 s. 20 och s. 72. — Nedanstående uppsats är ett led i de forskningar rörande den svenska plogets historia, vilka författaren bedriver på uppdrag av Kungl. Lantbruksakademien.

² Om samlingens öden se R. JÄRLOW, Plogmodeller från 1700-talet vid Lantbrukshögskolan. En något yngre skåneplog, tillhörande 1700-talets senare del, finnes i modell i Lantbruksakademiens museum.

³ Knäståndaren finnes på en 1800-talsmodell av skånsk kärrplog i Alnarps museum. Zachrisson *ib.* s. 21.

⁴ Jämför modellen, på vilken knäet slutar ett stycke framför framståndaren.

⁵ Skurups socken (LUF 5535).

⁶ Kulturen äger ännu ett omärkt årder av denna typ; dock slutar åsen här med en tvärgående slå, vilket antyder, att detta varit avsett att dragas för hand. Bakståndaren är enkel utan klyka.

⁷ Exemplar i Bengtsfors museum från trakten. Fotografi av plog från Nössemark i Etnologiska undersökningen, Nordiska Museet.

⁸ Skultuna bruks historia II, fig. 128.

⁹ Den hade där två bakståndare (A. BERCH-C. F. BERGMAN, Beskrifning öfver Wadsbo 1759) och modeller i ultunasamlingen, tillverkade

Bild 9. Plog från Askims härad, Västergötland. Uddevalla museum.

1742—1780. Plog med vändskiva av järn och en knäståndare från Fägre, Vadsbo (foto av G. Berg i Etnologiska undersökningen).

¹⁰ En plogmodell med en knäståndare, daterad till 1880-talet och från Valle härad, finns i Lantbruksakademiens museum, Stockholm.

¹¹ Mensing Schlesw.-Holst. Wörterbuch art. ploog.

¹² Ej heller det årderliknande redskap med bakståndare och vise i ett stycke, som E. Cecil Curwen avbildar från Pitt-Riversmuseet i Farnham (Prehistoric Agriculture in Britain, Antiquity 1927, I, 270) har något direkt sammanhang med caschrom. I så fall måste detta redskap ligga till grund för plogens uppkomst över huvud taget. Det måste då tarvas en helt annan bevisföring än Curwens på grund av en tillfällig likhet framkastade påstående. Möjligt är att det även här rör sig om en plog, som förlorat sin högerskalm (observera den lilla pinnen, som utgår från bakståndaren och som kan vara rest av ett tvärgående stag till den andra skalmen).

¹³ Typen torde ha en avsevärd ålder i södra Norge att döma av en fyrsidig kärrplog från Jären med två bakståndare, av vilka den vänstra har ett järnbeslag, som jag vill tolka som en rest av knäståndarkonstruktionen. Till typen hör en bill med skafttapp som på plogen från Mols. Steensberg Trilleplogen s. 32 f. (Sprog og kultur 1936).

STIGBYGLAR

Av RAGNAR BLOMQVIST

Hästen har använts som riddjur sedan cirka ett årtusende före vår tideräknings början, och ridkonst och hästsport äro nästan lika gamla begrepp. Men den lilla stigbygeln har inte tillnärmelsevis samma ålder. Den blev känd i Europa först flera århundraden efter Kristi födelse.

Liksom mycket annat har stigbygeln kommit till Europa från öster. Troligen har den först uppfunnits i Asien. I en kinesisk skrift från år 477 e. Kr. omtalas stigbygeln såsom ett väl bekant föremål, och möjligen har den varit i bruk hos kineserna en lång period dessförinnan.¹ I europeisk litteratur nämnes stigbygeln första gången i slutet av 500-talet i en skrift om krigskonst, som anses författad av den bysantinske

kejsaren Mauritius (582—602).² De som fört stigbygeln till Västerlandet tycks ha varit nomadiserande turkisk-tatariska stammar, som under de första århundradena av vår tide-räkning drogo från Central-Asien och västerut. I en del fall nådde de långt in i Europa. En av de första kända avbildningarna av en ryttare med stigbyglar visar också en furste för en turkisk stam. Den finns på en silverskål från Perm. nu i Leningrad, tillverkad av en guldsmed i sassanidernas Persien vid 500-talets slut eller under 600-talet.³ Ryttaren är här återgiven i vinjettbilden.

I fornsvenskan liksom i det svenska medeltidsspråket var ordet för stigbygel *istadh* eller *ystādih*,⁴ varmed man möjligen velat uttrycka, att föremålet var avsett att *stå i*. Vårt nuvarande ord *stigbygel* (och tyskans *Steigbügel*) tillhör nyare tiden och utsäger närmast att föremålet användes då det gällde att stiga på och av hästen. Samma betydelse ligger i medeltidens tyska benämning *Stegreif*, isländskans *stigreip* och fornengelskans *stigráp* (därav engelskans *stirrup*). Och samma mening ligger också bakom det klassiska latinets ord för stigbygel: *scandilia*, till verbet *scandere*, stiga. Det förefaller härav som om stigbygeln uppfunnits i första hand för att underlätta påstigandet av hästen.

Hur bar man sig då åt för att komma på hästryggen innan man hade stigbyglar. Ja, det äldre uttrycket för att bestiga en häst var i det klassiska romarspråket *insilire equum*, till *salire*, hoppa, och att sitta av hette *desilire ex equo*. Den som så kunde hoppade alltså på och av hästen. Xenophon har nedskrivit anvisningar om hur soldater därvid borde gå till väga, och det är också känt, att det romerska rytteriet ännu på 300-talet övades i att hoppa upp på hästryggen såväl från vänster som från höger utan och med rustning och till och med med draget svärd. Metoden var säkerligen bra men passade inte alla åldersklasser och ej heller kvinnor. Därför fanns det andra mindre konditionskrävande sätt. Ett sådant var att ha en person, gärna en slav, som höll båda händerna samman till ett trappsteg, som ryttaren kunde trampa i. Ett

annat sätt var att göra som perserkonungen Sapor I. Han hade år 260 e. Kr. tagit den romerske kejsaren Valerianus till fånga och använde sedan kejsarens rygg som fotapall varje gång han skulle stiga till häst. Berättelsen är visserligen obestyrkt, men det skildrade tillvägagångssättet har säkerligen varit för samtiden väl känt. En tredje metod var att ha hästen dresserad att sänka sig på knä då man ville stiga på och av; den lär ha praktiserats hos ibererna. Slutligen fanns det i välordnade länder vid allmänna vägar stenar, avsedda att stiga på då man skulle upp på en häst. Den romerske folktribunen Cajus Gracchus säges ha gjort sig populär bl. a. därför att han lät uppställa sådana »stigstenar» på lagom avstånd på gatorna i Rom. På franska heter en sådan sten *montoir*, och därför kallas hästens vänstra sida *le (côté du) montoir*.

Stigbygeln har nått Europa från öster, och det är alltså i öster vi böra söka de äldsta stigbygelformerna. Detta är emellertid lättare sagt än gjort i en handvändning på grund av att arkeologisk litteratur på de östliga språken för en svensk är tämligen svårtillgänglig. Så långt österut som i Ungern går det dock väl att orientera sig.⁶

Ungern invaderades vid 500-talets mitt av avarerna, en ursprungligen från Asien kommande med hunnerna besläktad folkstam. De behärskade landet tills deras välde omkring 800 krossades av Karl den store. Avarerna voro ett stridbart ryttarfolk. Det fick det bysantinska riket erfaras, och det framgår också av avarernas gravar i Ungern. Innehållet i dessa visar, att de nyttjade stigbyglar av järn av en typ, som här ses i bild 1. Den kännetecknas av att bygelns är nästan cirkelrund, att sulan, d. v. s. fotens underlag, är bredare än de båda skänklarna och på undersidan längs mittlinjen försedd med en förstärkande ås samt att öglan för remmen sitter på en kort hals och har form av en uppåt smalnande firsiding. *Hampel*⁶ anser, att typen är alltför avancerad för att vara en primär uppfinning eller en direkt ombildning i järn av en förebild av läder eller rep. Bakom typen måste ligga en rad för oss ännu okända utvecklingsformer i järn. *Hampel* menar

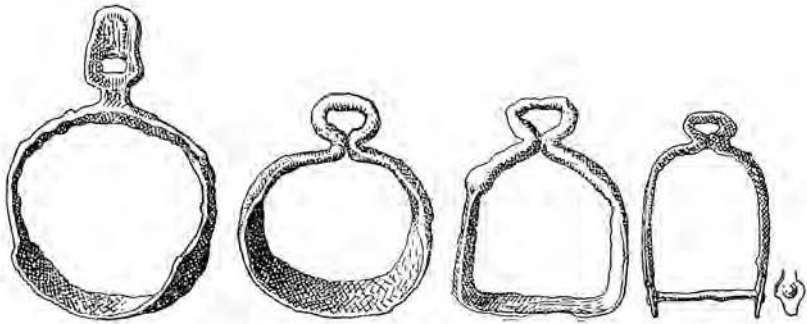

Bild 1—4. Stigbyglar från Ungern, 500-talets senare hälft—700-talet.
1. avarisk, 2—4 slaviska. Efter Hampel.

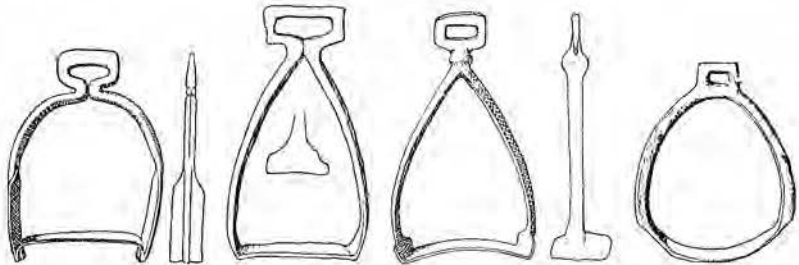

Bild 5—8. Stigbyglar från Ungern. 5—7 sarmatiska, 500-talets senare
hälft—800-talet? 8 magyarisk, 900—1000-talen. Efter Hampel.

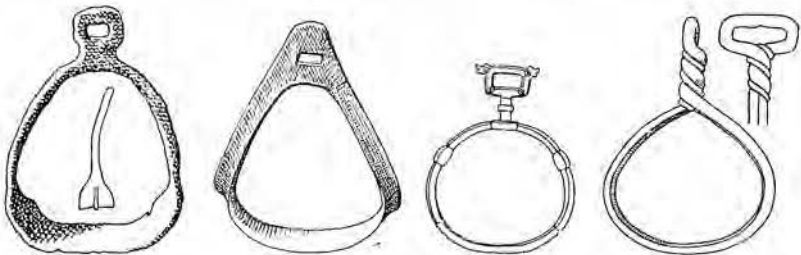

Bild 9—12. Stigbyglar. 9—10 magyariska, funna i Ungern, 900—1000-
talen. 11 Sydtysskland och 12 Rhen vid Mainz, 800-talet.
Efter Hampel och Lindenschmit.

också, att typen icke överlevde avarernas herravälde i Ungern, från 500-talets mitt till c:a 800, och har icke kunnat finna att den nått någon märkbar utbredning i grannländerna. Ett exemplar av typen som hittats i Themsen vid London⁷ får nog betecknas som en långväga främling på den platsen.

Under avarernas välde använde de av dem underkuvade slaverna i Ungern stigbyglar av andra typer, bild 2—4. Hos de äldre av dessa, bild 2, är öglan en enkel slinga, som åstadkommits genom att skänklarna höjts in mot varandra och sedan ut igen. Sulan har ås på undersidan. Bygeln är låg och ofta formad som en bred oval. Ett framsteg i utvecklingen visar bild 3. Här har sulan blivit rak, men den förstärkande åsen på undersidan finns oftast kvar. På typen bild 4 är sulan insatt ett stycke ovanför skänklarnas nederända, förmodligen beroende på att förebilden varit en läderbygel med träpinne som sula. Öglan är bildad som på bild 2 och 3 men något plattamrad. På en del exemplar, som enligt *Hampel* tidigast tillhöra 700—800-talen, har bearbetningen av öglan lett till att halsen försvunnit.

I gravfält, som anses vara anlagda av sarmaterna, har hittats stigbyglar som bild 5, med sulan välvande sig uppåt. Formen förefaller att vara utvecklad ur typen bild 3, med vilken den har öglans utformning och sulans ås gemensam. Dateringen är något osäker — *Hampel* är obenägen att fästa avgörande vikt vid de mynt från 500-talet, som anträffats i gravarna. Typen passar bra som förstadium till vikingatidens låga nordeuropeiska typ med rundbågig bygel, bild 28, och även till den höga och spetsbågiga typen bild 18. Den senare har i Ungern släktingar, som verka förfäder, bild 6 och 7. Jämför man dem med bild 5 finner man, att öglan har blivit en plattamrad rektangel. På bild 6 kan man ännu se, hur öglan åstadkommits genom insnörning av skänklarna, och på bild 7 har den sålunda uppkomna halsen omgivits av en hylsa, formad som en knopp. Knoppen kan även tolkas som en relik från den tid, då man gjorde bygel och ögla av remmar och gjorde en surring under öglan.⁸

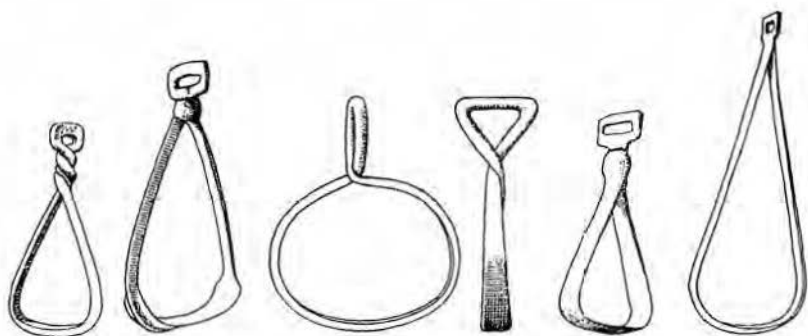

Bild 13—17. Stigbyglar. 13 Immenstedt, Dilmarsken. 14 Weinding, Nordbayern. 15 Vendel, Uppland. 16—17 Norge.

Omkring år 900 erövrades Ungern av magyarerna, tidigare bosatta i området mellan Don och Dnjepr. I deras gravar från 900- och 1000-talen hittas stigbyglar som bild 8, 9 och 10.

Efterhand spred sig bruket att använda järnstigbyglar över hela Euopa. Men det skulle dröja länge innan det i väster blev så allmänt som det tycks ha varit hos de östeuropeiska ryttarfolken. Under merovingernas tid synes järnstigbygeln ännu ha varit okänd i Tyskland⁹ och det ser ut som om den nått dit först under löppet av 700-talet. Den typ som här främst möter ses å bild 12—14.¹⁰ Stigbyglarna bild 12—13, anträffade den förra i Rhen vid Mainz, den senare i Immenstedt i Dilmarsken i en grav från 700-talets slut, verka som direkta efterbildningar av rep- eller läderslingor. Ett viktigt kännemärke på typen är att öglan sitter i rät vinkel mot bygeln. På stigbygeln bild 14 från Weinding i Nordbayern omfattas spiralen under öglan av en hylsa, och liksom de äldre och samtida avariska, bild 1—3, har den en ås på sulans undersida. Av en säregen typ med vridbar ögla ha några exemplar hittats i södra Tyskland, bild 11. I ett fall har fyndet gjorts i en grav från senmerovingisk eller karolingisk tid.¹¹ Till öglans form finnes en motsvarighet på en avarisk stigbygel från Ungern.¹²

Till de skandinaviska länderna kommer järnstigbygelns först omkring år 800, om man skall döma efter de kända fynden. Här liksom på många andra håll torde den ha föregåtts av byglar av läder eller rep och trä. Det kan påpekas, att ett par järnföremål i Vendelgraven XIV, anlagd i början av 600-talet, tolkats som beslag till trästigbyglar.¹³

I grav III i Vendel, från 800-talets början,¹⁴ har hittats stigbygelns bild 15, som torde vara en av de äldsta vi känna från nordisk botten. Den kan sägas vara den avariska modellen bild 2 förändrad såtillvida att öglan vridits tre kvarts varv, så att den kommit att stå vinkelrätt mot bygelns. Öglan har rak översida. Det förefaller författaren som om man bör betrakta typen bild 12 och 15 (och 23) som en låg parallell till den höga typen bild 13—14, som under vikingatiden icke är ovanlig i Skandinavien, bild 16, 17 och 22.

Vanligare se de nordiska vikingatidsstigbyglarna emellertid ut som bild 18—21. Även här kan man tala om två parallella typer, en hög och en låg. Den höga, bild 20, har bygelns formad som en spetsbåge. Öglan för remmen är en bred rektangel och sitter på de (typologiskt) äldre exemplaren på en hals. Förmodligen har den utvecklats ur östeuropeiska former i släkt med sådana som bild 5—7. De åskådliggöra också hur man bör tänka sig halsen uppkommen genom att en hylsa placerats under öglan. Halsen visar redan före vikingatidens slut tendenser att försvinna, bild 18—19. Den låga typen har gärna rundbågig bygel. Ofta sitter ett figuralt krön i stället för ögla, bild 21, men den breda rektangelformade öglan är ej heller ovanlig, bild 28—29.

Bland fynden från Birkagravarna finnes en samling stigbyglar, som tillsammans med fynden från Tuna ge en god bild av typernas frekvens i Skandinavien, bild 22—26. Gravarna i Birka tillhöra vikingatiden och i stort sett tiden före 980.¹⁵ Där finns, bild 23, typen med tvärställd ögla och låg bygel som exemplaret från Vendel, bild 15. Där finns också ett par höga stigbyglar, bild 22, som säkerligen haft tvärställd ögla; halsen omfattas av en hylsa som på bild 14 och 16. Detta par,

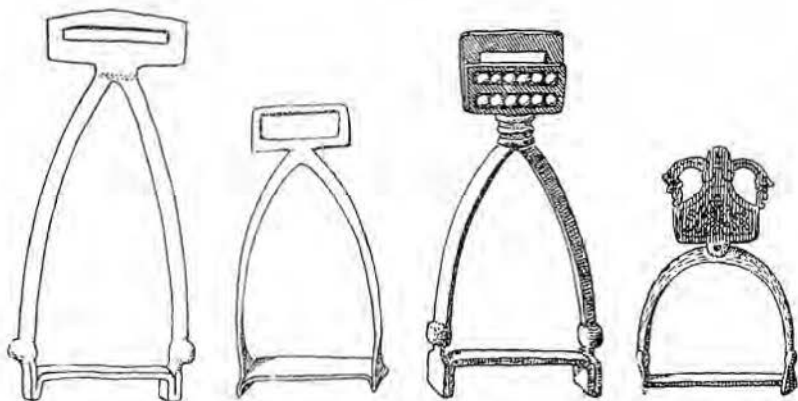

Bild 18—21. Skandinaviska stigbyglar, vikingatiden. 18 Norge, efter Rygh.
19 Uppland, efter Montelius. 20—21 Danmark, efter S. Müller.

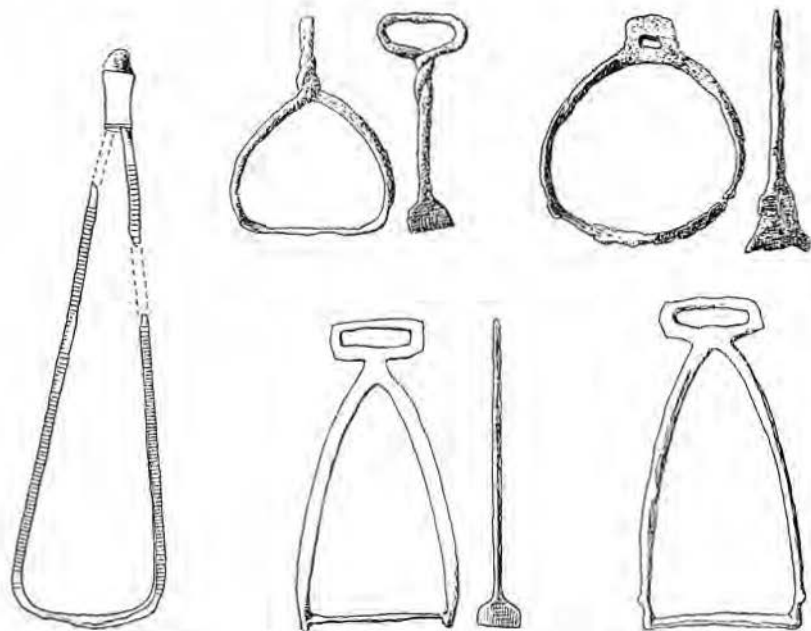

Bild 22—26. Stigbyglar från Birka, vikingatid. Efter Arbman.

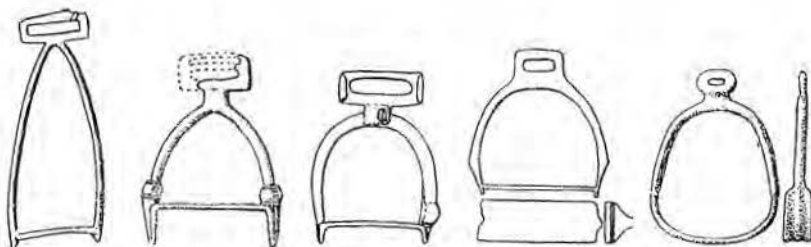

Bild 27—31. Stigbyglar från Tuna, Alsike sn, Uppland. 900-talets mitt—1000-talets mitt. Efter Arne.

som torde tillhöra de längsta stigbyglarna av sin typ, ger ett starkt intryck av att efterbilda långa läder- eller repslingor. Vikingatidens i Norden vanligaste typ, den med bygeln formad som en hög spetsbåge, är också i majoritet i Birka med sex par. Därav ha några mer eller mindre kort hals för öglan, bild 25, men de flesta äro utan hals, bild 26. Sulan sitter i allmänhet något ovanför skänklarnas nederända. Endast i ett enda fall, bild 26, ha skänklarna kvar rudiment av den knopp, som är så kraftigt utvecklad på stigbyglar som bild 18 och 20. Stigbygeln bild 24 är en främling i sällskapet. Den påminner om den magyariska typen bild 8 och är att betrakta som en produkt från något land i öster.

Birkamaterialet kompletteras beträffande stigbyglarna av fynden från det av *T. J. Arne* undersökta båtgravfältet i Tuna i Alsike, Uppland, bild 27—31.¹⁶ Där fanns i grav XII från tiden 950—1000 ett par av den vanliga höga och spetsbågiga vikingatidstypen, på ett utvecklingsstadium där öglans hals försvunnit, bild 27. Grav III, anlagd omkring år 1000, innehöll stigbyglarna bild 28—29 av den i Birka ej representerade låga och rundbågiga vikingatidstypen. På exemplaret bild 28 äro knopparna på byglarna av brons, på bild 29 är hela framsidan belagd med ett tunt bronsbleck. Båda ha tydlig hals för öglan. Ett par stigbyglar i grav VIII, från 1000-talets första hälft, sakna däremot helt och hållet hals för öglan, bild 30, vilken sitter direkt på bygeln liksom på den magy-

ariska typen bild 8. Slutligen fanns i grav I, från tiden strax efter år 1000, ett par stigbyglar, bild 31, av ett främmande utseende. De ansluta sig till den magyariska typen bild 9, som enligt *Arne*¹⁵ också ofta påträffats i ryska fynd från 900-talet. *Arne* anser dem vara importerade från Ryssland. Det ser dock snarare ut som om både dessa och stigbyglarna bild 24 från Birka kommit från Ungern.

Stigbygeln utveckling fram till vikingatidens slut resulterade som vi sett i ett antal olika former, vilka ofta mycket tydligt avslöja att de ursprungliga förebilderna varit utförda i enklare material. Det kan vara skäl att påpeka, att stigbyglar av läder eller rep och trä måste ha använts mycket allmänt samtidigt med järnstigbyglarna, något som på många håll varit fallet in i senaste tid, bild 77. Från medeltiden anför *Schlieben*¹⁷ att Tyska ordens riddare genom ordensreglerna voro ålagda att använda stigbyglar av trä och att munkar av cistercienserorden voro förbjudna att använda stigbyglar av järn.

De äldre stigbyglarna ha i allmänhet en form som visar, att deras huvuduppgift var att underlätta på- och avstigandet av hästen, men det är givet att så snart stigbyglarna fanns den även kom att utgöra stöd för ryttarens fötter under ridningen. Om det skulle vara några bland de äldre typerna som skulle visa att man fäst särskilt avseende även vid denna senare uppgift, så bör det vara sådana med rak och bred sula. Något som måste haft betydelse för stigbygeln utformning var ryttarens sits. Den som stod i stigbyglarna måste ha haft andra krav på dem än den som satt i sadeln med höjda knän. I sin utveckling under medeltiden och senare visar stigbyglarna också sitt beroende av förändringarna i ridningssättet.

De stigbyglar vi känna från folkvandrings- och vikingatid äro merendels gravfynd, daterbara genom andra i gravarna liggande föremål. De jordfunna stigbyglarna från medeltiden äro i de flesta fall isolerade fynd, som sällan kunna dateras med ledning av fyndomständigheterna. En följd härav är, att fynd av medeltida stigbyglar ej äro ens lillnärmelsevis så väl redovisade i den arkeologiska litteraturen som de förhistoriska

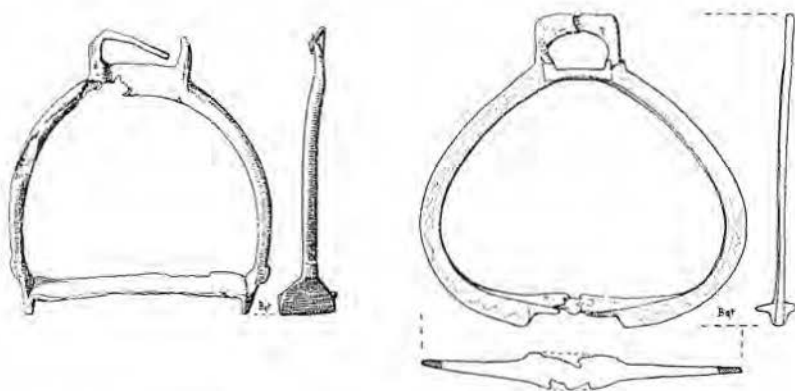

Bild 32—33. Stigbyglar från Lund. 32 Kwart, S:t Mikael nr 5. K. M. 21940.
H. 12,0 cm. 33 Källby, K. M. 25573 a. H. 13,0 cm.

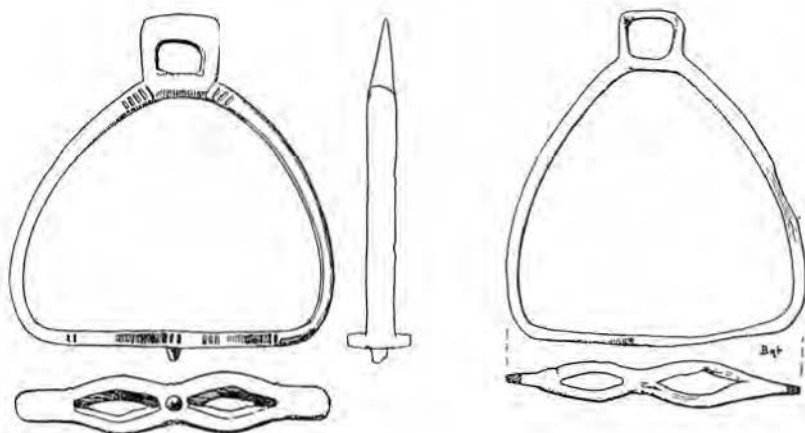

Bild 34—35. Stigbyglar från Lund. 34 kloakgrävningsfynd. K. M. 5967 d.
35 Kwart, Gallen nr 17. K. M. 35453 d. H. 13,0 cm.

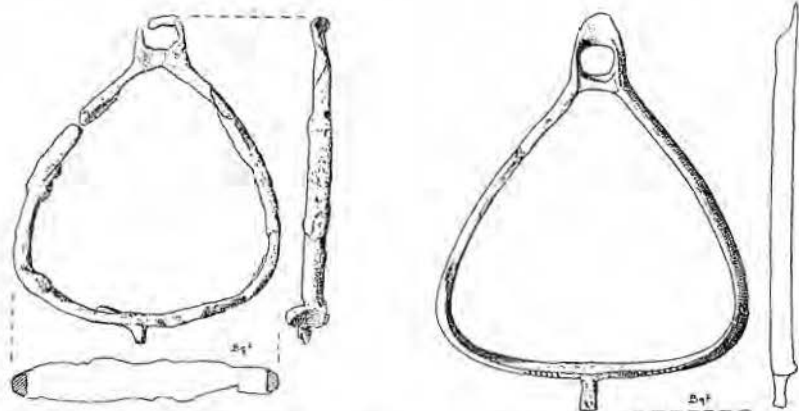

Bild 36—37. Stigbyglar från Lund. 36 Kvart. Laurentius nr 1. K. M. 22799 b 8. H. 14,5 cm. 37 Kvart. Myntet nr 2. K. M. 14661 c. H. 18 cm.

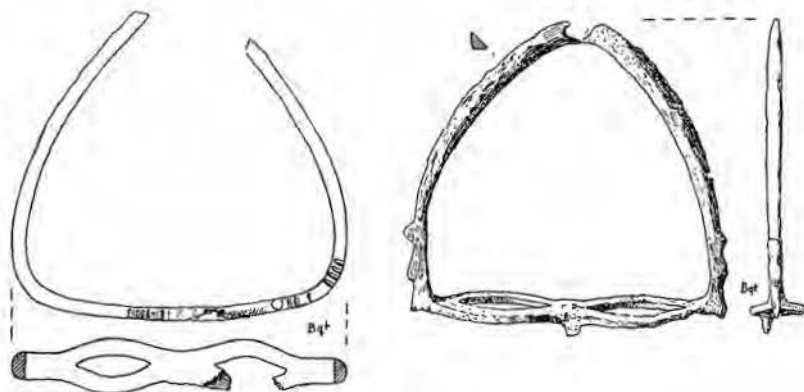

Bild 38—39. Stigbyglar från Lund. 38 Kvart. S:t Laurentius nr 1, Syd-banken. K. M. 22880 a 7—8. H. 12,5 cm. 39 Kvart. Kulturen nr 25. K. M. 21051, H. 12,5 cm.

gravfynden. Författaren har icke haft tillfälle att inventera ens det nordiska stigbygelmaterialiet. Vad som här får illustrera medeltidens stigbyglar är i första hand Kulturens i Lunds jord funna exemplar.

Vi kunna då börja med bild 32, en stigbygel funnen i Lund på den tomt i hörnet av Magle stora kyrkogata och Själbodgatan som upptages av Lunds Mejeri. Här var under medeltiden kyrkogård.¹⁸ Om fyndomständigheterna är ingenting känt, men sannolikheten talar för att stigbygeln icke legat i en grav utan hamnat på området innan det blev begravningsplats. Om den där belägna kyrkan varit S:t Mikael's, bör detta ha skett senast på 1100-talet. Till formen ansluter sig stigbygeln till vikingatidstypen med sulan sittande högre än skänk-larnas nederända och låg rundbågig bygel, bild 21, 28, 29. Den väsentliga skillnaden ligger hos öglan. Den sitter inte längre på en hals utan direkt på bygeln. Detta halsens försvinnande på de nordeuropeiska vikingatidstyperna är en företeelse som av Zschille och Forrer påpekats och belysts av fynd från gravfält i Dolkheim i det långt in i medeltiden hedniska Östpreussen. En där funnen parallell till Lundastigbygeln är förd till »senkarolingisk tid, 700—800-talen»,¹⁹ vilket dock förefaller problematiskt. Lundastigbygeln har en egendomlighet i att öglans övre och nedre ram på framsidan äro försänkta i förhållande till sidoramarna. Detta är ett drag, som icke tillhör vikingatiden men väl förekommer på stigbyglar från 1200- och 1300-talen, bild 35, 37, 40—41. Stigbygeln bild 30 torde tillhöra slutet av 1000-talet eller början av 1100-talet.

Beträffande öglans förändringar och halsens försvinnande så är den icke alldeles självklart en inom typen skeende successiv utveckling. Det rika fyndmaterialiet från Dolkheim motsäger icke en annan möjlighet, nämligen att den direkt på bygeln placerade öglan övertagits från östeuropeiska stigbyglar av typer som den magyariska bild 8, och som Kulturens Källbystigbygel, bild 33, till vilken jag nu övergår.

Denna stigbygel är funnen icke i men strax utanför Lund, i Källby vid Höjeå, och förmodligen vid grävning för stadens

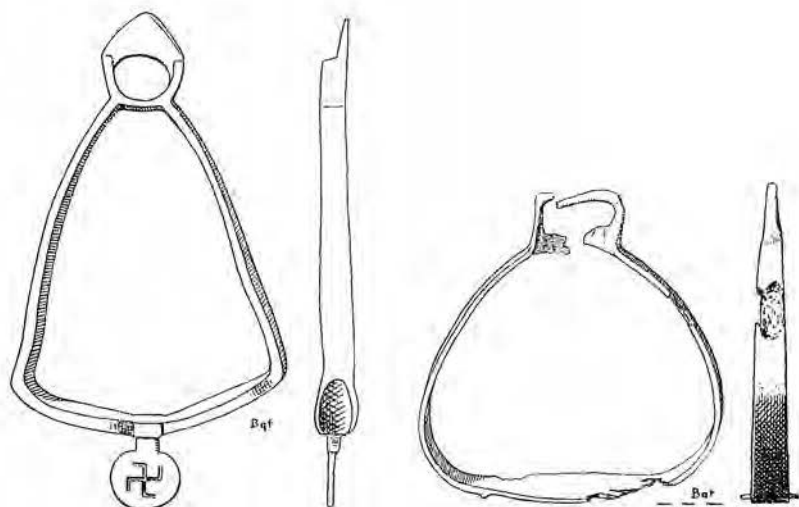

Bild 40—41. Stigbyglar. 40 från Vallby mosse, Vemmenhögs härad, Skåne. LUHM, brons. H. 17 cm. 41 kloakgrävningsfynd från Lund. K. M. 5967 c. H. 11,1 cm.

vattenverk där. Bygeln har en hoptryckt äggform, som erinrar om magyariska stigbyglar som bild 8, och liksom på dessa sitter öglan utan hals direkt på bygeln. Skänklarna fortsätta ett gott stycke in på sulans undersida, vilket endast innebär en lindrig förändring av den magyariska typen. Framsidan är belagd med ett tunt bronsbleck, på vilket inpusats ett enkelt ornament. Ett sådant bronsbleck har också Tunastigbygeln bild 29, och denna utsirningsmetod gör att man inte bör förlägga stigbygeln tillkomst alltför långt in i medeltiden. Men hållpunkterna för dess datering äro annars mycket svävande. Den går inte i par med de normala skandinaviska typerna. Förmodligen bör den liksom exemplaren från Birka bild 24 och Tuna bild 31 sättas i samband med den kulturströmning från Ungern mot Skandinavien, som av andra tecken att döma ägt rum vid 900-talets slut och 1000-talets början.²⁰

Om inte typen bild 31 hunnit bli vanlig i Skandinavien under vikingatiden så får den i varje fall en hel del avläggare

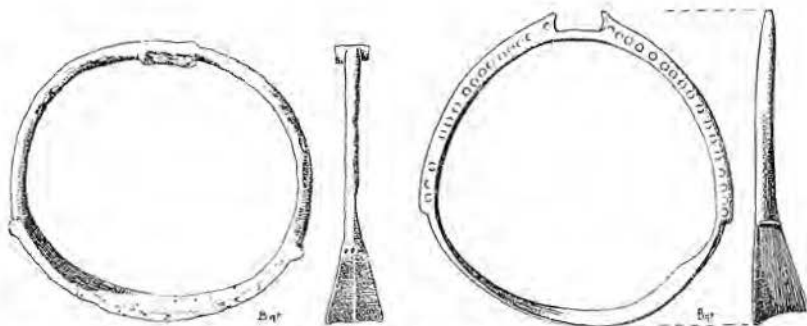

Bild 42—43. Stigbyglar från Lund. 42 Kvart. Brunius nr 11. K. M. 38319: 1. H. 12,3 cm. 43 kloakgrävningsfynd, K. M. 5967 g. H. 14 cm.

här under den tidigare medeltiden, bild 34—41. På dessa har bygeln mer eller mindre utpräglad äggform, endast på exemplaren bild 39 och 40 bilda skänklarna skarpa hörn med sulan. Öglan på bild 34 smalnar starkt uppåt sedd i profil, något som kan iakttagas redan på sarmatiska stigbyglar i Ungern, bild 5. På bild 35—37 finner man samma försänkning av framsidan på öglans övre och nedre ram som ovan påpekats för stigbygeln bild 32. Sulan är på bild 34—35 och 38—39 genombruten, så att den har form av en 8. Den på bild 34 och 36, 37 och 39 under sulan sittande piggen har möjligen haft något praktiskt ändamål, men det är för författaren okänt. Knopparna på skänklarna på bild 39 äro givetvis rent dekorativa, men förefaller att vara relikter av de knoppar vi sett på samma ställen på äldre stigbygeltypen, bild 18, 20—21 och 26. På stigbygeln bild 40, som är av brons, är piggen ersatt med en rund skiva, prydd med ett hakkors.

Stigbyglarna bild 36 och 38 äro funna år 1913 vid grundgrävningen för Sydbankens hus vid Stortorgetts norra sida, i eller strax under ett knadderlager, som tillkommit under 1300-talets tidigare hälft.²¹ Typen bör alltså tillhöra tiden omkring medeltidens mitt. Detta bekräftas av att ett exemplar av typen hittats i en 1200-talskruka i Knebworth, England.²² Denna stigbygel har inte haft ögla. Exemplaret bild 40 tillhör Lunds

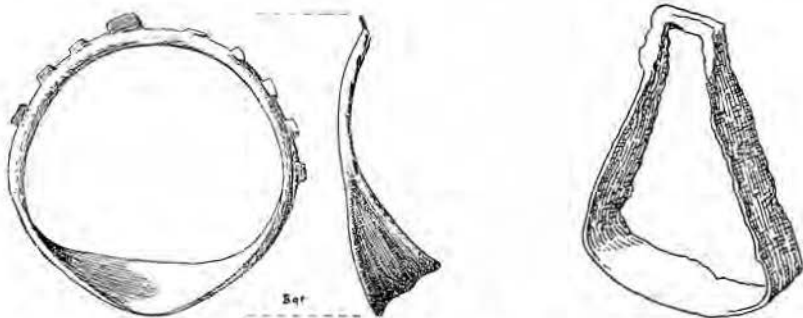

Bild 44—45. Stigbyglar. 44 kloakgrävningsfynd. K. M. 5967 b. H. 13,4 cm.
45 Aranäs, Västergötland. H. 16,6 cm. Efter Schnittger o. Rydh.

univ. historiska museum och är funnet i Vallby mosse i Vemmenhög's härad, Skåne.²³

Typen har haft en viss spridning. Schlieben avbildar ett exemplar i Nationalmuseet i Köpenhamn och två från Cornieten i Östpreussen.²⁴

Nära den nu behandlade gruppen står stigbygeln bild 41, med sin äggformade bygel. De båda små tvärgående vulsterna på sulans undersida erinra om de avsatser, som på bild 33 markera var skänklarna sluta under sulan. Öglan är gjord på samma sätt som på bild 32, men är inte fullt så bred. Efter öglan att döma skulle stigbygeln bild 38 ligga i tiden mellan bild 32 och 35, d. v. s. närmast tillhöra 1200-talet. Detta behöver inte motsägas av skänklarnas form av breda band. Bl. a. stigbygeln från Torgils Knutssons vid år 1306 förstörda borg Aranäs i Västergötland, bild 45,²⁵ visar att sådana skänklar kunde förekomma långt innan de några århundraden senare blevo regel.

Zschille och Forrer ha genom en fyllig serie stigbyglar från Dolkheim i Östpreussen kunnat visa, hur under 1100- och 1200-talen öglan alltmora krymper ihop, hur den blir blott och bart ett litet hål på det ställe där skänklarna mötas och hur den till slut alldeles försvinner. Denna utveckling, vars upprinnelse väl ligger längre österut, gör sig inte mycket

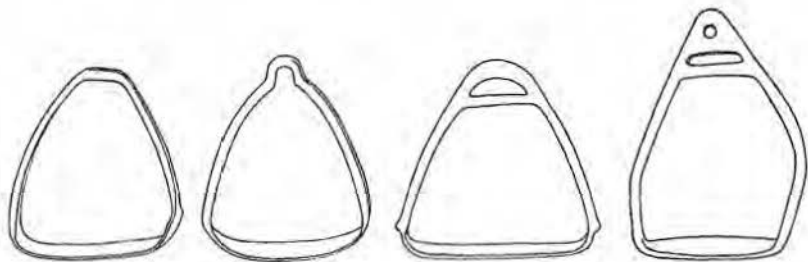

Bild 46—49. Stigbyglar. 46—48 Dolkheim, Östpreussen. 49 Tannenberg, Östpreussen. Efter Zschille u. Forrer.

märkbar i det lundensiska materialet. Att den inte gått spårlost förbi visa bilderna 42—44 av tre stigbyglar av äggformad eller nära nog cirkelrund skapnad, liksom de stigbyglar från Dolkheim, som hos Zschille och Forrer representerade den nämnda utvecklingen. Stigbygeln bild 43 har överst en rätvinklig urtagning, som skulle kunna betecknas som relikten av en ögla. Urtagningen har tydligen tjänat som läge för remmen eller för en metallhylsa, som varit förbindelselänk mellan bygeln och remmen. Ett motsvarande läge har stigbygeln bild 44 mellan de båda översta av de flikar, som garnera bygeln utsida. Stigbygeln bild 42 har på samma ställe en förtjockning och har alltså behövt en anordning av annat slag för upphängningen i remmen.

Typens anfäder kunna ha sett ut ungefär som den magyariska stigbygeln bild 8 och till dess närmare liggande släktingar bör räknas stigbygeln bild 33.

De tre stigbyglarna bild 42—44 äro här satta i en typologisk ordning efter sulans utseende. På bild 42 sitta sulans främre och bakre kant lika högt. På bild 43 sitter bakkanten högre och på bild 44 högst i förhållande till framkanten. Detta är en utvecklingsgång, som måste anses betingad av förändringar i ryttarens sätt att hålla benen, då han satt på hästen. De hade under tiden lett till att en stridande ryttare under 1200- och 1300-talen satt innesluten i en sadel med höga sadelbågar och höll benen raka och riktade snett framåt. Foten hölls

med sträckt vrist långt inne i stigbygeln, och den ändamåls-enligaste lutningen på stigbygelsulan var därvid den som ses i bild 43 och 44.²⁶ Härav skulle också framgå att stigbyglarna bild 42—44 skulle stamma från 1200—1300-talen.

Även om öglan helt försvann så försvann inte behovet av ett någorlunda stadigt läge för remmen. På stigbygeln bild 46 är det den övre horisontella förbindelsen mellan skänklarna som är remläge. Till detta stadium hör den ovannämnda i bild 45 återgivna stigbygeln från Aranäs. Ett sätt att förläna bättre stadga åt upphängningen i remmen var att snöra in skänklarnas överdel som på bild 47 och 50, men man kunde också avgränsa remläget med en liten tvärslå som på bild 48. Därmed hade man på en omväg på nytt kommit fram till en ögla och fick en stigbygeltyp som bild 49. Denna utveckling har enligt Zschille och Forrers kronologi ägt rum under 1100- och 1200-talen, och stigbygeln bild 49 från den 1399 förstörda borgen Tannenberg skulle vara från 1300-talets början. Ungefär till den tiden skulle man alltså kunna hänföra Lunda-fyndens motsvarighet till Tannenbergexemplaret, bild 52. En annan Lundastigbygel bör vara något äldre, eftersom dess ögla ännu inte hunnit få den smala rektangelformen, den står i stället på ungefär samma stadium som stigbygeln bild 48. Det trasiga exemplaret bild 53 kan vara ungefär samtidigt med stigbygeln bild 52.

Stigbyglarna bild 49, 50 och 52 äro asymmetriska. Det är ett drag, som från och med medeltidens mitt och fram till periodens slut gör sig gällande på flera håll. Det är bygelns yttre, från hästen vända sida som göres mera utåtsvängd än den inre.

Stigbyglar som bild 54 och 55, med sula och skänklar av jämnbredda band, tillhöra slutet av medeltiden. På bild 54 kan vi se, att det sedan gammalt (bild 5) kända bruket att ha sulan sittande ett stycke ovanför skänklarnas nederända icke hunnit bli bortglömt, och det vinner under renässansperioden förnyad spridning, vilket snart skall exemplifieras. På samma stigbygel har ett rektangulärt hål för remmen gjorts upptill där skänkel-armarna mötas. Framför hålet har anbragts en upprättstående

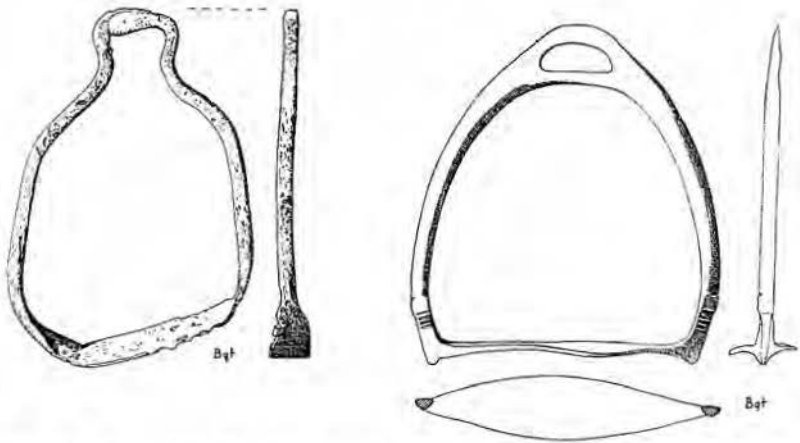

Bild 50—51. Stigbyglar från Lund. 50 St. Gråbrödersgatan. K. M. 15106.
H. 15,0 cm. 51 kloakgrävningsfynd. K. M. 5967 a. H. 15,1 cm.

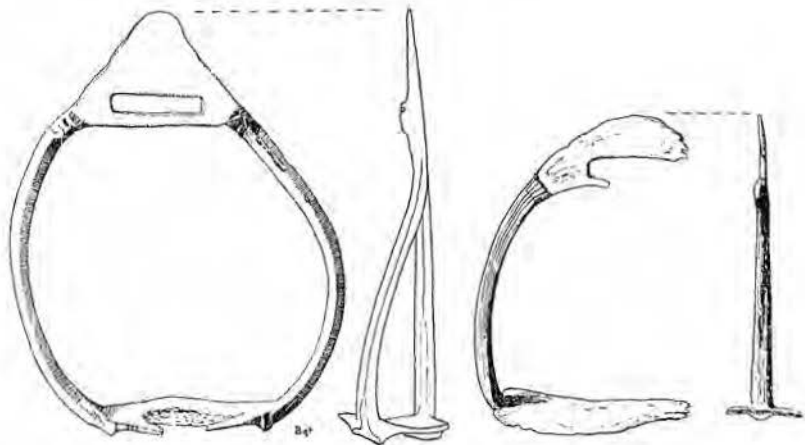

Bild 52—53. Stigbyglar från Lund. 52 kloakgrävningsfynd. K. M. 5967 f.
H. 19,3 cm. 53 Kvart. Billegården nr 26. K. M. 21944. H. 13,7 cm.

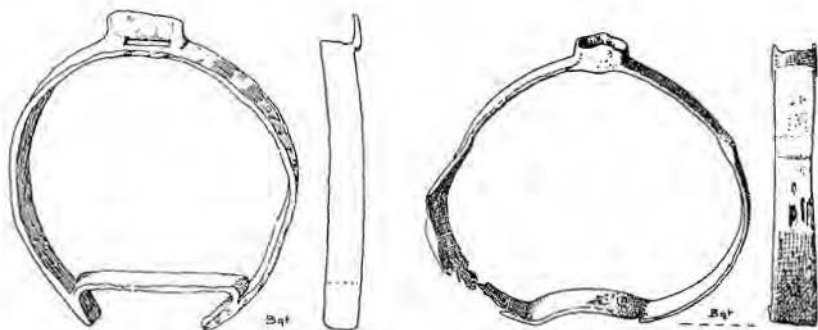

Bild 54—55. Stigbyglar. 54 inköpt i Ängelholm. K. M. 13886. H. 12,5 cm.
55 från Lund, Kvart. Apotekaren nr 5. K. M. 20305. H. 11,3 cm.

flik, möjligen avsedd som skydd för remmen. På stigbygeln bild 55 har samma parti utbildats till ett kort rör. En i Östpreussen funnen parallell till stigbygeln bild 54 har kunnat dateras till 1400-talet.²⁷ Stigbygeln bild 54 är ej från Lund utan kommer från en av friherre G. Leijonsköld-Oxenstierna i Ängelholm hopbragt samling.

Stigbyglarna bild 54 och 55 äro relativt klena, men annars går utvecklingen under medeltidens senare del mot kraftigare former, åtminstone för stigbyglar för militärt bruk. Och det torde huvudsakligen vara sådana vi ha bevarade. Företeelsen har samband med den alltmera ökade tyngden i den beridne krigarens utrustning.

Det är också kraftiga former som utmärka stigbyglarna under renässansperioden och även under barocken. I långt större utsträckning än tidigare bli stigbyglarna föremål för konstnärlig behandling och individuell utformning. Varianterna bli otaliga.

Då vi nu gå in på vad Kulturen har från de nämnda perioderna börja vi med en stigbygel, som ligger något vid sidan om den europeiska utvecklingen, bild 56. Den är av en österländsk typ, använd i den mohammedanska världen. Men den anträffas också ibland hos östeuropeiska folk, och prakt-

Bild 56. Orientalisk stigbygel
av brons, funnen i Brunke-
bergsåsen, Stockholm.
K. M. 30716.

älskande furstar längre västerut tycks sporadiskt ha förvärvat stigbyglar av detta utseende. Kejsar Karl V ägde ett par sådana, förfärdigade 1535 av Monso Miergillo i Sevilla.²⁸ Kulturens stigbygel är förvärvad i Stockholm och uppgives vara hittad i Brunkebergsåsen. Ingenting hindrar att den är från tiden för slaget på Brunkeberg år 1471.

De europeiska stigbyglarna under renässans och barock se annorlunda ut. I förhållande till medeltidsstigbyglarna har en avsevärd förändring skett med sulan. Den har blivit bredare och är utbildad som ett galler, bild 57—61. Men i sulans placering ett stycke ovanför skänklarnas nederända följer man gamla traditioner från folkvandringstiden. Även skänklarna ha blivit bredare, på många exemplar betydligt bredare än vad vi här se i bild 57. För upphängningen i remmen tjänar i regel en liten tvärså, som förenar skänklarnas övre ändar på samma sätt som på stigbygeln från Aranäs bild 45. Liksom där sitter slån vid stigbygelnns bakre sida, bild 57—58. Detta

Bild 57—60. Stigbyglar från 1500-talet. 57—59 funna i Stockholm och mellersta Sverige. K. M. 18417, 18418 och 18416. 60 funnen vid Bergvik, Hälsingland. K. M. 24265.

Bild 61. Stigbygel
funnen i Nilstorp,
Lund. K.M. 45316.
H. 18,2 cm.

gjorde, att stigbygeln kom att hänga med sulans bakre kant något högre än den främre, liksom fallet var med de ovan nämnda stigbyglarna bild 43—44. Men ofta bilda skänklarna en sammanhängande båge, bild 59—60, och ett fast läge för remmen har åstadkommits genom en på bygelns framsida anbragt liten ram, bild 60, som snart utbildas till ett ornament, bild 59. När ett motsvarande ornament sättes framför remläget på en stigbygel som bild 58, är typen bild 61 färdig. Den tillhör slutet av 1500-talet och början av 1600-talet. Gustaf II Adolf ägde ett par sådana stigbyglar²⁹ utsirade med tauschering. Även Kulturens exemplar har dekorerings i samma teknik på bygelns yttre skänkel och på det musselformade ornamentet framför remläget. Den inlagda metallen är tenn eller silver.

Stigbyglarna bild 57—60 äro typologiskt och troligen även i verkligheten något äldre än den sistnämnda. Den stora bredden som ses på stigbyglarna bild 57 och 60 är utmärkande för en typ, som går under benämningen Maximilianstigbyglar. Bred-

Bild 62—65. Stigbyglar från 1600-talets senare del och 1700-talets början.
K. M. 30719, 18409, 23506 och 7634.

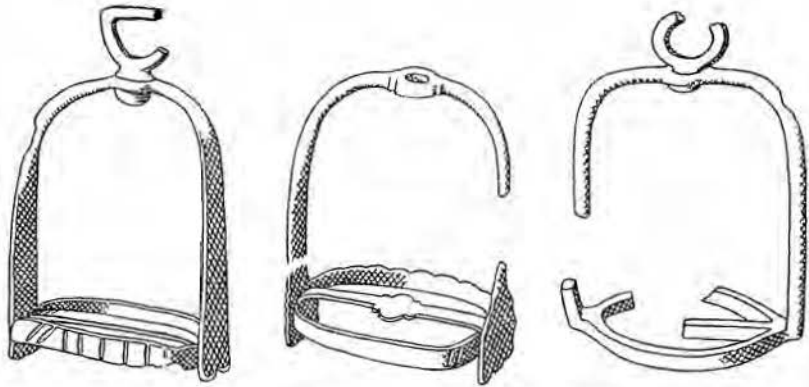

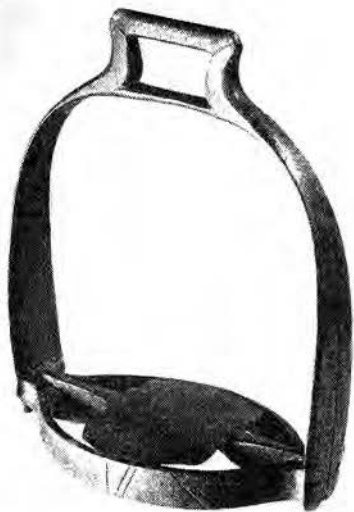
Bild 66—68. Danska militära stigbyglar, funna i massgrav från 1709. Hälsingborgs museum.

den innebär en anpassning efter det mod med brednosiga skor, s. k. oxmuleskor, som var rådande i början av 1500-talet, då kejsaren hette Maximilian I.

Stigbyglarna bild 57—59 äro av Kulturen förvärfvade i Stockholm med uppgiften att de äro jordfynd från Stockholm och mellersta Sverige. Bild 60 är funnen vid Bergvik i Hälsingland. En stigbygel av samma utseende, funnen vid kloakgrävning i Lund, förvaras i Lunds universitets historiska museum med nr 14863. Enda skillnaden är att ramen över remläget på den senare sitter excentriskt. Stigbygeln bild 61 är ett jordfynd från Nilstorp i Lunds sydöstra utkant.

Från barocktiden äro ett par praktstigbyglar, bild 62, som köpts i Stockholm. De äro rikt sirade i järnsnitt och gravyr med rankor, blad och repstavar. Sulan är ett gallerverk som på bild 61 men upphängningsanordningen är modernare. För remmen finns nämligen en vridbar ögla. Denna nymodighet förekom sporadiskt redan vid 1500-talets slut, blev allmän

Bild 69—72. Stigbyglar, 1600—1700-talen. 69 K. M. omärkt. 70 från mellersta Sverige. K. M. 18413. 71 hör till Karl XII:s gunghäst. K. M. 13152. 72 funnen i Knästorp invid Lund. K. M. 23097.

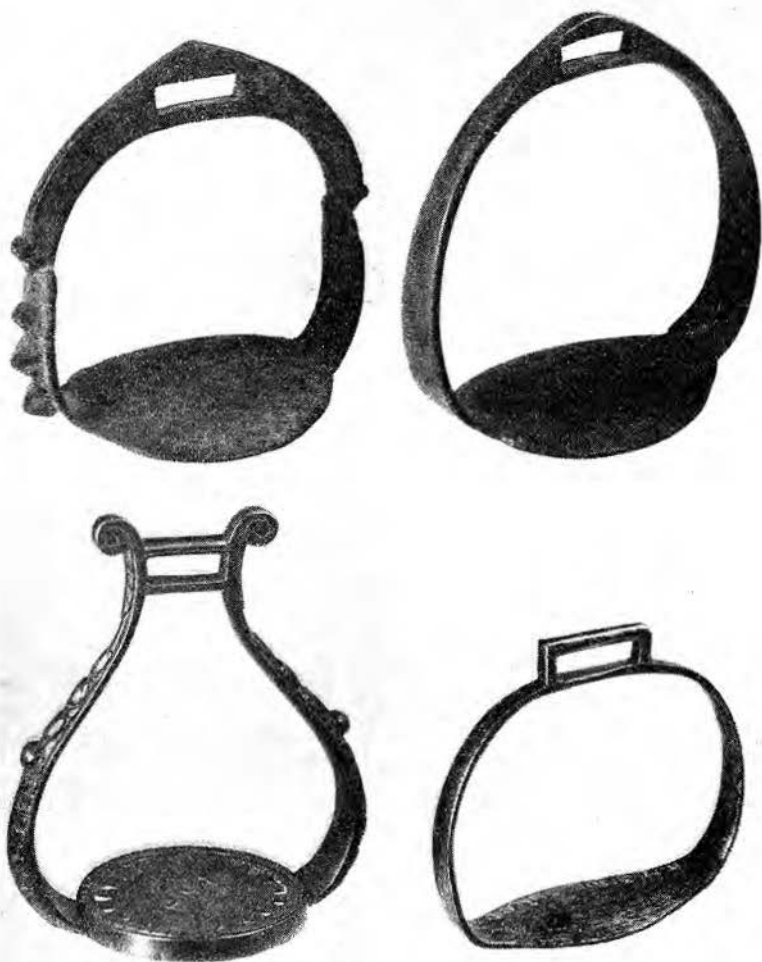
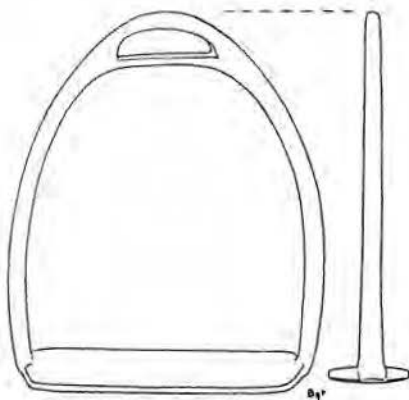

Bild 73—76. Stighyglar. 1700—1800-talen. 73 funnen i Lund. K. M. 44616.
74 K. M. 11712. 75 K. M. omärkt. 76 från Forserum, Småland. K. M. 31501.

Bild 77. Stigbygel av svensk militärmodell från slutet av 1800-talet. Jordfynd från kvart. Glädjen nr 6, Lund. K. M. 20179.

under 1600-talet men övergavs så småningom under 1700-talet.³⁰ Dock, ingenting nytt under solen. Den vridbara öglan ha vi sett redan på bild 11.

I början var den vridbara öglan mest rund, men mycket snart gjordes den som regel fyrkantig. Bilderna 63—65 visa några ordinära militära stigbyglar från 1600-talets slut och 1700-talets början med vridbar ögla. Deras sparsamma dekoration är att betrakta som en matt reminiscens av renässansens och den tidigare barockens prakt. Skänklarna nå fortfarande en aning nedanför sulan. Bild 63 anges vara funnen i Stockholm eller mellersta Sverige, bild 64 är funnen i Bräkne-Hoby i Blekinge och bild 65 är köpt 1891 på auktion efter hovjägmästare C. F. Follin på Pålsvärd vid Hälsingborg.

En intressant provkarta på hur de danska militära stigbyglarna sågo ut vid samma tid finns i Hälsingborgs museum. Det är ett tiotal stigbyglar, som tillvaratagits i ett par massgravar från slaget vid Hälsingborg 1709, undersökta genom intendenten Torsten Mårtensson i samband med grävningar för husbyggen i kvarteren Kullen och Kärnan i nämnda stad. I massgravarna hade nedvräcks danska kavallerihästar med full mundering, och samtliga därifrån tillvaratagna persedlar äro danska. Stigbyglarna ha rörlig ögla, men äro för övrigt av två olika typer. Den ena, bild 66 och 67 har breda skänklar,

Bild 78. Stigbygel av trä
och läder. K. M. om.

som nå något nedanför sulan, och står alltså inte långt från 1600-talsmodeller som bild 61. Den andra typen, bild 68, som står närmare de modeller man finner in på 1700-talet, har smala skänklar med runt eller kvadratisk tvärsnitt, och de sluta vid sulan.³¹

De båda stigbyglarna bild 69—70 äro troligen också från 1600-talets slut eller 1700-talets början. Ifråga om skänklar och sula avvika de inte mycket från en typ som bild 58, men de ha normal ögla, som är fast. Den fasta ögla kan väl knappast ha varit helt försvunnen under 1600-talet, i varje fall har den åter kommit till heders på stigbyglarna till Karl XII:s gunghäst, bild 71, från c:a 1690.³² Dessa äro av en enkel form, som för övrigt nära ansluter sig till den stigbygeltyp, som Schlieben anför såsom svensk från Karl XI:s och Karl XII:s tid.³³

Bild 79—80. Damstigbyglar. K. M. 4583 och 21799.

Den enkelhet, som utmärker stigbyglar som bild 68 och 71 blir 1700-talets mod för militära stigbyglar. Men även under detta århundrade gör sig östern gällande. Det ungerska lätta kavalleriet husarerna kopierades i de övriga europeiska staterna, med uniformer och allt. Sverige fick sitt första husarregemente år 1758. Förmodligen var det i samband därmed svensk militär fick en ren ungersk stigbygeltyp som bild 73. Den levde kvar ännu under 1800-talet, och enligt Schlieben voro svenska artilleriets stigbyglar modell 1814, 1837 och 1846 av denna typ.³⁴ Stigbygeln bild 73 är ett jordfynd från Lund. Universitetets historiska museum äger en något större, funnen i Hörby i Frosta härad. Kulturen äger vidare en rad stigbyglar, bild 74, vilkas form visar en kraftig förenkling av den ungerska husarmodellen. Förmodligen äro de svenska militära modeller.

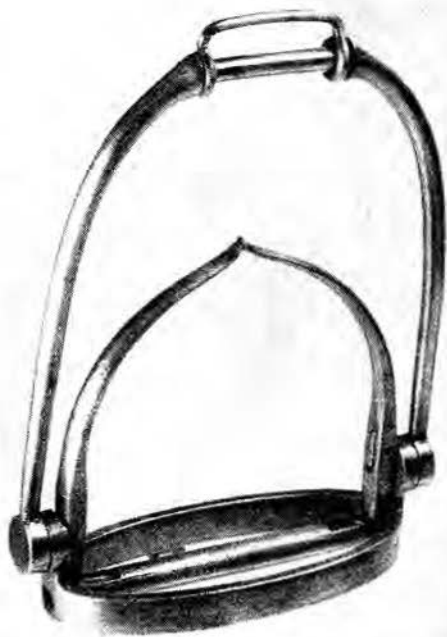

Bild 81. Säkerhetsstigbygel. K. M. 19586.

Under empiretiden uppträder ett slags praktstigbyglar, bild 75, utan tvivel influerade av ungerska modeller. De bli emellertid utan betydelse för den fortsatta utvecklingen, som går mot en till det yttersta driven enkelhet, bild 77.

Utänför det militära och framförallt hos allmogen ha stigbyglarna varit mindre tidsbetonade. En sådan som bild 72, ett jordfynd från Knästorp, Lunds grannsocken i söder, har drag från skilda tider, men den rörliga öglan tyder på att den inte är äldre än 1600-talet. Den lilla enkla stigbygeln bild 76 är köpt i Forserum i Småland. Den röjer påverkan från modellen bild 74 och är väl att betrakta som en allmogesak från 1800-talet. Ett par stigbyglar av trä med en mantel av läder över framsidan, bild 78 är av okänt ursprung. Någon högre ålder kunna de inte ha.

För damer fanns det i äldre tid särskilda s. k. toffelstigbyglar med underlag för hela foten.³⁵ Bild 79 visar en sådan, synbarligen ett jordfynd, köpt i Ängelholm. Ifråga om skänklarna liknar den stigbyglar som bild 58 och är förmodligen från 1600-talet. I den väsentligt yngre stigbygeln bild 80 har fotunderlaget blivit en hel toffel. Denna helt skinnklädda stigbygel anges komma från Malmö. I senare tid har emellertid för damer rekommenderats s. k. säkerhetsstigbyglar, varav en känd modell fått namn efter sin konstruktör engelsmannen mr. Latchford.³⁶ En säkerhetsstigbygel av något förbättrad modell ses i bild 81. Enligt uppgift skulle den vara patenterad av en herr Joh. Persson i Eslöv. Sulan är vridbar kring sin axel, och innanför den stora bygeln sitter en mindre, bestående av två skänklar, vilka kunna böjas åt sidan och som medelst fjäderanordningar hållas med överändarna tryckta mot varandra. Allt detta skall underlätta att ryttarinnan får foten ur stigbygeln och icke fastnar om hon skulle falla av hästen.

NOTER

¹ A. SCHLIEBEN, Geschichte der Steigbügel. Annalen des Vereins für Nassauische Altertumskunde und Geschichtsforschung, Bd 24, 1892, och 25, 1893, Bd 24 sid. 181.

² SCHLIEBEN sid. 171.

³ JOSEPH HAMPEL, Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn, I, Braunschweig 1905, sid. 272.

⁴ ELOF HELLIQUIST, Sv. etym. ordbok, Lund 1922, sid. 869. — K. F. SÖDERWALL, Ordbok över sv. allmogespråket, Lund 1884—1918, art. istad.

⁵ SCHLIEBEN, anf. arb.

⁶ HAMPEL, anf. arb.

⁷ London Museum Medieval Catalogue, 1940, fig. 24:2.

⁸ HAMPEL sid. 223.

⁹ L. LINDENSCHMIT, Handbuch der deutschen Altertumskunde, I, Braunschweig 1880—89, sid. 288.

¹⁰ KARL DINKLAGE, Zur deutschen Frühgeschichte Thüringens, Mannus 1941, sid. 496.

¹¹ L. LINDENSCHMIT, *Allertümer unserer heidn. Vorzeit*, IV, Taf. 23 text, V Taf. 36.

¹² HAMPEL fig. 509.

¹³ HJ. STOLPE o. T. J. ARNE, *Graffältet vid Vendel, 1912*, sid. 57.

¹⁴ D:o Pl. XIV: 1.

¹⁵ HOLGER ARBMAN, *Birka, I, Die Gräber*, Uppsala 1943, sid. XVII och Taf. 33—37.

¹⁶ T. J. ARNE, *Das Bootgräberfeld von Tuna in Alsike*, Sthlm 1934.

¹⁷ SCHLIEBEN sid. 201.

¹⁸ BLOMQVIST i *Kulturen*, En årsbok 1943, sid. 124.

¹⁹ R. ZSCHILLE und R. FORRER, *Die Steigbügel in ihrer Formen-Entwicklung*. Berlin 1896. Taf. III: 3.

²⁰ Jfr ARBMAN, *Einige orientalische Gegenstände in den Birka-funden*. *Acta Archaeologica* XIII, 1942.

²¹ BLOMQVIST, *Byamötet i Lund*. *Kulturen* En årsbok 1941, sid. 148.

²² London Museum *Medieval Catalogue*, 1940, sid. 87 f.

²³ Jfr N. G. BRUZELIUS, *Svenska fornlemningar I*, Lund 1853, sid. 95 och Pl. VIII: 1. Dateringen är där »äldre jernaldren», vilket upprepas av Schlieben.

²⁴ SCHLIEBEN n:r 361, 363 och 384.

²⁵ BROR SCHNITTGER o. HANNA RYDH, *Aranaes*. Sthlm 1927, Pl. XII: 1.

²⁶ HANS MÜLLER-HICKLER, *Sitz und Sattel im Laufe der Jahrhunderte*. *Zeitschr. für hist. Waffen- und Kostümkunde* Bd 10, Berlin 1923—25, sid. 6—13.

²⁷ och ²⁸ ZSCHILLE u. FORRER, *anf. arb.* Taf. VII: 2 och XVIII: 2.

²⁹ *Den äldre livrustkammaren 1651*. Utg. av R. CEDERSTRÖM o. G. MALMBORG. Sthlm 1930. Pl. 4.

³⁰ ZSCHILLE u. FORRER sid. 15.

³¹ Jag tackar intendenten Torsten Mårtensson, Hälsingborg, för tillåtelse att publicera dessa stigbyglar.

³² Jfr *Kulturen*, En Årsbok 1946, sid. 10.

³³ SCHLIEBEN n:r 487.

³⁴ SCHLIEBEN n:r 493 o. 494.

³⁵ C. G. WRANGEL, *Handbok för hästvänner*, Sthlm 1887, sid. 337.

NÅGOT OM HUS- OCH RESEAPOTEK

Av WILLIAM KARLSON

Var plåga har sitt skri för sig,
blott hälsan tiger still,

säger Geijer i »Odalbonden». Och plågan och ohälsan är födda med allt levande väsen och lika gammal är också mänsklighetens strävan att besegra dessa onda makter. Hos naturmänniskan sökte man alldeles som hos de vilda folkstammarna än i dag att genom religiösa riter häva det ondas makt. Men i och med kulturens framträngande började man mera reellt studera sjukdomarnas art och samtidigt göra iakttagelser inom växt- och djurlivet, där man efter hand skaffade sig en rik erfarenhet att bygga på. Medeltidens munkar hade genom ivrigt studerande hunnit långt i den medicinska kunskapen. När de i vårt land vid reformationen försvunno från arenan, var det det protestantiska prästerskapet som härvidlag fick axla deras fallna mantel och, så gott det gick, försöka förena sin själasörjande verksamhet med timlighetens, så vitt den rörde församlingsbornas hälsa. »Vi prästerskap» sa klockaren och uttrycket är för sin tid ej alldeles obefogat, då han jämte sin klockaresyssla även fick biträda i prästens verksamhet som medicinman. Varje socken borde nämligen enligt H. Maj:ts nådiga beslut ha en klockare, som kunde öppna åder.

En flitig och mycket uppskattad verksamhet i hälsans tjänst drev de »kloka» gubbar och gummor, bild 1, som ute i bygderna sutto i sina stugor och med sina mer eller mindre hemlighetsfulla dekokter helade sjuklingar av alla slag. Naturligt-

vis fanns bland dessa en och annan, som genom inneboende anlag, begåvning och förskaffad erfarenhet verkligen kunde göra gagn med sin läkedomskonst. Vitt och brett florerade vantro och skrock, när det gällde helande av sjukdomsfall, och man förvånar sig knappast däröver, sådana som förhållandena var. Vem gör inte allt för att vinna hälsan åter, om den gått förlorad!

Värst var det naturligtvis i avlägsna och glest befolkade trakter med dåliga kommunikationer. Läkarna var tunnsådda och sjukhusen likaså. De senare kunde ej heller ta emot så många. När Lunds lasarett 1768 startade sin verksamhet i den gamla Munck'ska gården vid Paradisgatan, hade det två sängplatser. 1809 hade deras antal ökats till åtta. Förhållandena var liknande på andra håll. För dessa inrättningar hade emellertid folk i gemen en skräck, som ofta plågade dem mera än själva sjukdomen, ett förhållande som ännu i vår egen tid ej är alldeles obekant. Först med 1800-talets mitt skulle en revolutionerande utveckling inträda på hygienens och läkekunstens område.

Från en församling i Värmland berättas det från 1750-talet, att kyrkoherden där hos landshövdingen klagat över att invånarna i hans församling årligen dogo till stort antal av vanskötsel och okunnighet vid sjukdomsfallens vårdande. Avståndet till närmaste apotek och läkare var stort och församlingen fattig. Pästens enda stöd i denna besvärliga situation var klockaren i socknen, »som kunde åderlåta, något läsa och skrifa samt använda några husmedel i vissa sjukdomar, fast utan någon ordning eller pålitlig anledning». Landshövdingen var en klok man och anmodade Kongl. Collegium medicum att draga försorg om denne klockares nödiga utbildning i de stycken han kunde tillgodogöra sig med den bildning han hade, för att han således bättre skulle kunna tjäna sina sockenbor, då de blevo sjuka. På församlingens bekostnad hölls klockaren några månader i Stockholm, då han på Kongl. lasarettet där dagligen hade tillfälle att se och umgås med sjuka, i dess ortagård få kännedom om läkemedelsörter, och

Bild 1. Maria Janson, »läkarinnan» i Kisa, »Kisamor» kallad,
f. 1791, d. 1842.

varje morgon närvara vid läkarens mottagning, höra de sjukas beskrivningar av sina krämpor och vad läkaren ordinerade för de olika fallen. Över allt vad han hörde och såg förde han noggranna anteckningar och, innan han lämnade sjukhuset, fick han genomgå en skriftlig tentamen i vad han varit med

om och dymedelst visa, vad han uppfattat och lärt under den tid han varit där. Resultatet av klockarens inhämtade medicinska lärdom blev till stor välsignelse för hans hemförsamlings sjuka och kyrkoheden kunde efter detta glädja sig åt väsentligt mindre dödlighet i församlingen.

Det var lasarettsläkaren och assessorn i Collegium medicum Johan Darelius, som haft hand om denne klockare under hans utbildningstid i Stockholm och härigenom fick uppslaget till sin bok om »Socken-Apothek och några hus-curer», som utkom av trycket 1760 och blev till stort gagn inom sjukvården, särskilt på landsbygden. Han skriver i inledningen till nyssnämnda arbete: »Det wore wäl tilgång på sådane kläckare-ämnen från Gymnasierne, om först kläckare-lönerne blefwe på somlige ställen något bättre, och wid hwarje Gymnasium wore någon wiss, som kunde underwisa ungdomen i åderlåtande, örtekänning och farsoters botande, så at ifrån hwarje socken kunde utses någon qwick yngling och skickas till skolan, att där lära känna det nödigaste, som fordras til denna inrättning.»

I sin öländska resa omtalar Linné, att han sökt lära bönderna att igenkänna och tillreda färggräs och apoteksväxter men funnit det mycket svårt. I stället beslöt han sig för att bibringa de studerande i Uppsala denna lärdom, så att de, när »de med tiden blifwa i riket utplanterade och herdar i församlingarna», kunde giva sina sockenbor råd och hjälp härutinnan och vid sjukdomsfall.

I slutet av 1700-talet och under 1800-talets första år diskuterades livligt i akademiska kretsar i Uppsala den så kallade prästmedicinen, varmed avsågs bruket, att den blivande prästmannen inhämtade en lämplig dosis kunskaper i läkarevetenskapen. Med anledning av ett vid 1809 års riksdag väckt förslag om förbättrad läkarevård på landet tillsattes en kommitté, som skulle behandla frågan om hur »prester må kunna undervisas och danas att såsom läkare gå allmänheten till handa». För att befordra intresset för saken bland de teologie studerandena anslog riksdagen 1810 5.000 rdr årligen till »Präst-

Bild 2. »Hus- och Rese-Apotheque. Inrättad och tillagat på Kongl: Ammiralitets Apothequet Morjan af C. I. Salberg. Stockholm d: 23 Junij 1761». K. M. 7826.

läkare stipendiater». Dessa skulle utgå med 50 rdr varje termin och få innehavas i sex terminer i följd. Redan 1823 fattade emellertid riksdagen beslut om succesiv indragning av dessa. Långt fram under 1800-talet förblev det dock bruk, att församlingarnas själasörjare också tog hand om deras timliga hälsa, så långt vetandet på detta område räckte till.

Vid 1700-talets mitt hade man i sina strävanden att bringa hjälp och lindring åt sjuka och svaga på landsbygden kommit därhän, att man började inrätta socken-, hus- och reseapotek. Det var 1760, som den kände apotekaren Casten Julius Salberg på apoteket Morianen i Stockholm hade låtit utarbета modeller på mindre medikamentsförråd. Ifråga om läkemedlens antal

var dessa apotek indelade i tre typer, där allt var »inpackat uti askar med påliteliga förteckningar». Med dessa förråd följde också vikter och »andra nödiga Instrumenter, som kunna behöfwas til denna inrättning wid Medicamenternas förfärdigande och utlemnande», liksom »en liten apparatus til Lavements» samt en bok innehållande nödiga råd och anvisningar.

Salberg var en energisk man, som gjorde allt för att sprida kännedom om sina medikamentsförråd. Vid upprepade tillfällen kunde man i Stockholms Post Tidningar omkring 1760 taga del av reklamartiklar om dessa. I den sista av dem läser man till slut: »De af Herrar Apothekare i Lands-Orten, som åstunda den inläggningsmethod jag härwid nyttjat, til det första Apotheks inrättning för Socknar och Präst-Gårdhar, emedan därwid är et och annat at observera, och som äro hugade at inrätta dylika Medicaments-Förråd til Allmänhetens tjenst, behagade lämna mig därom kundskap, då jag ej skal underlåta at öfwerlämna den, så snart som möjligt är.»

Den bok med råd och anvisningar, som medföljde dessa husapotek, var till att börja med Joh. Andr. Darelius' »Socken-Apothek och någre Hus-Curer». I början av 1800-talet avlöstes den av Magnus Pontins »Socken-Apothek» (Sthlm 1816). Den förstnämnda var utgiven »under Kongl. Collegii Medici öfwerseende och besörjande» i Stockholm 1760. Den omfattar fem kapitel, av vilka det första handlar om »Apothekets inrättning», vars innehåll uppdelas i tio punkter:

1. §. Förteckning på de Husmedel, som utan särdeles kostnad kunna wid warje gård skaffas.
2. Medicinsk wigt.
3. Kryddbo wigt.
4. Skilnaden mellan wigterna.
5. Förteckning på apotheks-saker.
6. Förteckning på kryddbo-saker.
7. Priset, som kunde i akt tagas för hwarje dosis eller sats, som köpes af socken-apotheket.

Bild 3—4. Insidan av locket och fyra glasburkar med droger tillhörande apoteket bild 2.

8. Förteckning på de botemedel, som äro sammansatte af föregående husmedel, apothek- och kryddbo-saker.
9. Kort underrättelse vid botemedlens samling och beredning.
10. Förslag til et litet hus- och reseapothek.

Andra kapitlet innehåller »Kort beskrifning på medicamenterna». Det tredje har rubriken »Läkare-frågor», som anses kunna lända till underrättelse »i synnerhet, när Läkaren är frånvarande och ej sielf har tillfälle at någon gång få se den siuka under dess sjukdom». I fjärde kapitlet talas om sjukdomar, som här registreras i alfabetisk ordning med deras särmärken och botemedel. Slutligen meddelas i kap. 5 en serie recept, »som torde kunna nyttjas af dem, som hafwa tilgång på stads-apothek och ej på läkare».

Ifråga om apotekets inrättning förtecknas de husmedel, »som utan särdeles kostnad kunna wid hwarje gård skaffas» på åtta hela oktavsidor i Dareljus' bok. Det är sådant som björklag, blåbär, hocktalg, eklöv, enbär, groddblad, »gåse-träck», huggormsfett, isop, krusmynta, lingon, malört, pepparrot, salvia, skvattram, vallmofrö, röda och svarta vinbär och vinbärsblad, äggskal och en mångfald andra ting. »De som har apotheket om händer skaffa sig någon samling af desse husmedel, så at de finnas wäl förwarade med namnen på dem, som eljest kunna misstagas», lyder det råd, som avslutar denna förteckning. Till det, som vederbörande skulle köpa på apoteket, hörde bland annat »aloes extract», kråkrot, maskfrö, »printsens gula dråppar», salpeter, spanskflugpulver och engelskt salt. Författaren beräknar, att behöflig sats av alla ingredienserna efter stockholmspriser skulle belöpa sig till 82 dlr 6 öre kmt. Bland »kryddbo-sakerna» uppräknar han t. ex. dyvelstreck, kamfer, saffran och torra pomeransskal. Hela förrådet av dessa uppskattar han till en kostnad av 16 dlr 26 öre kmt. Han påpekar dock, att i landsorten kan i båda fallen dessa saker köpas för ett billigare pris. Var det så, att apotek fanns inom samma räckhåll som en handelsbod, kunde man lill samma pris inköpa alltsammans på apoteket.

Till sist upprättar författaren ett förslag till ett litet hus- och reseapotek, som ser ut på följande sätt:

N:o 1.	Aloes-piller, två drachmer	—: 24
2.	Hel rhabarber, en half uns	1: 16
3.	Jalappe-pulfwer, en uns	1: —
4.	Kylande pulfwer, fyra uns	2: 8
5.	Tjock venedisk theriak, två uns	1: 16
6.	Mixtura simplex, sex drachmer	1: 16
7.	Printsens gula dråppar, en uns	3: —
8.	Kråk-pulfwer, 4 doses å en half drachma	1: 16
9.	Bärnstens-olja, en half uns	—: 24
10.	Pulfweriserad kamfert, en half uns	1: —
11.	Läk-plåster, fyra uns	1: 16
12.	Sår-balsam, en uns	—: 12
13.	Barnsängs-pulfwer, en uns	3: —
14.	Spanska flugor, 2 stycken	1: —
	Lådan med glas	3: 12

Daler 24 k:m.

Med den beskrivning på medikamenterna och de huskurer, som därur kunde sammansättas, bör Dareljus' arbete ha varit till god hjälp för dem, som handhade dessa hus- och sockenapotek. Efter hand utökades beståndet av dessa hjälpkällor. 1792 utgav »amiralitets-medicus» Arvid Faxé sin Läkare-bok för landtmannen, om vilket arbete den samtida sakkunskapen intygade, att det »blifwer nyttigt för dem, som wid tillstötande sjukdomar icke hafwa tillfälle söka Läkares hjälp». Fyra år senare, 1796, utkom av trycket Sven A. Hedins Handbok för practiska läkare-vetenskapen, vars utgivande möjliggjordes genom understöd från åtta »Herrar Bisopar med sina Consistorier». Följande år publicerades Alb. Julius Segerstedts Lärobok i medicin och slutligen kom 1816 den ovannämnda liv-medicus Magnus Pontins bok om Socken-Apothek, som blev mycket spridd. Denna såväl som de förut nämnda läkareböckerna kunna ännu någon gång påträffas i arkiven ute i

Bild 5. Hus- och resapotek av fur, målat i rödbrunt och järnbeslaget, nu innehållande två glasflaskor med tennhattar, 1700-talets senare hälft. K.M. 13083.

våra landskyrkor, flitigt nötta och tummade under årens lopp, ett vältaligt vittnesbörd om att deras författare inte arbetat förgäves i sin strävan att popularisera sin vetenskap till mänsklighetens gagn. I allmänhet ha de dock tillsammans med det gamla sockenapoteket sorterats till kategorien skräp och kastats bort. En modern tids människor, som leva under vida lyckligare förhållanden i detta avseende, har glömt den välsignelse dessa ting en gång skänkte deras förfäder. Den gamla erfarenheten upprepar sig: Moren har gjort sin tjänst, moren kan gå.

Det var under 1700-talets senare hälft, som det efter hand

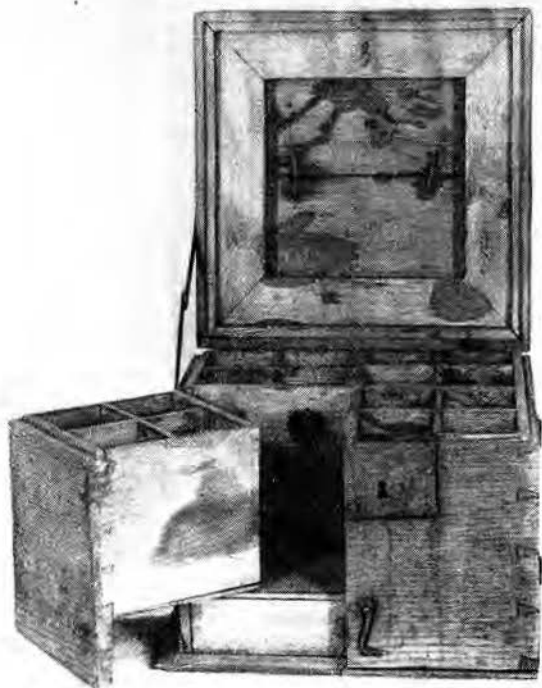

Bild 6. Hus-
och resapotek
av ek, i träets
färg, nu utan
innehåll, 1700-
talets slut.
K. M. 7020.

blev allt vanligare, att man inom socknar, som saknade offentliga apotek, genom sammanskott inköpte ett mindre förråd av läkemedel, främst avsett för de fattigas hjälp. Det var dessa socken- eller husapotek, som legaliserades genom kungl. cirkulär av den $\frac{4}{8}$ 1813 och kungl. kungörelse av den $\frac{27}{2}$ 1828 angående ändring och tillägg till kungl. förordningen av den $\frac{26}{2}$ 1817 om sockenstämmor och kyrkoråd. Dessa apotek bekostades genom på kommunalstämma beslutade bidrag.

Sådana apotek fingo ej anläggas eller underhållas av apotekaryrkets utövare. Dock inträffade det någon gång, att skötsel av dessa anförtroddes åt farmaceutiskt bildade personer.

Så blev t. ex. 1796 en apotekarlärling N. Thunmark av kungl. befallningshavande antagen till »åderlåtare för Nätra socken» i Närke med villkor, att han från närmaste apotek skulle anskaffa medikamenter. Dessa medgivanden förbjödos emellertid helt genom kungl. brev av den $\frac{1}{10}$ 1823, som kungjorde, att sockenapotek skulle »alldeles icke anläggas och underhållas av apotekareyrkets idkare» utan omhänderhavas »af pastor eller annan upplyst af församlingens innevånare».

Mot dessa bestämmelser syndades dock åtskilligt, särskilt på platser där åtgången på medicin var ganska stor. Här drog sig sockenmännen för att ikläda sig de dryga kostnaderna för medikamentbehovet och sågo gärna, att någon fackman övertog sockenapotekskistan. Märkligt nog gick senare till och med Sundhetskollegium in på ett sådant arrangemang och meddelade rättigheter att anlägga och innehava sådant sockenapotek. Så småningom upphörde dock denna myndighet att meddela dylika tillstånd för farmaceuter. Orsaken var, att man började skymta en viss fara för apotekaryrkets lagbundna utövning. De mera givande sockenapoteken gjordes nu till självständiga apotek. Det sista sockenapoteket, det i Nybro, upphörde 1866, och därmed var de svenska sockenapotekens saga all.

Utom hus- och sockenapotek förekomma i gångna tider också reseapotek, särskilt på 1700-talet. De medfördes ej sällan av provinsialläkarna på deras ämbetsresor. Enligt då gällande instruktioner voro dessa läkare till och med ålagda att på orter, där apotek saknades, mot ersättning tillhandahålla befolkningen läkemedel. När apoteket i orten sköttes illa eller kanske rent av låg i lägervall, hände det ofta, att Sundhetskollegium uppmanade läkarna att förse sig med ett tillräckligt förråd av medicin.

I Kulturens samlingar hamnade mellan åren 1891 och 1907

Bild 7—8. Hus- och reseapotek av mörkpolerad björk, 1800-talets början. Burkar av glas och järnbleck samt svepask för droger ur samma apotek.

K. M. 17499.

fyra stycken hus- eller sockenapotek, mer eller mindre kompletta. Endast ett av dem är exakt daterat och har bestämda uppgifter om sitt ursprung. Den kopparstickna etiketten på lockets insida, bild 2—3, uppger nämligen:

Hus- och Rese-
A P O T H E Q U E

Inrättat och tillagat på
Kongl: Ammiralitets Apothequet Morjan
af

C. I. Salberg

Stockholm d: 23 Junij 1761.

Denne Salberg är identisk med den ovan omtalade apotekare Salberg, som i Stockholms Posten 1760 annonserade sina hus- och reseapotek. Själva skrinet är till sin huvudsakliga del av ek med en lönnlåda av fur, åtkomlig då ena gavlen drages upp. Det är inrett med tjugonio större och mindre fack, upptill klädda med marmorerat papper, vari lika många fyrkantiga glasflaskor är nedsatta, de flesta med bruna skinnkapslar knutna över korkarna och med guldpresade nummer från 1 till 29 på skinnets. På flaskornas sida sitter den ursprungliga, tryckta etiketten klistrad, som anger innehållet. Detta är nu i allmänhet borta. Blott i en eller annan av dem finner man några rester, som »Hofmans Bezoar-Pulver», »Rödt Antispasmodiskt Pulver», till färgen som mönja, och »Ar. Ros. Öppnande Elixir», bild 4. De vikter, nödiga instrument, »en liten apparatus till Lavements» samt boken med råd och bruksanvisningar, som haft sin plats i lönnlådan, saknas nu. Om »medicinal-wigterna» lämnas upplysningar på etiketten i locket. Här får man veta, att gran är den minsta viktenheten. $\frac{1}{2}$ scrupel väger 10 gran. Dessutom har man haft vikter på 1, $1\frac{1}{2}$ och 2 scrupel. En annan viktenhet var drachman, som motsvarade 60 gran och förekom i $\frac{1}{2}$ -, 1- och 2-drachmers-

vikter. Slutligen uns. Ett uns var 8 drachmer. Som vikt förekom också $\frac{1}{2}$ uns. 1 gran = 6,2 cg och 1 uns = 29,69 gram. Locketiketten upplyser också om hur de olika vikterna betecknades på läkarens recept. Detta är det mest fullständiga av de i Kulturen förvarade husapoteken.

Näst detta i ålder torde det å bild 5 återgivna komma, 1700-talets senare hälft. Det är utfört i fur och rödbrunmålat samt försett med beslag och lockhandtag av järn. Det har varit ett litet apotek och endast rymt nio flaskor, alla lika stora, varav nu endast ett par finns kvar med sina lock av tenn samt ett löst tennlock. Det tredje, bild 6, är av ek och torde förskriva sig från 1700-talets slut. Det är ganska inventiöst inrett och rymmer sexton fack för medicinbehållare, har nederst en större låda och, då den delade främre halvan slås ut, uppenbarar sig ytterligare fyra mindre, avsedda för vikter, olika instrument och tryckta rådgivare. Allt löst inventarium saknas numera. Detta medicinskrin är uppköpt på Vikbolandet i Östergötland 1902.

Husapoteket å bild 7 torde vara det yngsta i Kulturens kollektion och bör kunna dateras till 1800-talets början. Det är utfört i mörkpolerad björk med gångjärn och beslag i mässing. Sannolikt har det nu bortfallna låsbeslaget varit av samma metall. Då locket lyftes upp, faller framsidan ned och bildar klaff, över vilken ett par lådor i skrinets underdel kunna dragas fram. Den högra av dessa är indelad i ett par fack, i vilka bland annat står ett par små spånaskar i svepteknik, överklädda med marmorerat bokbindarepapper, den ena ännu innehållande »Bezoards Kulor». Den vänstra lådan är klädd med rött ylletyg med nio runda och fyra fyrkantiga boxar, de förra för lika många med skruvlock försedda bleckbehållare, av vilka nu de tre saknas. De kvarvarande ha såväl å sida som lock sina etiketter med uppgift om innehållet. Av de fyra glasflaskorna, som stått i de andra småfacken, finns endast en kvar, vars mynning är överbunden med en kapsel av vitt skinn. I de bevarade plåtaskarna förvaras alltjämt sådant som »Spanskt Flug Plåster», »Häst Plåster» och »Läkande Plåster».

Skrinets övre del, inrett med trettio fack av växlande storlek, är liksom lockets insida klädd med rött ylletyg. Av de trettio medikamentflaskorna och dito burkar, som inrymts här, är nu endast sjuutton i behåll, en del med rester av sitt innehåll, som »Ar. Ros. Kylande Pulver», »Opiac för Tandköttet», »Guld-Pulver», »Arch. Roséns Vita Antispasmod. Pulver», »Arch. Bök-mans Balsamiska Piller», »Rhabarbar-Pulver», »Ar. Ros. Bröst-Pulver» och »Laxér- och Fråsse-Pulver».

Som ett slags reminiscenser av gångna tiders hus- och sockenapotek kan man betrakta de medikamentslådor, som under 1800-talets slut började sändas utefter järnvägslinjerna från vissa apotek. Dessa medicinsändningar legaliserades genom en kungl. instruktion av den 31 okt. 1890. Denna anbefallde provinsialläkarna att, »där så finnes behöfligt, söka främja avtal mellan apotekare och kommunalnämnd om expediering av läkemedel medelst s. k. medikamentslådor eller på annat lämpligt sätt». Vid geografiska och andra expeditioner, där man under en längre tidrymd beräknar att vara avskuren från den civiliserade världen, för man i sin utrustning alltid med sig en väl försedd medicinlåda, specialutrustad till sitt innehåll med hänsyn till de trakter man ämnar besöka. I Kulturens samlingar ingår en sådan, inköpt i London av professorn i geografi vid Lunds Universitet frih. H. H. von Schwerin och av honom brukad under hans färd i Afrika under åren 1885—1887.

KALLOR

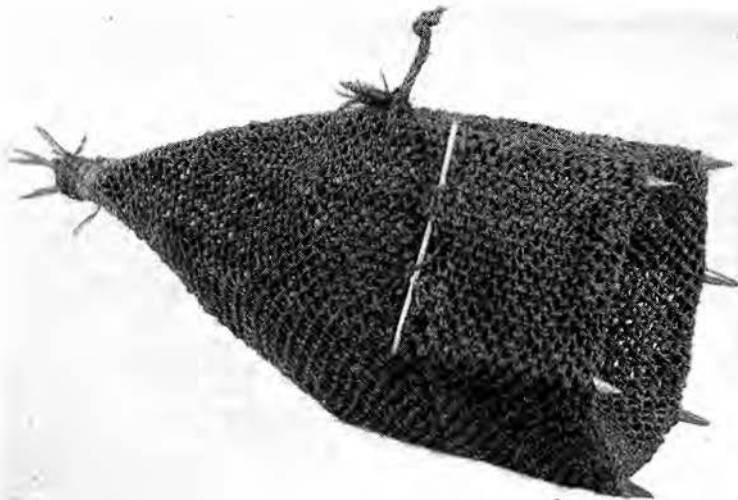
- K. AHLBERG, Den svenska farmaciens historia. Sthlm 1908.
 E. DILLNER, Sockenapoteket i Ovikens kyrka. Jämten, årg. 35, 1941, sid. 90 ff.
 J. A. DARELIUS, Socken-apothek och någre hus-curer. Sthlm 1760.
 ARVID FAXÉ, Läkare-bok för landtmannen. Carlskrona 1792.
 M. PONTIN, Anvisning till valet af läkemedel för allmänna sjukvården, till inrättande af socken-apothek. Sthlm 1816.
 A. J. SEGERSTEDT, Lärobok i medicin, innehållande kort underrättelse om de allmännaste sjukdomars kännetecken, skötsel och enklaste botningssätt. Nyköping 1797.

I. NÄTBINDNING

Av *CARL GUSTAF LEKHOLM*

* **E**tt nät är en massa hål, som man knutit samman med snören», skrev en gång en pojke i en skoluppsats. När man ger sig i kast med att söka reda ut begreppet nätredskap, är det inte utan, att man känner sig en smula befryddad med den pojken, ty mängden av vitt skilda typer, utbredningen över hela jordklotet, den höga åldern, allt bidrar till att försvåra en kort och träffande karaktäristik. Då man till slut finner, att det enda man kan framhålla som ett gemensamt drag är, att det är redskap med av garn knutna maskor, är det fråga om man har lyckats bättre än pojken. Otivelaktigt är nätredskapen den mest betydelsefulla fiske-

redskapen, vilken i en eller annan form nyttjas av alla fiskare från de mest primitiva söderhavsvildar och till de mest modernt utrustade europeiska eller amerikanska storsjöfiskare. Betydelsen har nog alltid varit stor. Så långt bakåt i tiden man kan följa både skriftliga och andra urkunder, träffar man på nätreddskap. Visserligen har naturligtvis under tidernas lopp stora förändringar ägt rum. Än har det varit en redskapstyp, än har det varit en annan, som dominerat, beroende på skilda orsaker, teknikens utveckling, tillgång på arbetskraft etc. Det märkliga är, att även om man går tillbaka till förhistoriska epoker eller vänder sig till våra äldsta kulturer, finner man huvudgrupperna av denna redskap representerade och därtill av typer, som faktiskt existera fortfarande. Det finns med andra ord nätreddskap, vilka fått sin definitiva utformning på ett mycket tidigt stadium, och sedan levat kvar och för övrigt leva kvar ännu i dag vid sidan av de yngre och yngsta.

Att på några få sidor ge ens en tillnärmelsevis uttömmande beskrivning av denna redskap är omöjligt. Det är inte heller

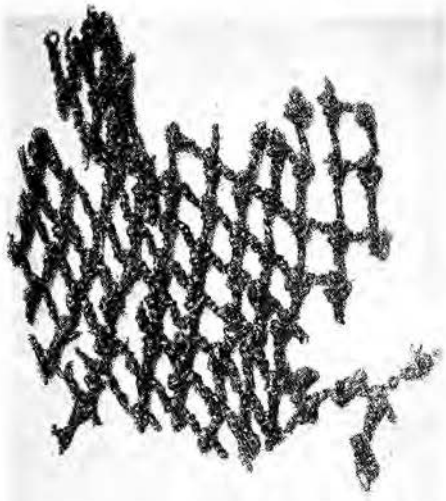

Bild 1. (t.v.) Mjärde av lindbast. K. M. om.

Bild 2. Nätfragment från schweizisk pålbyggnad. Efter Stokar.

meningen att våga ett försök, utan föreliggande uppsats syftar endast till att vara en liten orientering, samtidigt som den kan vara en hjälpreda vid studiet av museets samlingar av dessa redskap. Innan vi emellertid ge oss in på denna orientering, skall vi uppehålla oss något vid tillverkningen, d. v. s. *knytningen*, vilken efter vad som framgår ur definitionen, är det enda riktigt gemensamma draget för allt vad nätreddskap heter.

Först och främst måste framhållas, att nätknytning förutsätter, att spånadskonsten är känd. Av gammal vana koppla vi gärna samman denna konst med odling av spånadväxter eller fåravel, men om vi med spånad menar varje frambringande av en tråd av vad sort det vara må, ha vi säkrat råmaterialet för tillverkning av nätreddskap hur långt tillbaka i tiden som helst, i varje fall mycket långt förbi den tidpunkt, då odling av växter och djuravel tar sin början. Jorden runt visar nätreddskapen en provkarta på de mest skilda garnsorter både från växternas och djurens rike. Redskapen i nu existerande primitiva fångstkulturer kan i viss utsträckning ge an-

visning om, hur förhållandena gestaltat sig under förhistoriska epoker, om vilka vi praktiskt taget inte vet mera, än att de i stort sett haft ett likartat redskaps- och verktygsinventarium. Alaskaeskimåer och stammar i nordligaste Asien, för att nämna några exempel, använda fortfarande nät knutna av snodda läderstrimlor. På andra håll är garnet tillverkat av senor, tarmsträngar eller växtfibrer. Vi behöva inte ens gå utanför våra egna landamären för att finna från vår synvinkel märkligt material i nätreddskapen. På sina håll i Sydsverige har man intill senaste tid använt lindbast vid tillverkning av mjärdar, och då beredningen av lindbast anses vara en av våra äldsta tekniker, som redan under äldre järnåldern varit på tillbakagång, är det troligt, att basten är ett av de äldsta material, som våra nätknytare haft att arbeta med.

Det ligger i sakens natur, att man inte ofta kan göra fynd av förhistoriska nätreddskap. De äro av lättförgångligt material, och det skall mycket gynnsamma betingelser till för att något skall kunna bevaras. Det väckte därför stort uppseende i arkeologkretsar, när man i en mosse i Antrea socken i Finland för några år sedan grävde fram resterna av ett fisknät, som hade legat där i 6000 år. Tidigare kände man endast till nätfragment från schweiziska påbyggnader, och glädjen blev naturligtvis stor, när man kunde beriktliga antagandet, att även här i Skandinavien fisknät använts sedan hedenhös. Visserligen var mycket litet bevarat av själva nätet i Antreamossen, men sänkstenarna, 31 till antalet, och de 18 flötena av furubark hade skyddat så pass mycket, att man kunde vara säker på, att man verkligen fått fatt i ett stenåldersnät. Garnet bestod av en tvåslagen basttråd, som makroskopiskt betraktat mest liknade lind- eller nässelbast. Fullständiga maskor fanns tyvärr inte bevarade, men av garnets läge att döma och av knoparna, som också funnos kvar, och som vi skola återkomma till i annat sammanhang, kunde man bedöma maskstolparnas storlek till omkring 60 mm. Följer vi utvecklingen, skola vi finna, att materialet i redskapen följer utvecklingen inom spånadskonsten. Man kan naturligtvis inte på rak arm

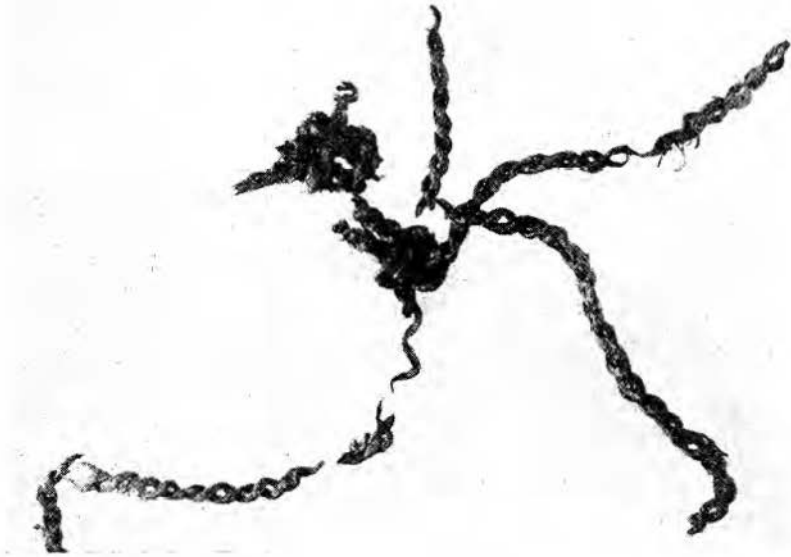
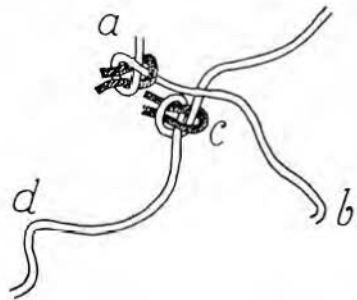

Bild 3-4. Antreanätet, detalj av bastgarn. Efter Pälzi. — Rekonstruktion av knoparna.

påstå, att i och med fårets införande hit — ben av detta djur hittar man redan i fynd från tidig Megalitisk tid — eller den begynnande odlingen av lin och hampa något senare, nätredskapen börjar tillverkas av ull, lin och hampa, men det är teoretiskt möjligt, eftersom vi ha belägg på, att alla dessa materialsorter kommit till användning. Ännu i mannaminne har man på Öland använt ullgarnsryssjor vid ålfångst, och ullgarn har också förekommit i nätredskap på de av nordbor

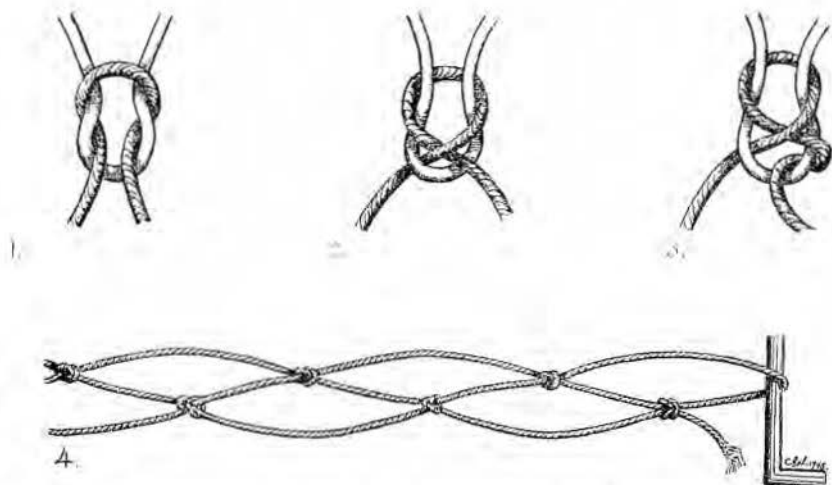

Bild 5. De vanligaste knöparna vid nätknytning, 1 råbandsknop, 2 skotstek, 3 skotstek med extra slag om maskans ena stolpe, 4 påbörjat upplägg.

befolkade öarna i Atlanten. Till en del grövre notar och nät är hampgarn ännu jämförelsevis vanligt, och lingarnet har först på sista tid hörjat utträngas av bomullsgarn, som tack vare en ökad samfärdsel fr. o. m. 1800-talet mer och mer blivit det enda och riktiga vid tillverkningen av nätreddskap. Till nätknytarnas bekvämlighet importeras bomullsgarnet spunnet och färdigslaget i alla upptänkliga grovlekar, indelat efter dessa i olika nummer från 8 till 120 à 160. Denna numrering anger huru många kilometer av den enkla garntråden, som går på ett kilogram, och därför ha de klenare garnsorterna högre nummer och de grövre lägre. Redskap med enkeltrådigt garn ha väl knappast någonsin förekommit, och i varje fall brukar bomullsgarnet vara slaget tre- eller flertrådigt. Även trådarnas antal anges i numreringen, och när en fiskare numera vill ha garn till ett nät, kan han t. ex. rekvirera garn nr 50/6, vilket betyder, att han önskar ett sextrådigt garn med en trådgrovlek av 50 km/kg. Att bomullsgarnet till skillnad från de äldre handspunna och hemmaproducerade sorterna

Bild 6. Nät-
knytare. Revs-
udden, Kalmar
län. Foto L.U.F

är maskinspunnet, behöver väl knappast framhållas. Förutom fördelarna av att ha tillgång till ett jämnt spunnet garn kunna de moderna fiskarena också återopa bomullsgarnets större styrka och större motståndskraft mot röta och angrepp av vattendjur som förklaring på, att de så snabbt övergivit de gamla sorterna.

Ända fram till 1900-talets början ha nätredeskapen knutits för hand. Tekniken synes ha varit densamma överallt och i alla tider, om man får döma efter knoparna. Det är ett mycket begränsat antal knopar, som användas vid nätknytning. Här hos oss är det endast två, *råbandsknopen* och *skotsteket*. Råbandsknopen, som även kallas ryssjeknut, har lättare att

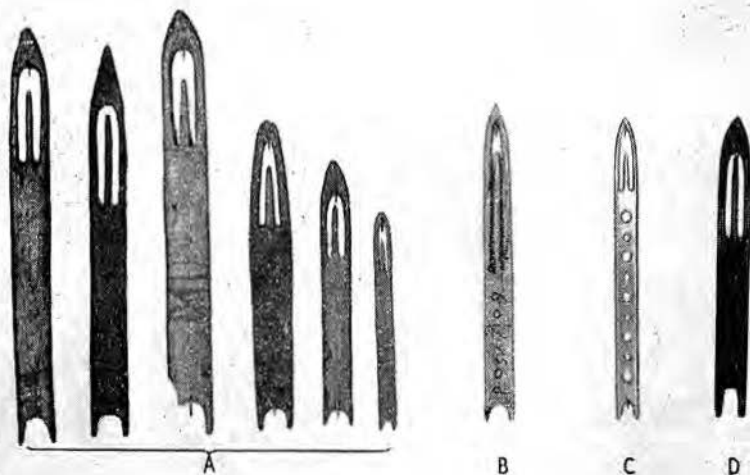

Bild 7. Svenska bindnålar. A av trä — K. M. 46022, 46021, 46103: 3, 38617, 46093, 38881. B av ben — K. M. 16658. C av mässing. D av hårdgummi.

löpa än skotsteket, och det senare kan därför anses ha den största användningen framför allt i redskap för fisk, som gärna vill tränga sig ut, t. ex. ål och lax. Knopen kallas också laxknut, och det var med den, som det 6000-åriga Antreanätet knutits. Vanligen göras bägge dessa knopar med två stick av bindnålen, men på enstaka platser vid kusten kan man få se laxknutar slagna med endast ett stick, framför allt i finmaskig redskap. På andra håll förekommer knopen i en variant med ett extra slag omkring maskan. Även ryssjeknuten förstärkes stundom med ett extra slag omkring maskans båda trådar, för att den ej skall löpa. Numera finns det fabriker, som knyta redskapen med maskin, och de på detta sätt tillverkade garnslingorna äro alltid knutna med laxknut. Just tack vare

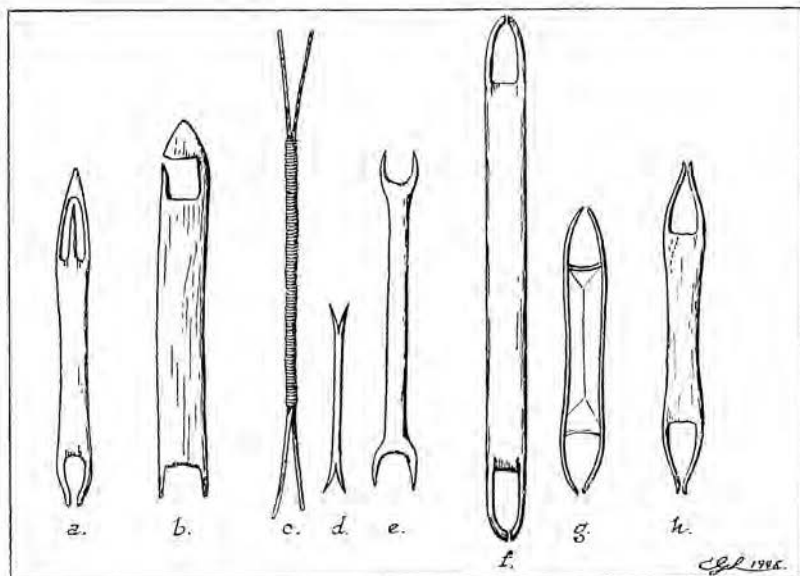

Bild 8. Främmande bindnålar av gaffeltyp. a lapsk, l. 15 cm, b estnisk för säl nät, c mabuqua, l. 35 cm, d fynd från påbyggnad vid Bieler Sec, l. 4 cm, e mellaneuropeisk, f tschuktchisk, l. 38 cm, g eskimåisk, l. 14 cm och h ostjakisk.

maskinen har nätredskapens storlek kunnat växa ut till tidigare otänkbara mått. Maskinen gör för en gångs skull ett bättre arbete än handen. Maskorna bli jämnare, och arbetet utföres betydligt snabbare, än när man knyter för hand. Hur lång tid som skulle behövas för att för hand knyta en modern snörpvads omkring etthundra millioner maskor är svårt att säga, men säkert är, att fisk skulle bli en mycket dyrbar föda, om ett sådant redskap skulle kunna betala sig. Men maskinen har inte helt och hållet tagit död på handknytningen, ty även om fiskarena inte längre knyta sina nätredskap själva, måste de dock fortfarande hålla den gamla konsten i ära, då det titt och tätt är nödvändigt att utföra reparationer på denna lätt-skadade materiel, vilka reparationer givetvis alltid utföres för

hand. För det fortfarande mera hantverksmässigt bedrivna insjöfisket får man också göra det förbehållet, att handknytning vid nytillverkning ännu förekommer i rätt stor utsträckning.

Huvudsakligen har nätknytning, handknytning alltså, varit ett arbete för de gamla. Fiskare, som inte längre orkat vara med på sjön och änkor efter omkomna fiskare, en förr till numerären mera omfattande kategori än nu, ha varit hänvisade till nätknytning, ibland som sitt enda och knappa levebröd. Men det saknas inte uppgifter om, huru under de långa vinterkvällarna alla familjemedlemmarna i fiskaretorpen, både unga och gamla, fått gripa till bindnål och kavel, ofta sedan stormarna gjort rent hus i redskapsbeståndet, och svältens spöke grinat ur tömda visthus.

Någon stor eller komplicerad verktygsutrustning tarvas inte för att knyta en garnslinga. Det viktigaste är *bindnålen* och *kaveln*. Det är dessutom vanligt, att en *bindtjuga* eller *bindstol* användes. Några småtillbehör, som inte heller bruka saknas, är »*rebaggen*» och »*böte-*» eller *byggkniven*. Det tar emellertid tid att få någon färdighet i att hantera dessa verktyg, och bortåt 1000 maskor i timmen, som är mästarnas takter, åstadkommer man inte, förrän skägget fått silverstänk.

Bindnålen tillverkades förr helst av något hårt träslag, rönn, bok, buxbom och liknande, men även av horn och ben, i sällsynta fall t. o. m. av metall. Numera kan man få köpa detta tillbehör fabriksgjort både av metall och kanske framför allt av hårdgummi i storlekar, lämpade efter de maskor, som skola knytas. I allmänhet har nålen en långsmal form och är tunn och flat. Framdelen är tillspetsad och genombruten av en U-formig skåra kring en mittapp. Bakdelen är gaffelformad. Nålar med detta utseende förekomma i största delen av Europa och i Asien t. o. m. så långt bort som i Kina. Studerar man denna bindnålstyp närmare, kan man av formen i viss utsträckning se ursprunget. Den lapska bindnålen har t. ex. bakgaffelns horn inåtböjda. Det är ovisst om bindnålen med spets är så gammal, att den var med redan på stenålders-

Bild 9. Skälstieka till brickbandsväv och nål för knytning av filetspets, Sverige. K. M. 20448 och 30186.

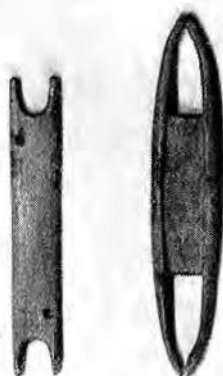
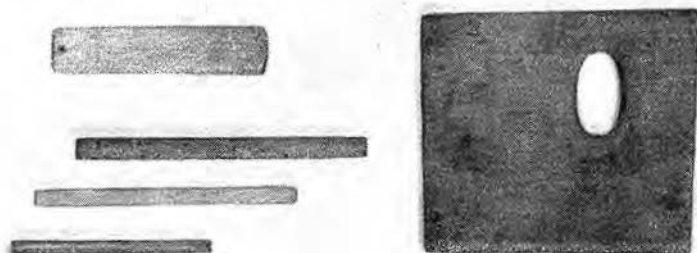

Bild 10. Nätkavlar. K.M. 46017, 46018, 46019, 46020 och 46030.

fiskarens tid, ty det finns ytterligare en typ, som har bägge ändarna mer eller mindre gaffelformade. Den är spridd över större delen av jordklotet. Ännu uppträder den i sin sannolikt mest ursprungliga utformning hos Nahuquaindianerna i Brasilien. Den består där av två på mitten hopsurrade palmbladsstjälkar. I det arkeologiska fyndmaterialet från Egypten och Mellaneuropas påbyggnader finner man den både utförd av trä och metall. Med inböjda horn, en förbättring betingad av

arbetet självt, är den bindnålen vid nätknytning i Balticum, i Montenegro, bland vissa slaviska folk, bland eskimåer och tshuktocher, bland söderhavsbor m. fl. En estnisk bindnål av gaffeltyp, som man förr använde till att knyta sälnät med, har asymmetrisk framgaffel, så att det ena hornet är böjt och bildar en spets. Möjligen är denna bindnål frukten av en mesallians mellan en svensk med spets och mittapp och den gamla gaffelformade från tiden för svensk kolonisation i Estland, möjligen är den en mellanform på en tänkbar utvecklingsstege från gaffel till spets med mittapp. Hemortsrätt i vårt land kan den gaffelformade bindnålen också påstås ha, ty den uppträder som skälsticka i den uråldriga brickbandsväven och som bindnål vid knytning av filéspetsar, vilket ju också är ett slags nätknytning. Det är inte helt uteslutet, att den en gång även haft användning som bindnål vid tillverkning av nätreddskap.

Med *kaveln* bestämmes maskstorleken. Den är tillverkad av ek, bok eller björk. För nätreddskap med inte alltför stora maskor, småmaskiga slättnät och ryssjor, användas kavlar, som ha en smalt rektangulär form med spetsigt rundade kanter på långsidorna. Vid knytningen hålles kaveln nedanför näst föregående maskrad i nätet, och garnet sträcket över och omkring kaveln, varefter knopen slås vid dess överkant kring den ögla i maskraden, som står i tur. En dylik kavel kan man ledigt gripa om så att tum- och pekfingertoppen mötas. Det skall ett nyp till, för att knopen skall komma rätt och inte löpa. Kavlar för stormaskiga slättnät ha ena halvan avsmalnad för att möjliggöra nypet, och grimnätskavlarna slutligen, som äro mycket breda, ha antingen ett hål för tummen, så att de likna en palett, eller äro ramformiga. Även detta nätknytnings-tillbehör kan man anta har i en eller annan utformning varit med från begynnelsen. Det saknas inte ens hos de mest primitiva stammar, som knyta nät i dag. Dessa kavlar form är tämligen lik våra för småmaskiga nät. Materialet kan skifta. Det finns eskimåiska av elfenben, t. o. m. av mammutelfenben, för att börja med de finaste. Det finns av trä, det vanligaste

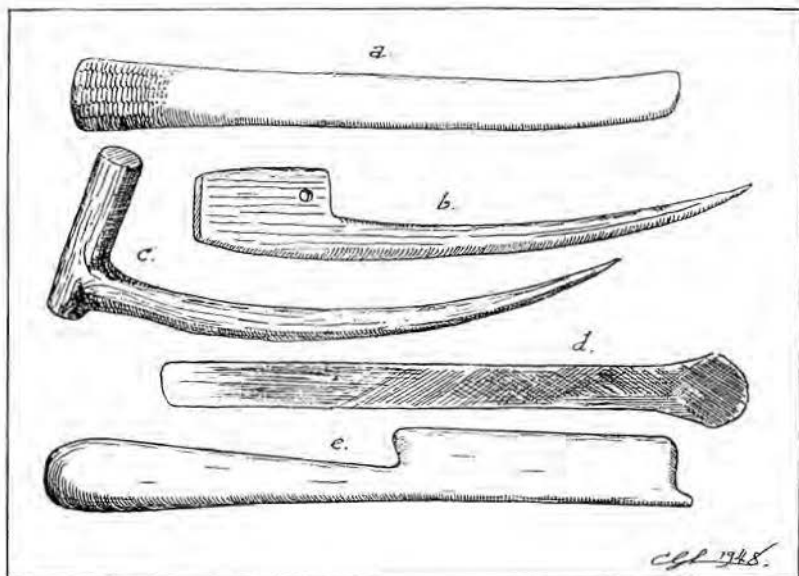

Bild 11. a »Nätsticka», stenåldern — b modern nätsticka — c nätsticka från pälbyggnad — d och e nutida benkavlar av bl. a. eskimåiskt ursprung.

materialet. Hos sydamerikanska indianer nöjer man sig med att skära sina kavlar ur samma palmlbladsstjälkar, som man tillverkar bindnålarna av. Benkavlar äro också kända, och letar vi bland det arkeologiska fyndmaterialet från vår egen stenålder, kan vi ibland finna avlånga benredskap, ofta med en ristad dekor, vilka författaren är övertygad om, ha brukats som nätkavlar. Parentetiskt måste anmärkas, att dessa sistnämnda redskap av arkeologerna kallas nätstickor, d. v. s. redskap på vilka man trär upp näten, när de skola förvaras på det torra. Någon likhet med våra dagars nätstickor är emellertid svår att skönja, under det att vissa nutida benkavlar inte äro helt olika.

Inte absolut nödvändiga men ofta förekommande tillbehör äro de redskap, som speciellt tillverkats för att hänga nät-slingan på under knytningen. De ha många utförande. Kanske

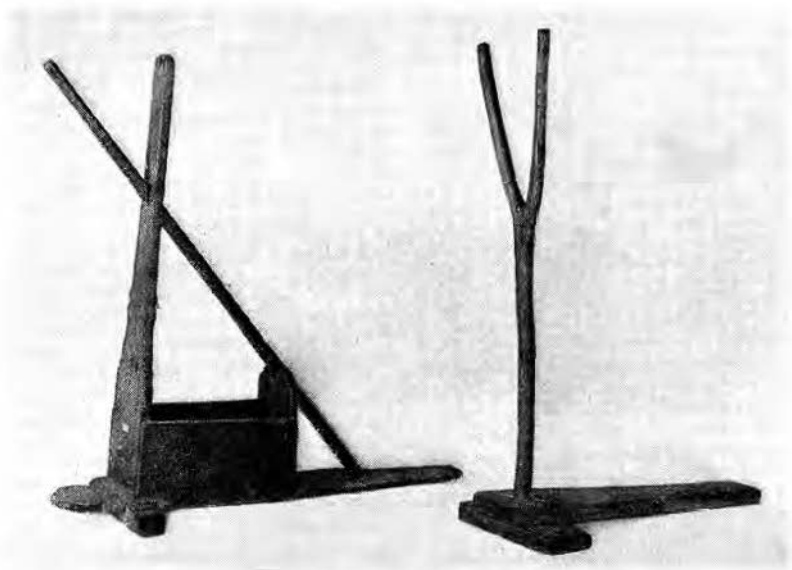

Bild 12. Bindmänn och bindtjuga. K. M. 46016 och 38128.

är *bindtjuga*, vars form framgår av namnet, den allmännast spridda. Många fiskare vet nog också, vad en *bindstol* är, och inom vissa områden av våra kusttrakter förekomma jämte dessa båda även andra konstruktioner. Från Öland kan nämnas en, som kallas *bindmänn*. En avlägsen likhet mellan en hästrygg under klövjan och den smala ryggpinnen med sin pålastade garnslinga kan förmodas vara upphovet till den skämtsamma benämningen. Ofta ha ett par spikar med en käpp eller ståltråd emellan, fästade i bordsskivan eller på väggen, fått göra tjänst, då inte något av de nämnda redskapen eller deras gelikar funnits till hands. Exempel på redskap för garnslingans fästande under knytningen finnas också från andra håll, och överallt tycks man ha konstruerat dem efter eget huvud. I sanningens namn måste erkännas att, om man inte söker alltför långt bort, bindtjugor och bindtjugoliknande äro i flertal. Den enklaste metoden att hålla

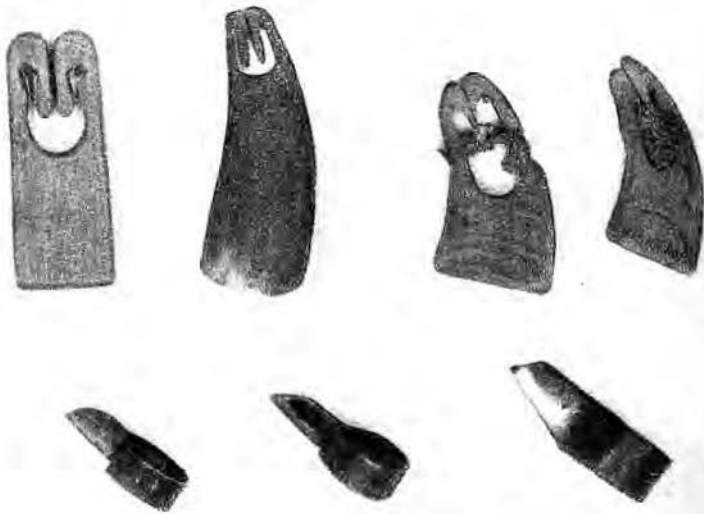

Bild 13. Rebaggar och bötknivar. K. M. 46110: 4 och 46084: 7.

nätet under knytningen är med tårnas tillhjälp. Det förekommer hos vissa primitiva stammar, och då vi ingenting vet om, hur våra förhistoriska nätknytare burit sig åt, kunna vi anta tills vidare, att de också benyttat sig av detta alltid till hands eller kanske rättare till fots varande redskap.

Till en nätknytares utrustning hör slutligen *rebagge* och *bötkniv*. Den förra är en liten tingest av horn, ben eller trä, som brukar hängas på någon maska för att genom sin tyngd hålla ordning på den under knytningen eljest lätt oredade garnslingan. Bötkniven pryder höger pekfinger som en ring med knivbladet spretande rakt ut. Vid påspolningen av nålen kapar den garnet, och vid reparationer kommer den till flitig användning vid avskärandet av skadade maskstolpar.

»Nätknytning är en konst, som knappast kan teoretiskt läras», står det i Schagers fiskerilexikon. För den händelse det närmast följande skulle rendera författaren en beskyllning

för dålig formuleringsförmåga, tröstar han sig med detta citat, enär det teoretiskt olärbara även bör vara det teoretiskt svårbehandlade. Vid tillverkning av ett garnredskap börjar nätknytare med upplägget eller gråtvarven, som det också kallas. Med kaveln i vänster hand och bindnålen i högra sätter han sig framför bindtjugan och slår garnet två varv omkring kaveln, gör en knop och fäster maskan i bindtjugan, så att knopen kommer mitt på maskans långsida. Sedan bindes maska efter maska över kaveln, varvid kaveln för var knuten maska drages ur maskan och hålles under denna. På detta sätt knytes upplägget ända till dess, att redskapet fått sin fulla längd. För en nybörjare är upplägget den svåraste delen av knytningen, då maskorna lätt bli olika stora, och yngre fabriker kunna säkert lämna en nöjaktig förklaring på, varför det även kallats gråtvarven. Upplägget bildar de tre första varven när knytningen sedan skall fortsätta på tvären d. v. s. på djupet av redskapet. — Varv är garnet mellan två knoprader, och man räknar alltid ett redskaps djup i antalet varv. Likaså räknas maskstorleken i antalet varv på aln. Garnet mellan två enskilda knopar kallas maskstolpe. — Varannan maska trädes över bindtjugans käpp och sedan man sträckt upplägget på tvären, kan knytningen fortsätta, nu från vänster till höger. Varje gång man når slutet av garnslingan, vändes käppen, och bindnålens långsamma vandring fortsätter från vänster till höger, varv efter varv. Det kan bli ett tjog varv, två tjog varv, sex tjog varv, innan man äntligen når fram till den sista maskan, beroende på vad slags redskap, man binder. Ett handbundet sillnät kan vara ända till 60 m. långt och 400 varv djupt. En ålryssja kan ha ett upplägg på 6 tjog maskor och vara knuten 265 varv lång förutom de 12 à 20 m. långa armarna o. s. v. Från Öland har meddelats, att man vid kytning av åtminstone ryssjor slapp ifrån det besvärliga upplägget, genom att använda några varv av ett gammalt redskap som upplägg, vilka sedan knytningen fortgått ett par varv skars bort. Början av knytningen kallas där »att kasta på». Så vitt känt är eljest variationen ringa ifråga

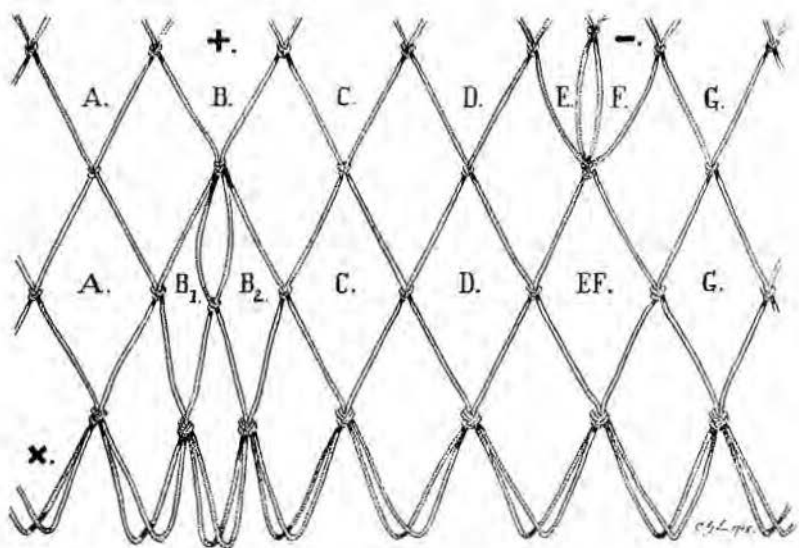
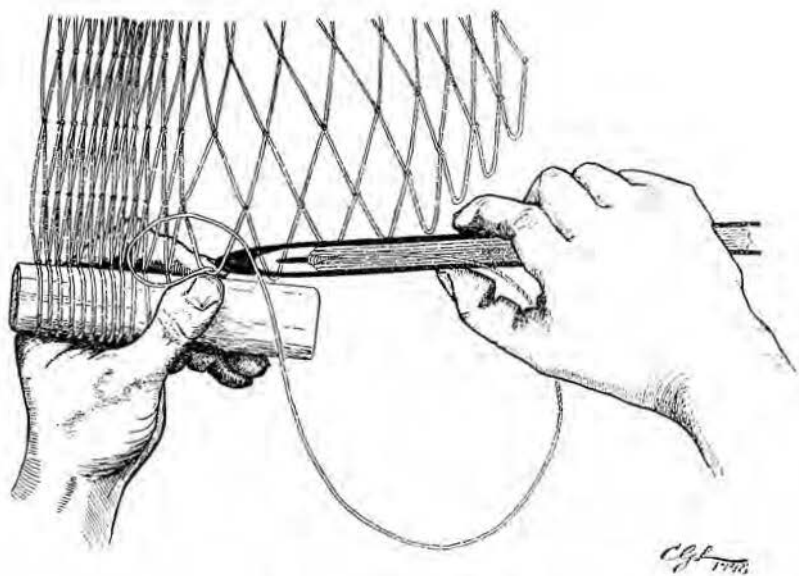
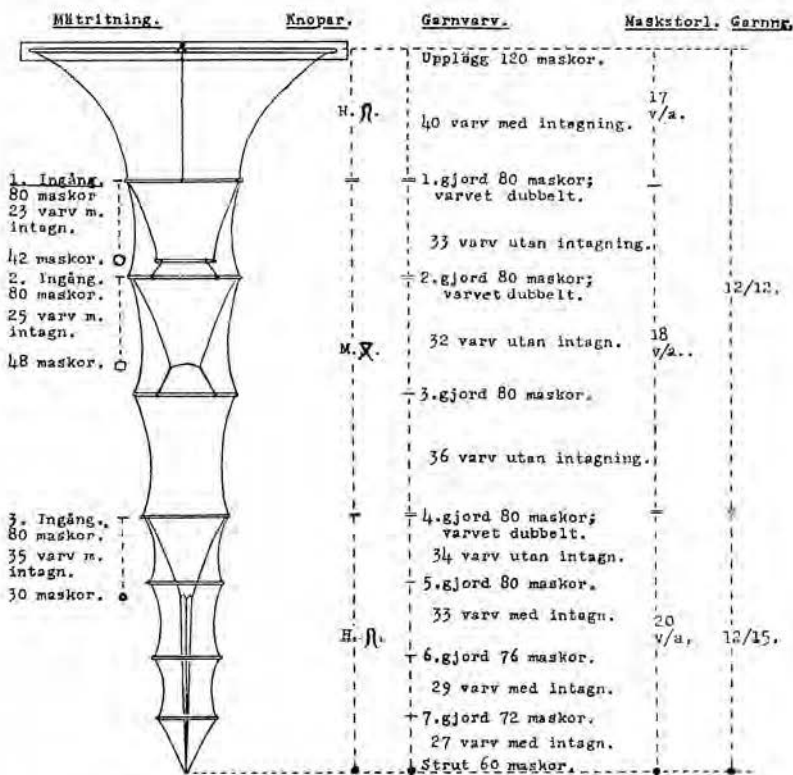

Bild 14—15. Faltning vid nätknytning samt knytningstekniken vid ökning (+), intagning (-), dubblering (X) av maskantalet.

om knytningstekniken i vårt land. Några upplysningar om förhållandena i andra länder kan tyvärr inte lämnas, dels beroende på obefintliga egna iakttagelser och dels på att de författare, som skulle kunna åberopas, synas dela den Schagerska uppfattningen om teoretisk nätknytning.

Det nämndes, att ett redskap knytes på djupet, sedan dess fulla längd erhållits vid upplägget. Detta får tagas efter bokstaven endast när det är fråga om nät, hävformiga redskap och nätarmar till instängningsredskap. På en ryssja är det ingången, som bildas av upplägget, och redskapet knytes på längden. I princip blir det ingen skillnad, då redskapet knytes som ett nät, och först sedan ingångarna knutits på, maskas det ihop och bildar det eller de cylindriska fångstrummen. Vi skola emellertid inte fördjupa oss i knytningen av ett sådant redskap, ty dess varierande maskstorlekar, ökningarna och minskningarna av antalet maskor och dubbelknytningarna för ingångar och gjordar skulle i tryck för läsaren bli en lika invecklad härva som för fisken, där den hamnat i ryssjan. Den intresserade hänvisas till bifogade garnvarvstabell över en vanlig ålryssja, vilken ger en antydning om, hur komplicerad knytningen av ett dylikt redskap är.

Om vi hålla oss till ett vanligt slättnät, ha vi alltså nått till den punkten, att själva garnslingan är knuten. För att kunna användas, måste nätet monteras med *telnar*, *sänken* och *flöten*. Proceduren kallas sjöredning. Det tunna garnet i nätet skulle mycket snart nötas sönder närmast telnarna vid användning, och därför fästas smärre nät i allmänhet vid telnarna med ett varv av någon mellangrov garnsort. Detta s. k. boningsvarv kan på större nät växa ut till både två och flera runt om, vilka då utgöra omkringbindningen. Telnarnas grovlek varierar allt efter nätens storlek och användning. Små nät för grundvattensfiske förses med klena telnar av bomull, hampa eller tagel, och stora nät för djupare vatten få grova hamptelnar. Tagel är ett gammalt och förr mycket använt material i telnarna. Det begagnas ännu av enstaka fiskare åtminstone på

Måtritning, Skala: 1 M.

Teckenförklaring:

$\frac{1}{2}$ = varv på sln. H. = handbundet. M. = maskinbundet.

\times = laxknut. Ω = ryssjåknut.

Bild 16. Exempel på måtritning och garnvarvstabell till ålryssa.

Östersjökusten, och dessa sno själva sina tageltelnar liksom deras förfäder gjort i alla tider. Eljest köps numera tågvirket till telnarna färdigslaget.

Sättet för telnarnas fästande vid nätet är mycket olika. Bomaskan kan vara knuten genom dubbelt halvslag eller boknut vid telen. Detta är vanligt på smärre nät för insjöfiske.

Den kan vara trädd på telen, som hos slättnät vid kustfisket, eller trädd på en särskild grövre halvmaska, som själv knytes på telen, »skuddet» på de skånska drivgarnen vid sillfisket o. s. v. Som allmän regel vid montering av telnar gäller, att undertelen göres längre än övertelen. Detta beror på, att övertelen står rakt i vattnet, under det att undertelen, om man sätter till botten, måste följa dennas ojämnheter. Man använder sig av bleckmallar, olika för över-, sido- och underteln, då bomaskan skall fästas vid dessa.

Telnarna skola också förse med flöten och sänken. Det vanligaste materialet i flötena var förr tallbark, granträ, näver, i Blekinge och kusttrakterna norr därom även säv, »flödaboss». Nyare äro korkflötena, som i mycket stor utsträckning användas på drivgarn, vissa slättnät, ryssjarmar m. fl. De moderna storsjöfiskeredskapen, snörpvadar, trålar och liknande ha glaskulor och impregnerade segelduksballonger som flöten. Bortsett från dessa sistnämnda, som äro mer eller mindre klotrunda, äro flötena alltsedan stenåldern smalt rektangulära eller elliptiska till formen.

Stenåldern lever också kvar i den andra detaljen, sänkena, ty sten med eller utan borrarade hål för »stenabannet» är alltså den dominerande sänketypen. Det är ingen annan skillnad, än att borret är av stål, när en Ölandsfiskare i dag borrar hål i sina »näthallar», och att det var av ben, när en Aggerödsfiskare för 9000 år sedan utförde samma konststycke i sina sänkstenar. Förutom stensänken har också förekommit sänken av ben och tegel. Förhållandevis vanligt har vidare varit grus och småsten i näver- eller tygfodral, och på notredskap i Mellansverige t. o. m. i avsågade kohorn. Det modernaste är i större redskap rörformiga blysänken och i smärre blytråd inspunnen i själva telen, s. k. patenttelnar. Även har på slättnät under 1900-talet ringar av galvaniserad järntråd börjat komma till användning.

Över hela jorden äro stensänken det vanligaste, oftast med en skåra som fäste för bandet. I Mellaneuropa ha även tegel-sänken brukats under äldre tider. Bensänken förekomma i

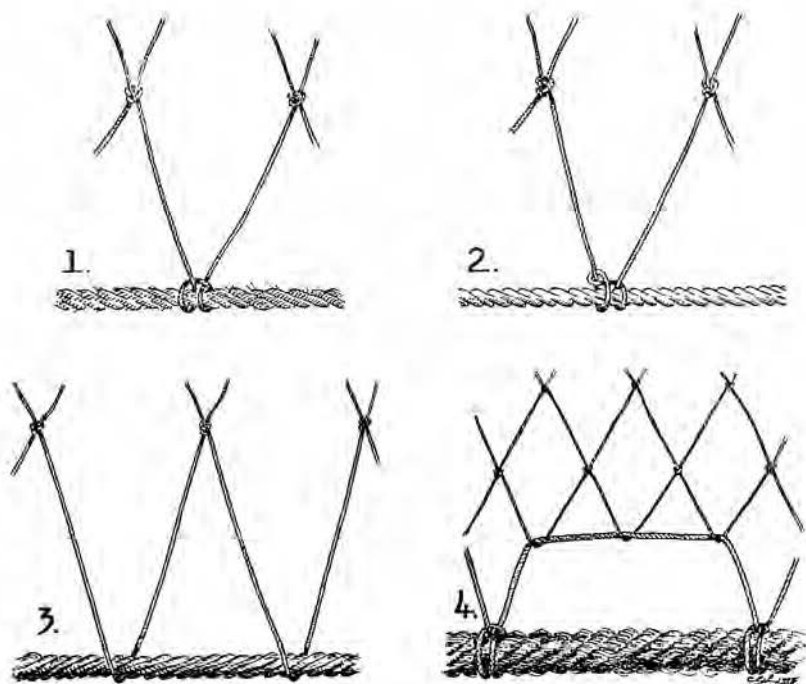

Bild 17. Boning — 1 med dubbelt halvslag — 2 med boknut —
3 trådd — 4 »skudd».

både Europa och Asien, och t. o. m. våra ringformiga sänken ha Goldiska motsvarigheter av trä och tegel. Samma är förhållandet med flötena. Från kända och mindre kända tider och länder finns det trä- och barkflöten, och liksom vi på våra bruka ägarna rista sina initialer eller bomärken på dem, ett bruk, som bland fiskarefolk, vilka ej känna till några skrivtecken, har sin motsvarighet i de konstfullt utskurna flötena av djurform. Sådana ägaremärken äro ännu vanliga bland t. ex. Nordvästamerikas eskimåer och vissa fiskare i Söderhavet.

Sedan nätet försetts med sänken och flöten, återstår slutligen blott impregneringen. Den vanligaste och troligen äldsta metoden är barkningen. Fortfarande dominerar denna metod

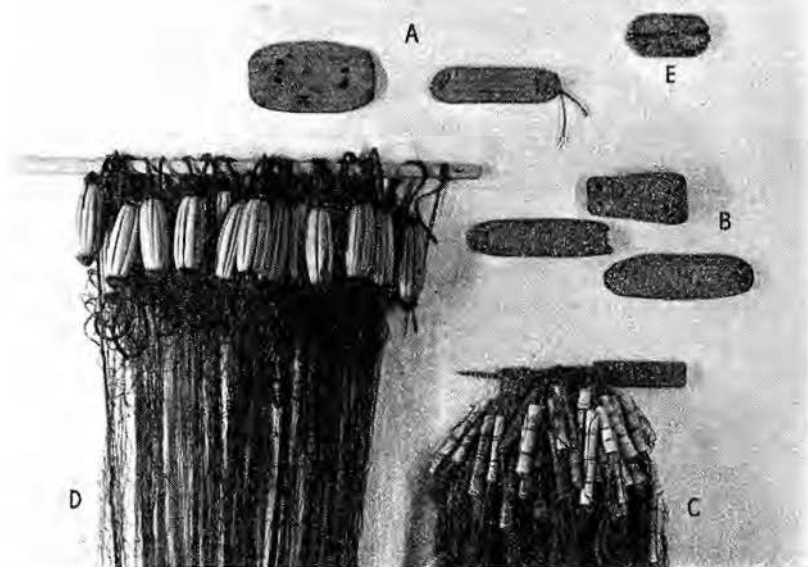

Bild 18. Nätflöten. A av trä — B av furubark med ägarens initialer — C av näver — D av säv, »flödaboss» — E av kork. K. M. 46071, 46072, 8205, 38127, 45340.

kusttrakterna. I Skåne är det björkbark i förening med soda som betmedel. På Norrlandskusten brukar man ta en dekokt på granbark och grankottar. I andra trakter, Öland t. ex. föredrar man ekbark i förening med vitriol och bresilja. T. o. m. rökning av redskapen har förekommit. Nyare är barkning med katechu och impregnering med tjära, oljor och oorganiska salter.

Av all fiskeredskap är garnredskapen den ömtåligaste. Hur väl man barked eller impregnerar garnet, är det inte vidare varaktigt. Nötningen vid hanterandet, små, gnagande crustaceer, bakterier och svampar äro nätknytarens svåraste arbetsgivare. Särskilt de sistnämnda, som äro cellulosaförstörande, kunna under för dem gynnsamma betingelser på mycket kort

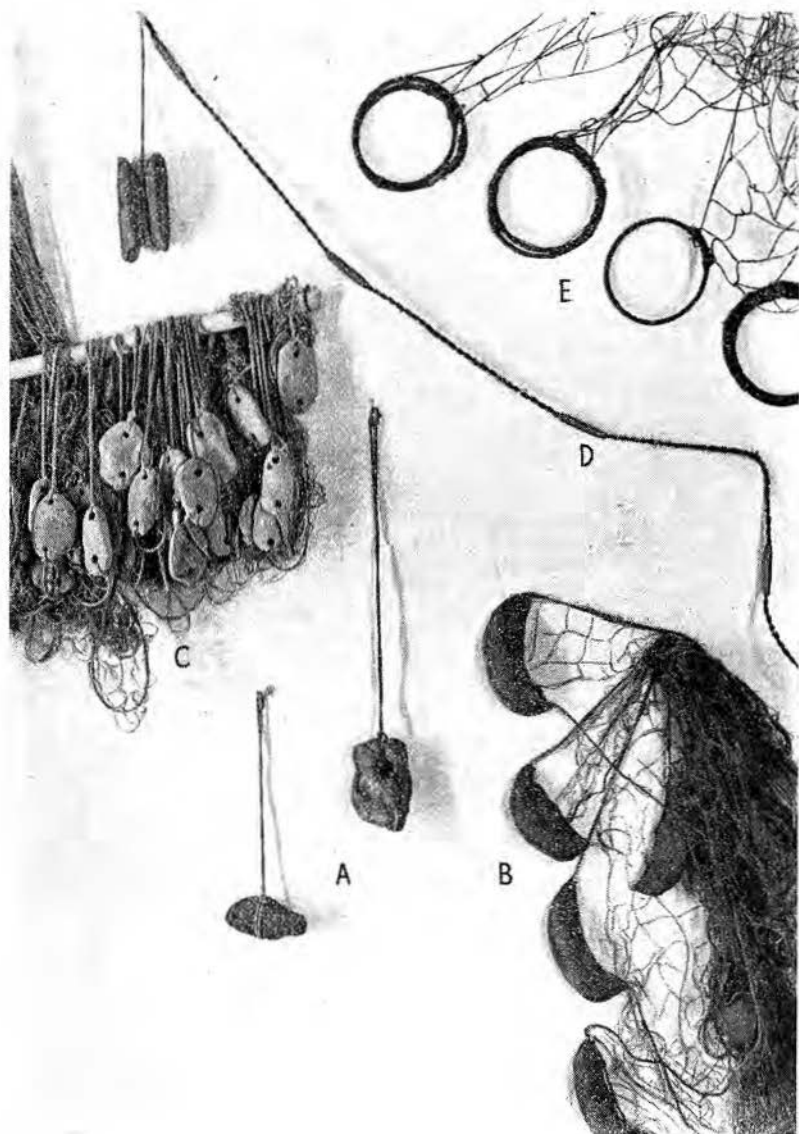

Bild 19. Nätsänken. A »lyngsten» — B grus- och stenpåsar av tyg — C »näthallar» — D tagelteln med blysänken — E galvaniserade järnringar — F tegelsänke. K. M. 38127, 46011, 45340 och 46040.

tid förvandla ett präktigt nät till en murken lumphög. De älska fukt och värme och äro särskilt förtjusta i nedslammade redskap. De torkställningar, breder, stejlegårdar, garnhängen och allt vad de heta, som sedan gammalt med sina stolprader omgärda fiskelägena, och som intimt höra samman med allt slags nätfiske, äro stormhindren i försvaret mot dessa fiender. Att snabbt få redskapen ren och torr är bästa metoden att öka dess livslängd.

Det bör väl knappast råda någon tvekan om, att nätknytning är en omständig procedur. Om man betänker, att före spinne-riernas tillkomst de här ovan beskrivna arbetena föregicks av odling, beredning, spånad och slagning av garnet och telnarna, är det inte heller svårt att förstå, varför fiskarena satte ett så högt värde på sina redskap, att de ofta vågade livet för att bärga dem undan elementens raseri. Av allt detta arbete återstår nu sedan maskinbundna garnslingor kommit i handeln inte mera än sjöredning och impregnering.

I nästa årsbok får jag tillfälle att skildra garnredskapens stora släkt och skall då också lämna litteraturanvisningar för den intresserade.

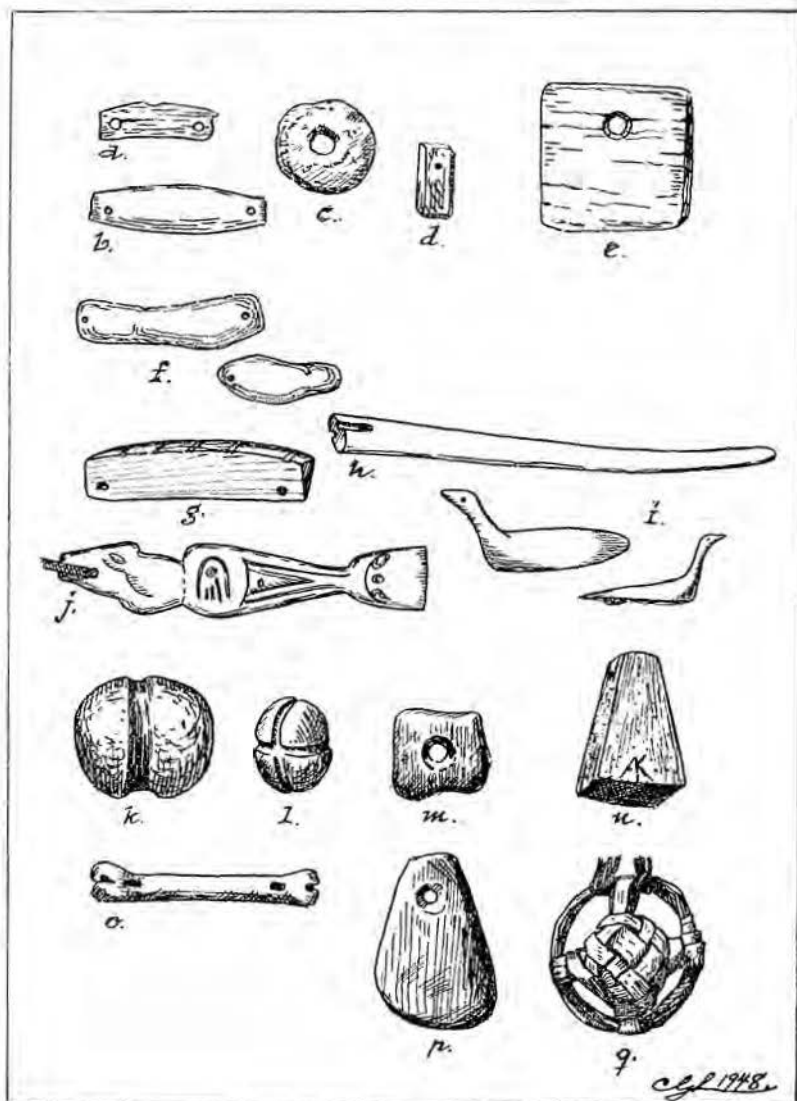

Bild 20. Främmande flöten och sänken. Asiatiska, eskimåiska och amerikanska.

REDOGÖRELSE FÖR KULTURHISTORISKA FÖRENINGENS FÖR SÖDRA SVERIGE VERKSAMHET ÅR 1947.

A. LEDAMÖTER, STYRELSE OCH REVISORER.

Kulturhistoriska föreningen åtnjuter alltjämt förmånen att såsom sin högste beskyddare få räkna HANS MAJ:TKONUNG GUSTAV V.

Hedersledamöter: H. K. H. Kronprinsen.

Friherre Nils Djurklou, Malmö.

Direktör Falk Simon, Göteborg.

Hovintendent John Kroon, Malmö.

Direktör Bror W. Olofson, Malmö.

Direktör Karl Wistrand, Stockholm.

Ständiga ledamöter på grund av särskilda förtjänster:

Professor J. G. Andersson, Stockholm.

Disponent H. Dunker, Hälsingborg.

Kammarherre H. G. Toll, Stockholm.

Direktör Th. Winborg, Stockholm.

Sekreterare Bengt Lanke, Malmö.

Kamrer Birger Grambeck, Malmö.

Sekreterare H. Henriksson, Kristianstad.

Ständiga ledamöter uppgingo per den 31 december till 316 och årsbetalande till 16.116. De senare fördelade sig på följande sätt:

Malmö	3.187	Höganäs	140
Lund	1.861	Eslöv	200
Hälsingborg	884	Simrishamn	83
Kristianstad	411	Hässleholm	173
Landskrona	273	Skanör-Falsterbo	14
Ystad	243	Skånes landsbygd	5.644
Trelleborg	244	Utanför Skåne	2.634
Ängelholm	125	Abonnenter	93

Föreningen höll ordinarie årsmöte den 5 juni. Till styrelseledamöter intill årsmötet 1950 återvaldes redaktör Johan Nilsson, Malmö, fabrikör Walfrid Nordström, Lund, och friherre fil. dr H. H. von Schwerin, Skarhult. Till suppleant återvaldes disponent J. A. S. Timberg, Lund. Sedan direktör Hj. Wennerth, Malmö, av sagt sig att vara styrelsesuppleant valdes i hans ställe intill årsmötet 1949 professor Sigfrid Svensson, Lund.

Till revisorer av 1947 års förvaltning utsåg årsmötet föreningens förutvarande revisorer disponenten C.-E. Borgenstierna och kassadirektören Nils Bäckman med stationsinspektoren Åke Nordenskjöld och bankdirektören David Berglund såsom suppleanter, samtliga i Lund.

Till revisorer av den Fahlbeckska kulturfonden utsåg föreningen sina sålunda valda revisorer.

Såsom Kungl. Maj:ts revisor fungerar landskamrer Sigurd Dahlrup och såsom staden Lunds revisor bankkassören K. E. Lenntorp.

Styrelsen har under året bestått av följande: landshövding Johan Nilsson, *ordförande* och Kungl. Maj:ts ombud, professor Lauritz Weibull, *v. ordförande*, riksdagsman Rud. Anderberg, Malmöhus läns landstings ombud, riksdagsman L. A. Björklund, Kristianstads läns landstings ombud, folkskollärare Johannes Blidfors, Lunds stads ombud, intendenten Sven T. Kjellberg, *sekreterare*, hovintendenten John Kroon, redaktör Johan Nilsson, fabrikör Walfrid Nordström, direktör Alfred Persson, Lunds stads ombud, friherre fil. dr H. H. von

Schwerin, greve Stig Thott, major Christer Wahlgren och advokaten Bertil Wickman.

Styrelsesuppleanter: docenten Gunnar Edström, Lunds stads ombud, konsul Georg Lindström, landstingsman Per Lovén, Malmöhus läns landstings ombud, målare M. Mattsson, Lunds stads ombud, professor Sigfrid Svensson och disponent J. A. S. Timberg.

Styrelsen har sammanträtt den $\frac{8}{4}$, $\frac{5}{6}$ och $\frac{1}{12}$. Det av styrelsen tillsatta arbetsutskottet, bestående av hrr Weibull, ordf., Kjellberg, sekr., Nordström, Persson, Timberg och Wickman, har sammanträtt den $\frac{3}{1}$, $\frac{21}{2}$, $\frac{4}{6}$ och $\frac{3}{11}$.

B. FÖRENINGENS EKONOMI.

Under 1947 har föreningen erhållit följande anslag, av vilka de från enskilda företag för tiden 1947—1949 äro avsedda att tagas i anspråk för museets drift med tredjedelen för vart år under den angivna perioden:

Staten	42.000:—	kronor
Staden Lund	20.000:—	"
Malmöhus läns landsting	10.000:—	"
Kristianstads läns landsting	5.000:—	"
Skånska Hypoteksföreningen	2.000:—	"
AB. Malmö Strumpfabrik	500:—	"
Anslag för tiden 1947—1949:		
AB. Apotekarnes Mineralvattenfabrik, Lund	250:—	"
AB. Armerad Betong	500:—	"
AB. Fabriksskorsten	500:—	"
AB. Hässleholms Verkstäder	600:—	"
AB. Lunds Bryggeri	250:—	"
AB. Skånebryggerier	500:—	"
AB. Skånska Yllefabriken	1.500:—	"
Höganäs—Billesholms AB.	3.000:—	"
Kockums Mekaniska Verkstads AB.	5.000:—	"
Malmö Förenade Bryggerier AB.	1.500:—	"
Malmö Läderfabriks AB.	500:—	"

Malmö Yllefabriks AB.	2.000:—	kronor
Manufaktur Aktiebolaget i Malmö	1.000:—	»
Reymersholms Gamla Industri AB.	1.000:—	»
Skånska Cement AB.	2.000:—	»
Svenska Elektromekaniska Industri AB, ..	500:—	»
Svenska Sockerfabriks AB.	9.000:—	»
Sydsvenska Kraft AB.	3.000:—	»
Trelleborgs Gummifabriks AB,	1.000:—	»

Till byggnadernas iståndsättande har föreningen under året erhållit ett anslag av 45.000 kronor ur lotterimedelsfonden.

Av föreningens hedersledamot, direktören Bror W. Olofson, har såsom gåva överlämnats 2.000 kronor att användas till något för museet gagneligt ändamål. Firma Gustaf Nilssons stärbhus har överlämnat 1.000 kronor till inredande av en hattmakeriverkstad.

Aktiebolaget Åkerlund & Rausing har i likhet med tidigare år kostnadsfritt ställt skyddskartonger till föreningens förfogande för årsbokens förpackning, nu till ett antal av 13.225 st.

Medlemsvärvningen har under året bedrivits i stor omfattning och medlemsantalet har fått en betydande ökning i det siffran vid årsskiftet stigit från 11.788 till 16.432 d. v. s. med 4.644. De inlutna medlemsavgifterna stego till 81.410:— kronor.

Årsboken har utgått i 12.300 exemplar och författarna ha såsom tidigare lämnat sina bidrag kostnadsfritt.

Föreningen har utgivit Skånsk Bildalmanacka 1948, denna gång med reproduktioner efter i museets ägo befintliga målningar av Anders Montan. Behållningen uppgår till ca 4.700:— kronor.

Samlingarnas värde har under året ökat med 8.306 kronor, därav genom gåvor med 5.493:— kronor.

Styrelsen frambär föreningens varma tack för dessa anslag och gåvor, genom vilka verksamheten kunnat upprätthållas och museet tillväxa.

UTDRAG AV KULTURENS RÄKENSKAPER FÖR ÅR 1947.

Vinst- och Förlustkonto.

Utgifter:

Löner, pensioner, arvoden	108.326: 80
Expensmedel	2.500: —
Reparationer och underhåll av fastigheter	12.549: 82
Skatter, riks- och brandförsäkringar	3.129: 99
Belysning, vatten, värme, renhållning	16.702: 41
Resor, frakter, porto, telefon	1.540: 10
Annonser, tryck, skrivmaterial	3.803: 55
Trädgårdens underhåll	1.212: 16
Utställningar och attraktioner	5.841: 09
Material till konserveringsanstalten	855: 65
Oförutsedda utgifter	4.818: 61
Utgifter för Östarp	8.197: 53
Medlemsvärning och årsboken	48.132: 63
Fotografering	2.019: 48
Inköp till samlingarna	2.813: 35
» » biblioteket	1.447: 75
Räntor	445: 18
	<hr/>
S:a Kronor	224.336: 10

I n k o m s t e r:

Inträdesavgifter	21.776: 65
Medlemsavgifter och abonnemang å årsboken	81.410: —
Hyror och naturaförmåner	4.860: —
Försäljning av trycksaker	934: 04
Räntor och utdelning å brandbrev	347: 05
Räntor å donationsfonder	6.342: 40
Inkomster från Östarp	7.843: 14
Diverse inkomster	1.866: 07
Inkomst av konserveringsanstalten	1.684: 95
» » annonser och försålda årsböcker	4.741: 50
Skånsk Bildalmanacka	4.029: 85
Kulturens Julkalender	263: 44
Årsanslag	86.000: —
Kapitalkonto	2.237: 01
	<hr/>
S:a Kronor	224.336: 10

ANVÄNDNING AV ANSLAG FRÅN LOTTERIMEDELSFONDEN.

Under år 1947 erhållet anslag	Kr. 45.000: —
Ingående Balanskonto: utlägg av föreningen	2.072: 46
Under år 1947 utförda reparationer, som skola täckas av lotterimedel	9.940: 31
Till år 1948 överfört saldo	32.987: 23
	<hr/>
S:a Kronor	45.000: —

Balanskonto.

Tillgångar:

	31/12 1946	31/12 1947
Fastigheter	753.100: —	753.100: —
Samlingarna	1.821.198: 21	1.829.504: 56
Bibliotek och arkiv	30.332: 29	32.022: 79
Inventarier	1: —	1: —
Diverse varor	4.120: —	3.720: —
Innestående i banker	936: 48	1.643: 92
» å postgiro	706: 16	1.293: 55
Diverse fordringar	7.923: 55	7 820: 50
Kassabehållning	71: 05	499: 78
	<hr/>	<hr/>
S:a Kronor	2.618.388: 74	2.629.606: 10

Skulder:

Innestående anslag till utgivande av Skånsk Textilkonst	3.000: —	3.000: —
Diverse skulder	4.005: 95	7.863: 47
Kapitalbehållning	2.611.382: 79	2.618.742: 63
	<hr/>	<hr/>
S:a Kronor	2.618.388: 74	2.629.606: 10

Fondernas kapitalbehållning:

	31/12 1946 ¹	Föreningen äger av fonderna disponera per 31/12 1947:	Fondernas fasta vär- den per 31/12 1947:
Thomanderska fonden	12.784: 16	3.219: 11	10.035: 53
Anna Karlins premiefond	1.370: 58	259: 70	1.151: 98
Ole Olsens Keramiske Legat	38.152: 48	9.487: 02	30.171: 57
Beathe och Sven Bengtssons fond..	21.794: 70	328: 14	21.508: 58
Bosebo Kyrkokassa	787: 81	864: 26	
Skånska Brands fond	11.188: 64	690: 28	10.532: 25
Kulturhistoriska Museets jubelfond	10.141: 41	691: 91	9.401: 32
Skånebokens fond	49.106: 59	7.162: 89	43.575: 72

Ingeborg Holcks fond	6.501: 55	1.570: 74	5.252: 30
Kulturens Nybyggnadsfond	19.319: 88	19.802: 85	
Anna Lithströms fond	10.562: 95	700: 62	10.108: 48
Bror W. Olofsons fond	26.752: 67	2.193: 93	27.239: 01
1944—1946 års gåvofond	20.719: 53	22.086: 41	
Ostindiska fonden	4.622: 22	4.737: 77	
1947-49 års gåvofond	18.420: 74	24 387: 26	
	<hr/>		
S:a Kronor	252.225: 91	98.182: 89	168.976: 74
Efter tillägg av de medel föreningen enligt ovan äger disponera			<hr/> 98.182: 89
utgör fondernas sammanlagda kapitalbehållning per ³¹ / ₁₂ 1947			<hr/> 267.159: 63

¹ Disponibla medel äro här inräknade.

Lund i Mars 1948.

Sven Tornborg,

REVISIONSBERÄTTELSE.

Undertecknade, utsedda att granska Kulturhistoriska föreningens för Södra Sverige räkenskaper och förvaltning för år 1947, få efter fullgjort uppdrag avgiva följande berättelse.

Styrelsens protokoll samt föreningens räkenskaper och övriga handlingar berörande revisionen ha av oss genomgått utan anledning till erinran och överensstämma de i det oss förelagda tryckta förslaget till årsredogörelse intagna räkenskapssammandraget med bokföreningen. Föreningens byggnader och samlingar äro enligt vårt förmenande på betryggande sätt försäkrade.

Kassan har av oss uppräknats och befunnits riktig.

Särskilt utsedd siffergranskare har över sin verksamhet avgivit egen berättelse.

Då någon anledning till anmärkning icke förefunnits, tillstyrka vi ansvarsfrihet för den tid revisionen omfattat.

Lund den 14 maj 1948.

N. Bäckman.

Carl-E. Borgenstierna.

Utsedda av Kulturhistoriska föreningen.

S. Dahlrup.

K. E. Lenntorp.

Utsedd av Kungl. Maj:it.

Utsedd av Lunds stadsfullmäktige.

SAMMANDRAG AV STIFTELSEN KULTURFONDENS RÄKENSKAPER
FÖR ÅR 1947.

Ingående balans:

Svenska Statens 4 % försvarslån av år 1941	6.000:—	
Konungariket Sveriges Stadshypotekskassas 4 % obl. av år 1941	121.000:—	
Stockholms stads 4,75 % obl. av år 1940	5.000:—	
Lunds stads 4,75 % obl. av år 1940	4.000:—	
Innestående å motböcker i Skand. Banken AB.	276: 18	
Upplupna ej förfallna räntor	2.010: 10	138.286: 28

Inkomster:

Ränta å 1947 års försvarslån	240:—	
» » Stadshypotekskassans obl.	4.840:—	
» » Stockholms stads obl.	237: 50	
» » Lunds stads obl.	190:—	
» » medel i bank	44: 87	5.552: 37
Upplupna ej förfallna räntor		2.010: 10
Tillfälligt lån från Lunds stad		300:—
		<u>Kronor 146.148: 75</u>

Utgifter:

Pension till fru Gurli Karlin	1.200:—	
Till Kulturhistoriska Föreningen	3.852: 40	
Ränta till drätselkammaren å tillfälligt lån	3: 06	
Arvode till förvaltaren för år 1947	222: 22	5.277: 68
Upplupna ej inbetalda räntor		2.010: 10
Tillfälligt lån		700:—

Utgående balans:

Svenska Statens 4 % obl. av år 1941	6.000:—	
Konungariket Sveriges Stadshypotekskassas 4 % obl. av år 1941	121.000:—	
Stockholms stads 4,75 % obl. av år 1940	5.000:—	
Lunds stads 4,75 % obl. av år 1940	4.000:—	
Innestående i Skand. Banken AB.	150: 87	
Upplupna ej förfallna räntor	2.010: 10	138.160: 97
		<u>Kronor 146.148: 75</u>

För stiftelsen Kulturfonden:

Å drätselkammarens vägnar:

Ivan Holmberg.

A. Bengtsson.

Förestående räkenskåper granskade och godkända:

För stadsrevisionen:

G. Ståhl.

För Kulturhistoriska Föreningen:

Carl-E. Borgenstierna. N. Bäckman.

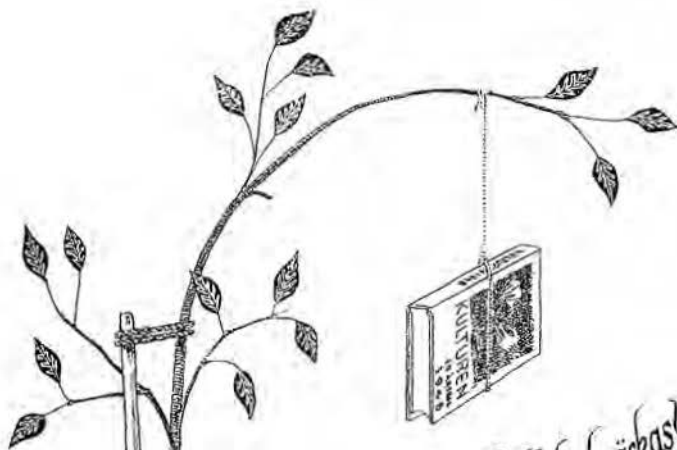
C. TJÄNSTEPERSONAL OCH VERKSAMHET.

Intendent:	fil. dr Sven T. Kjellberg
Antikvarier:	fil. dr William Karlson
	fil. dr Ragnar Blomqvist
Amanuens:	fil. kand. Carl Gustaf Lekholm
Skattmästare:	f. postmästare Hj. Ekström
Ombudsman:	överste Sven Forsberg
Kanslibitråde:	fröken Ulla Holm
Konservatorer:	fröken Anna Karlsson
	herr Eric Hanson
Rustmästare:	herr Wilhelm Jönsson

På den textila konserveringsavdelningen ha två biträden tjänstgjort och på den allmänna konserveringsverkstaden ett. För byggnadernas reparation och till handräckningsarbeten ha tre män varit anställda samt för vakthållning och rengöring tre vaktfruar. Nattvaktstjänsten, som tidigare utförts av museets personal, har varit uppdragen åt Malmö Natt-Vakts Garantiaktiebolag.

Det inre museiarbetet. Smedjan från Hylla i Blentarps sn uppfördes under våren och invigdes den 25 maj i samband med Skånes Smedmästareförbunds 30-årsjubileum. Alla med flyttningen och återuppförandet förbundna kostnader ha bestritts av detta förbund. Tjugio år hade förflutit sedan museet senast uppfört en byggnad på sitt område, stugan från Hallaröd.

Borgarhuset och därtill anslutna byggnader i museets stads- kvarter hade av brist på bränsletilldelning varit oeldade sedan år 1940. Då det numera lyckats föreningen att erhålla oljetilldelning, har under året arbetet med installation av olje-

skall den knäckas!

Ärade Medlem.

Då vi 1935 började utge Kulturens årsbok, räknade vi med att den skulle ge en god ekonomisk behållning för museet. Sedan dess har penningvärdet sjunkit, pappers-, trycknings-, kliché- och portokostnader stigit.

Var och en förstår att 5 kronor numera icke förslår – försök att köpa en annan bok av Kulturens standard för detta pris!

Om Ni sätter värde på årsboken och vill att den fortfarande skall utges i sin nuvarande omfattning och utstyrelse, hjälp oss då genom att frivilligt höja avgiften med 2 kronor – från 5 kronor till 7 kronor.

INSITT 7 KRONOR FÖR 1949 PÅ KULTURHISTORISKA FÖRENS FÖR SÖDRA SVERIGE POSTGIRO N° 30611.

eldningsaggregat påbörjats i värmecentralen under Borgarhuset. Inläggning av värmeledning har skett i Herrehuset och förbundits med borgarhuscentralen.

Inom parken ha diverse arbeten företagits. Sålunda har dammen, som under sommaren helt uttorkat, blivit omgrävd och i botten belagd med ett tjockt lerlager för att hindra utforkning. Platsen mellan dammen och Herrehuset har omlagts till en barockparterr med springvatten, stenläggning och häckar.

I samband med Lunds Befälsutbildningsförenings 35-årsjubileum anordnades en tillfällig utställning, kallad Beredskapsårens vapen. En annan utställning av detta slag skedde efter mottagandet av häradsskrivare Hans Collins testamenteriska gåva, vilken exponerades under sommaren. Samtidigt utställdes också prov på smide ur museets samlingar. Denna var ur utställningsteknisk synpunkt i så måtto anmärkningsvärd, att den var arrangerad i öppna bodar i museiparken.

Under våren och hösten anordnades promenadkonserter om söndagarna med musik av Norra och Södra Skånska Infanteriregementenas musikkårer. Konserterna uppskattades av publiken och bidrog till den starka besöksfrekvensen under året. Härtill bidrog även den ökade reklamverksamheten. En affisch i färg för museet har blivit spridd i 1700 exemplar inom Skåne, Halland och Blekinge samt till resebyråer, turistställen och liknande. Annonseringen har ökat under året och publiciteten i övrigt haft en större omfattning med utgångspunkt från föreningens 65-årsjubileum.

Demonstrationer av museet och samlingarna har ägt rum för ett stort antal föreningar och yrkesgrupper samt för deltagare i olika kongresser och jubileumsfester. Skånes turisttrafikförening förlade sitt årsmöte till museet. Billiga folksöndagar ha som vanligt förekommit under tiden november—februari.

Tack vare ökat statsanslag har museet kunnat erhålla en amanuensjänst på allmogeavdelningen. Bland sex sökande antogs fil. kand. Carl Gustaf Lekholm till innehavare av tjänsten.

Realkatalogisering av samlingarna har fortsatt med beskrivning och fotografering av nyförvärvade och äldre föremål. På textilavdelningen har den påbörjade katalogiseringen av flamskvävnader avslutats och katalogisering av broderier påbörjats samt inom stånds-, hantverks- och allmogeavdelningarna grupperna mässing, möbler och smide huvudsakligen genomgått.

Bearbetningen av under året och tidigare gjorda lundafynd har fortgått. Lundaarkivet har tillförts 41 blad originaluppmätningar från årets grävningsundersökningar och ca 130 fotografier och negativ. Från Humanistiska fonden har utgått fortsatt anslag till utarbetande av en arkeologisk generalkarta över Lund. Tack vare detta har 130 renritningar av uppmätningar från olika grävningsundersökningar kunnat färdigställas under året genom ritaren fil. mag. Alfred Kurlentz.

De Lundahistoriska undersökningarna ha omfattat övervakning av grund- och andra grävningar samt uppmätning och fotografering av utdömda byggnader på sammanlagt 29 olika platser. Större grundgrävningar ha endast förekommit i stadens ytterområden, och med undantag för en grundgrävning för radhus i kvarteret Spetelöv ha de inte lämnat några fynd. I det nämnda kvarteret, som ligger inom området för Sankt Jörgens hospital, påträffades bl. a. en medeltida timrad brunn av vanlig konstruktion. I brunnen stod en stege av samma utseende som vår tids göingestegar. På stadsägan 950: A, ca 100 meter nordväst om S:t Peters Klosters kyrka, har med anslag från Föreningen Det gamla Lund frilagts bottnen av ett tegelhus, antagligen stammande från 1500-talet och säkerligen hörande till den fordom norr om klostret belägna priorgården. På Bantorget har undersökts en brunn från äldre medeltiden, gjord av en urholkad ekstam. Ändringsarbeten i den gamla Paradisgården i hörnet av Bredgatan och Paradisgatan ha övervakats, likaså restaureringen av Tegnérhusets västsida.

Fältundersökningar ha utförts inom Sydsverige rörande sjöfågelsjakt, krokar och krokfisken samt smide.

Uppackning av de sedan 1940 magasinerade samlingarna av keramik har påbörjats liksom förberedelser för deras utställande.

D. SAMLINGAR, BIBLIOTEK OCH ARKIV.

Samlingarna har ökats med 847 nummer, varav 728 genom gåvor och 119 genom köp. Accessionen omfattar n:ris 44.923—45.770.

Allmogeavdelningen. Samlingen av jordbruksredskap har kompletterats. Tyvärr är museets utrymmen både för utställning och magasinering alltför knappa för att mottaga mera skrymmande föremål. Bland nyförvärven märkes hästräfsa från Räfte, S. Sandby, hästvandring, slagtröska med bord och halmrista från Eslöv nr 11, klösharv av järn, 1800-talets mitt, från Valkärre, Torna hd, och såkorg av halm med träbotten från Ingelstorp, Ingelstads hd, vilken varit i bruk fram till 1920. Ett par sädessäckar tillverkade 1862, varav den större rymmer en tunna säd, har kommit från S. Sandby nr 24. Ett par primitiva draganordningar må omnämnas — en kosele med lokor samt draglinor av hampa från Falsterbo och en bröstsele av ålskinn från Österlen. »Sädesmejning i Vällinge» heter en oljemålning, som skänkts museet av konstnären, herr N. Wallin.

Samlingarna till belysande av jakt och fiske har fått betydande tillskott, som insamlats i samband med studieresor. Här är främst att tala om en serie vettar för andfågelsjakt från de blekingska och skånska kusterna. Denna omfattar ett 20-tal lockfåglar brukade i Elleholm, Listers hd, Brantevik, Gislövs läge, Bjerred och Råå. En närmare redogörelse härför lämnade amanuens Lekholm i sin uppsats »Jakt med vettar i Skåne», Kulturens årsbok 1947. Det större tillskottet faller likväl inom fiskerisamlingarna. Här märkes en snipa från Abbekås; byggd på 1870-talet av Peter Kristiansson i Trelleborg och använd vid fasta sillfisken. I övrigt noteras ålryssja från Lomma, redskap för tillverkning av fiskesnören och tafsar

från Knäbäck i Albo hd, s. k. »vinge- och taffsingatrilla». Från samma fiskeläge härstammar en lur av bleckplåt brukad att »lura» med vid vrakning, d. v. s. vid drivgarnsfiske efter sill. Stång och stångkrokar från Pukavik, Listers hd — härifrån är också 3 st. »la» till mässingskrok, varmed krokarna böjdes, vilka representerar tre generationer fiskare, eller som givaren uttryckte det: »farfars, fars och min la». Från Elleholm har ytterligare kommit angeldon med handsmidda krokar, tagel-linor och vindor av trä samt sikhåv och flundrenät. »Torskasnor» och »flundresnor», d. v. s. långrevar för torsk- och flundrefiske, från Böste, träform för gjutning av pilk från Kåseberga, »knäcka» med 12 st. krokar för laxfiske i Vättern, laxljuster påträffat i bäcken vid Båstad, »gliv» från Lomma, kräftbur från Grännaforsa i Jönköpings län och räkhåv från Klagshamn samt torskpilkar från Råå och Ålabodarna bör till sist omtalas.

Bland nytillkomna allmogemöbler märkes 6 st. målade stolar med inskriften NPS MLD 1850, ett par stolar med snidade ryggstöd och kronformat överstycke, den ena daterad 1807, samt ett skåp med blomstermålningar och årtalet 1849, alla komna från Veberöd. Ett »drängaskåp» daterat 1726 härstammar från S. Sandby. Till denna grupp bör också räknas en biläggarrugn med nattvardsmotiv, vilken tidigare stått i Alnarps Östergård.

Som vanligt har allmogeavdelningen fått ett stort tillskott av dräkter och textilier, såsom livkjolar från Tosterup och Uppåkra, manströja av blå vadmal och höstasärk daterad 1855 från Sjöbo, sämskskinnsbyxor med stickningar och förskinn av sämskad älghud från Snogeröd. Vardagskläder och underkläder äro mycket svåra att skaffa. Av detta slag har museet fått ett par mansskjortor, en kjortel av hemvävt linne och en stubb av svart och vitt fårskinn från Västbo hd, Småland. Likaså tillhöra skodonen den kategori som slits ut och kastas bort. Här kan noteras en träsko funnen i Stehags mosse, och ett par dito med stoppade vristgjordar, tillverkade 1890 av Per Nilsson i Vanstad, Färs hd. Bland vävnader märkes en

oklippt dynevarsräcka, hemgift från Teekomatorp, bänklängd med blixtmönster i röllakan från Tygelsjö, ett vaggtäcke i krabbasnår från Uppåkra och ett sängläcke i samma teknik och opphämta från Harjagers hd. Till sist kan nämnas en vacker förningsduk med spets och hålsöm, sydd på 1830-talet av Boel Ola Matts i Simris.

Ett antal gratulationstavlur har förvärvats under året, samtliga från 1800-talet och målade eller sydda i korsstyggn. Av dessa må särskilt anmärkas två tavlor målade på 1860-talet av Elna Anders Nils i Rugerup, Långaröds sn, Färs hd, som utförde gratulationsmålningar på beställning. Av intresse är också det »bibliotek» från 1850-talet, som tillhört torparen Nils Nilsson i Sätöfta, Frosta hd, och som består av följande böcker: Johan Qwirfeld, Himmelska Örtegårdssällskap, tryckt i Örebro 1827; Johan Arndt, Fyra underika böcker om sann kristendom, Stockholm 1800; Kung Davids Psaltare, tryckt i Göteborg u. å.; Petrus Gröndaal, Et . . . botfärdigt Skrifte-Barn och en värdig Nattvards-Gäst, Lund 1780; Märten Luther, Lilla Cateches med förklaring av Ol. Swebilius, Jönköping 1834 samt E. L. Bulwer, Paul Clifford, Stockholm 1835. — 11 st. kolorerade träsnitt med bibliska motiv från 1800-talets mitt hör också till nyförvärven liksom en griffeltavla av skiffer från omkr. 1800 funnen under roten av en bok i Bökesåkra, Lyngby sn, Bara hd.

Högre ståndsavdelningen. Det förnämsta tillskottet är häradskrivare Hans Collins testamentariska gåva, vilken förutom vackra alster av konsthantverk innesluter föremål av betydande personhistoriskt värde. En rokokobyrå och en väggspiegel i empire ha tidigare funnits i testators föräldrahem, prästgården i Reng, liksom en hörnatenienne och en nothylla, båda från 1800-talets mitt. Fadern sedermera kyrkoherden i Reng C. J. Collin, som tidigare tjänstgjorde inom domkyrkoförsamlingen, erhöll vid sin avflyttning 1871 av tacksamma medlemmar av denna församling en förnämlig silvergåva bestående av en bordsuppsats med monterade kristallskålar, en kaffeservis med kannor och sockerskål samt en dryckeskanna,

allt utfört av guldsmeden Gustaf Dahlström i Malmö. Till gåvan hör också ett par silverljusstakar från 1840—50-talen, en bågare tillverkad av guldsmeden J. Hasselgren i Lund samt en skål på fot, en bågare och tre tallrikar från Anders Nilssons Verkstad i Lund. Ett par höga silvervaser äro tillverkade 1899 av Michelsen i Köpenhamn och lämnade såsom hedersgåvor av Svedala Sockerfabriks Aktiebolag till testators broder C. M. Collin. — Av de omkring sekelskiftet verksamma konsthandverkarna Jöns Mårtensson och Sven Bengtsson innehåller gåvan prov i keramik och metallarbete. Intressant ur personhistorisk synpunkt är främst familjeporträtten. Av fadern finnes ett akvarellporträtt som barn, ett par daguerrotypier från 1840- och 50-talen, ett porträtt i olja målat av Anders Nilsson samt en porträttmedaljong utförd av Sven Andersson 1903. Av modern, Ebba Adrian, är ett porträtt i pastell av Henning Malmström. Nämnas bör också en liten vacker blyertsteckning av farfaderns broder, den lärde adjunkten vid Uppsala universitet, juris doktor Hans Samuel Collin, avbildad vid skrivbordet, och en medaljong av brodern Carl Martin utförd av C. M. Fürst. Av testators samtida i Lund märkes ett porträtt av ciselören Sven Bengtsson, akvarell av August Johansson 1899, och av glasmålaren Anders Nilsson, oljemålning av Gerhard Henning 1892. Av Anders Nilsson, som även var en god stafflimålare, innehåller gåvan två oljemålningar, Stora Hammars ödekyrka och Svartbrödraklostret i Lund. I övrigt bör omtalas en kaffe- och teservis av porslin från 1860-talet innehållande förutom kannor, sockerskål och spilkum 11 par kaffekoppar och 10 par tekoppar, diverse textilier — bl. a. en persisk schal och en klänning av svart moarésiden, som burits av modern — samt en samling brev och andra handlingar rörande familjen Collin.

Inom högre ståndsavdelningen har även andra förvärv kunnat göras, såsom den av byggmästare Harry Karlsson skänkta sviten av väggfält från Sätesholms gård, målade med rokokornament på papper. Möbelbeståndet har ökats med en serie bamburörmöbler, typiska för modet omkring 1900. Bland

belysningsföremål är en ljuskrona av trä från Katslösa kyrka främst att nämna samt en ampel från 1800-talets slut och ett par takkronor för elektriskt ljus från 1910—15.

Samlingen av dräkter och textilier har även inom denna avdelning haft betydande tillskott. Bland dessa må framhållas en axelkrage av vit moll med bred broderad bård, som tillhört Emilie Höggvist, en aftontoalett av gult siden sydd på 1890-talet av Carl Broman & C:o i Stockholm för friherrinnan Maria Leijonhufvud född von Troil, ett par middagstoletter sydda på Nordiska Kompaniet 1935 och 1937, damskor av vitt glacéläder med pärlbroderi och damkängor med halvhöga skaft, båda från år 1900, och ett antal solfjädrar, därav några målade med herdescener från 1700-talet. En uniform för justitieråd och ett par för överstelöjtnanter vid kavalleriet och Södra Skånska Infanteriregementet har lämnats som gåvor. Till dräktsamlingen hör också en teaterkostym buren av fröken Morell, sedermera gift Söderberg, vid hennes debut i Stockholm 1894 såsom Maria i Regementets dotter. Av en 85-årig givarinna har museet mottagit en portfölj med 289 mönster till broderi och knyppling, utförda av hennes moder, mormoder och farmoder under förra hälften av 1800-talet. Av annat bör framhållas ett vaggtäcke av gult och vitt siden med tryckt lärftfoder från 1700-talet. — Bland smycken har museet förvärvat två garnityr med arm- och halsband samt broscher, vilka tillhört familjen Thomander och tillverkats i Kristiania omkr. 1890 av guldsmeden David Andersen.

Hantverksavdelningen. Smidet har under året dominerat denna avdelning, främst på grund av återuppförandet av smedjan från Hylla. I samband härmed har en systematisk insamling av smidesverktyg ägt rum. Museet är tack skyldig för många gåvor av de för sin historia varmt intresserade skånska smederna. Föremål ha lämnats från hovbeslagskolan i Alnarp och smedjor i Ingelstorp, Maglehem, Rörum, Hammar, V. Värlinge, Sjöbo, Stora Hammar, Skegrie, Kämpinge, V. Greve, Örtofta, Lund, Blentarp, Hannas, Araskog, Ystad och Hälsingborg.

Genom testamentarisk gåva av åboen Johannes Månsson i Tryde har samlingarna tillförts urmakeriverktyg, boetter, urglas, klockor m. m., vilka tillhört dennes fader. Från samma håll härstammar även en uppsättning av redskap för hemgarvning, såsom skinnvidja, sträck- och räckspadar. Till komplettering av tidigare lämnade verktyg från Lunds Bryggeris tunnbinderi har inregistrerats täljbänkar, simshyvlar, navare, drivjärn och drivringar, sprundborrar m. m. En samling av 57 snickareverktyg har tidigare brukats av snickaren Lars Andersson, som var bosatt i Brunnslov intill 1856 och därefter i S. Sandby, samt en samling skomakareverktyg, som tillhört dennes son, skomakaren Per Larsson i S. Sandby. Eljest är att anteckna ett par arbetsbilder av N. Wallin, en oljemålning med skomakeriinteriör och en kolteckning från 1907 med vedsågare. Som prov på glasmästeri har tillvaratagits en del fönster med etsade och kulörta glas och blyspröjsar, tidigare tillhöriga en veranda på restaurangen Åke Hans i Lund.

I samlingarna rörande handel bör omtalas en i brunt skinn bunden annotationsbok över utestående fordringar från 1851 från en av de äldsta lanthandlarna i Skåne, P. Thorell i Kongsmarken, Lyngby sn, ett antal skyltdockor från början av innevarande sekel, vilka tillhört firman A. Ekelöfs Eftr. i Lund, urmakeriskyft från 1907, buteljorkkningsmaskin använd av firman Lysell & Holmqvist i Lund vid vintappning samt en viktsats av järn från 1850.

Uppackning av de keramiska samlingarna har påbörjats under året. Den långa evakueringstiden synes icke ha skadat föremålen i annan mån än att en del äldre lagningar med lim upplösts, vilka nu hålla på att åter hopsättas. Nyförvärven ha varit obetydliga till sitt omfång, men innehålla en mycket värdefull pjäs, ett fat ur den s. k. Brühlska svanservisen. Denna servis gjordes av den ryktbare modellören och konstnären Johann Joachim Kändler vid fabriken i Meissen mellan åren 1737 och 1741 för fabriken president, den sachsiske ministern greve Heinrich Brühl. Fatet är mycket vackert modellerat med en snäckformad kant, vars våglinjer övergå i bottenens mjuka

relief mot vilken svanbilderna avtecknar sig. På randen är det Brühlska vapnet i guld och färg. Fatet hade tillsammans med några andra pjäser under kriget fastnat i den svenska tullen, där det gick på auktion och inropades av Nationalmuseum för vår räkning. — Den relativt förbisedda produktionen vid Höganäs under 1800-talet har museet sökt få bättre representerad i sina samlingar och här kan särskilt framhållas förvärvet av en hög urna utförd i pompejansk stil.

Inom samlingen av barnleksaker har ett betydande tillskott skett genom en gåva av konsul Henning Beyer av leksaker från hans barndomshem i Karlshamn. Bland de många spel denna samling innehåller är det mesta av de typer representerade, som förekommo under 1800-talets senare hälft. Utom dessa bör ett par eleganta leksaksådon omtalas — ett ekipage bestående av en gul och svart fjädervagn förspänd med en brun och en grå häst samt en arbetsvagn med spjälhäck målad i gult och blått — ett leksakshus, ett stall med spiltor för »Koloss, Brage och Olga», en liten teater med papperskulisser och figurer samt en skriven teaterpjäs, en jaktscen med träd, människor och djur, en laterna magica, hopprep, biljardspel från Gemla leksaksfabrik m. m. Eljest är att anteckna dockor och dockmöbler från 1890-talet.

Till sist må här antecknas några av nyförvärven till de personhistoriska samlingarna. Förutom de tidigare nämnda porträtten i den Collinska donationen är en kollektion minnesföremål rörande Alfred Berg, »Fadern», det viktigaste. Här är en kartong i bokformat med titeln »Souvenir» innehållande lösa blad med skrivna gratulationer och en dagbok i sammetsband från 1847—1852, en skinnportfölj med 30 st. brev, varav de flesta till »Fadern» från hans moder, 383 st. telegram till Alfred Berg för åren 1914—1927 och ett fotografialbum med moderns, Margareta Berg, monogram och fotografier från barndomshemmet i Hudiksvall. — En mera kuriös lundaprofil var »Färökonungen Sigbert I», vars minne nu blivit bevarat i museet genom hans vandringsstav och läderväska, den senare innehållande den »kungliga» flaggan av rött siden med ljusblå

ripskant samt den av konungen utgivna tidningen »Verdensskriftet».

Biblioteket har ökats med 274 nummer, därav 74 genom byte och 57 genom gåva. Accessionen omfattar n:ris 8.275—8.549.

Arkivet har genom testamente av f. åboen Johannes Månsson, Tomelilla, mottagit en samling av honom gjorda uppteckningar av ordspråk, dialektord, folkvisor m. m.

ÅRETS DONATORER.

Förteckning över dem, som skänkt föremål till museet, biblioteket och arkivet — där ej annorlunda angives är hemorten Lund.

Fiskare Enok Ahlström, Knäbäck, herr Johan Andersson, Lomma, skriftställaren Per Andersson, Hässleberga, fru Märta Ask, fiskeritillsyningsman A. Andersson, Kåseberga, fröken Gerda Bendz, ingenjör Bengtsson, Stockholm, smedmästare Bengtsson, Ingelstorp, fröken Emma Bengtsson, Lyngby, musikfanjunkare Sv. Berggren, fru Ellen Bernow-Belfrage, konsul Henning Beyer, Orrefors, professor H. J. Bing, Köpenhamn, fru Frenne Bjerken, skeppare Algot Boberg, Skillinge, bankdirektör G. Brattström, hammmästare A. Carlsson, Brantevik, löjtnant O. Cederlöv, Malmö, vaktmästare Centerwall, inspektör Alb. Christersson, häradsskrivare Hans Collins sterbhus, lotsförman R. Dahlbeck, Pukavik, Egersunds Fayansfabrik, Egersund, Firma A. Ekelöfs Eftr., fröken Ekman, Göteborg, smedmästare Olof Ekstrand, Håslöv, snickare Ivar Enarsson, Stångby, ombudsman Nils Falk, Firma Ernst Frank, fröken Ida Fredriksson, herr Victor Fröberg, Moheda, f. fängelsedirektören Ernst Granfelt, Malmö, överstelöjtnant Sv. Granlund, Jönköping, konservator Anders Gräns sterbhus, smedmästare Anders Grönberg, Hälsingborg, smedmästare Grönberg, Skegrie, Göteborgs musum, Göteborg, fiskare A. Hall, Svanshall, fröken Hammar, Malmö, herr H. P. Hansen, Vejle, urmakare Birger Hansson, konservator Erik Hanson,

disponent Hilding Hellmer, Hörby, kandidat Hintze, Alnarp, The Hispanic Society, New York, köpman Gustaf Holmquist, fiskare H. Holmström, Elleholm, fru Inga Holst, Malmö, fru Holstein-Krag, Ystad, lantbrukaren Nils Ingelström, Ingelstorp, grovarbetaren Astor Jeppsson, fiskaren Emil Johansson, Böste, fiskare Nils Johansson, Böste, herr Oscar Johansson, Ingelstråde, redaktör W. Johannesson, Malmö, fiskare Arvid Jonasson, Råå, fröken Ester Johnsson, Malmö, herr And. Jönsson, Krutmöllan, antikvitetshandlare Axel Jönsson, herr A. Jönsson, herr Carl Jönsson, fru Ebba Jönsson, agronom O. Jönsson, Hyby, herr Ola Jönsson, Långaröd, rustmästare Wilh. Jönsson, fru Elisabeth Kalling, murare A. Karlsson, fröken Anna Karlsson, byggmästare Harry Karlsson, antikvarie William Karlson, bankvaktmästare Keidser, fru Greta Kjellberg, intendent Sven T. Kjellberg, mästerlötsen G. A. Landgren, Råå, Lantbruksförbundets tidskriftsaktiebolag, Stockholm, justitierådet Bo Leijonhufvud, Stockholm, friherre Carl Leijonhufvud, friherrinnan Elisabeth Leijonhufvud, amanuens Carl-Gustaf Lekholm, fru Hilda Liljenberg, smedmästare L. Lindelöf, Vellinge, smedmästare Lindelöf, V. Grevie, byggmästare Ernst Lindström, Malmö, fiskare Olof Ljungberg, Klagshamn, instruktionssmeden Ljunggren, Alnarp, smedmästare Henning Lund, St. Hammar, smedmästare Nils Otto Lund, Kämpinge, smedmästare Joh. Lundblad, Hannas, A. B. Lunds Bryggeri, Lunds Universitetsbibliotek, Lunds Universitets Folkklivsarkiv, smedmästare Oscar Löfgren, Hylla, typograf A. J. Löfgren, smedmästare Löfkvist, Håstad, fröken Signe Mühlenfels, åbon Johannes Månsson, Tryde, bibliotekarie Bert Möller, professor Gabriel Nikander, Åbo, fru Hilda Nihlén, smedmästare Nilsson, Maglehem, smedmästare Nilsson, Sjöbo, smedmästare Einar Nilsson, Rörum, skulptör Gustaf Ad. Nilsson, fru Ida Nilsson, skogvaktare Lars Nilsson, Räfte, lantbruksbokhållare Nils Nilsson, herr Oskar Nilsson, Malmö, fröken Dagny Nordgren, Malmö, fabrikör Walfrid Nordström, adjunkt Nils Norman, Falsterbo, okänd, smedmästare Olsson, Ö. Grevie, herr Anders Olsson, Malmö, målaremästare Axel Fr.

Olsson, fröken Hilda Olsson, Höör, patron Persson, Stångby, fiskare Bjerre Persson, Bjerred, smedmästare H. Persson, herr Jöns Persson, lantbrukare Malte Persson, Eslöv, fiskare Manfred Persson, Elleholm, herr Nils Persson, Elleholm, fröken Stina Persson, kandidat Carl Fredrik af Petersens, fiskare Ant. Petersson, Gislövs läge, doktor Th. Perup, fröken E. von Platens stärbhus, Polska flyktingar i Lund, lektor Frithiof Pontén, grevinnan Amelie Posse-Brazdová, Licov, fröken Elin Risberg, Snogeröd, herr Nils Rosberg, Ystad, kammarherre Holger Rosencrantz, Malmö, tandläkare And. Sandvig, Lillehammer, fru Alfhild Santesson, Stockholm, arkitekt Olle Santesson, Stockholm, friherre H. H. von Schwerin, Skarhult, smedmästare Dan. Selander, trädgårdsmästare J. Severin, Simrishamns museum, arkivarie Ture Sjögren, Skånes Smedmästareförbund, grevinnan Germaine Sparre, Kronovall, fru Sigrid Stiernswärd, Svensk-Österbottniska Samfundet, Vasa, trädgårdsmästare Svensson, Alnarp, herr Alvar Svensson, herr Emil Svensson, Alnarp, ingenjör C. W. Söderberg, Oslo, herr Alb. Thomsen, Holbæk, rektor G. Thörnefors, Jämshög, sjukvårdare H. Truedsson, bibliotekarie John Tuneld, syster Emma Tuveson, fröken Anna Tykesson, lantmästare Henning Uggla, skomakaremästare Nils Wallin, Malmö, doktor Emil Westergård, fru Elsa Westerström, smedmästare Alfr. Wollmér, Alnarp, Västsvenska Folkminnesarkivet, Göteborg, smedmästare Nils Åberg.

E. BESÖK.

Månad	Antal fritt besökande	Antal inträdesbetalande	Summa inträdesbetalande	Antal medlemsbesök
Januari	209	877	593: 50	78
Februari	82	450	201: 50	26
Mars	261	678	469: 20	33
April	632	890	740: 80	73
Maj	3.081	3.899	3.271: 20	392
Juni	2.389	4.568	3.463: 10	255
Juli	1.010	5.659	5.215: 35	248
Augusti	903	4.296	3.966: 35	339

September	3.169	2 690	2.345:—	352
Oktober	1.340	1.149	954: 50	112
November	675	803	326: 40	76
December	234	578	229: 50	42
	<u>13.385</u>	<u>26.537</u>	<u>21.776: 65</u>	<u>2.026</u>

Av de 39.922 besökarna ha 949 studenter, 190 militärer och 8.888 skolungdomar varit avgiftsfria samt besökande med nedsatt avgift utgjort 4.116. Högsta antalet besökare var den 27 juli med 1.218.

F. ÖSTARP.

Gammeln gården har dagligen hållits öppen under maj—september. Av de 6.774 besökarna ha 1.416 haft nedsatt avgift och 248 varit avgiftsfria. Torna härads hembygdsförening anordnade den 3 augusti en hembygdsfest på Tingvallen.

Gästgivaregården har varit öppen under hela året, ehuru besöksantalet sedan körförbudet under veckohelgen genomförts nedgått till ett minimum. Ny restaurangspis har installerats.

G. VÄVSKOLAN OCH KONSERVERINGSANSTALTEN.

Lunds stads skolor för yrkesundervisning har såsom tidigare förlagt sina kurser till museets vävskola och undervisningen har pågått i sedvanlig utsträckning.

Konserveringen av den tredje och sista aubussontapeten ur sviten De goda hjältarna är färdig och därmed är ett mångårigt konserveringsarbete avslutat. De värdefulla tapeterna äro satta i ett utmärkt skick och skyddade genom förstärkningar. Vid upppackningen av de evakuerade keramiksamlingarna befunnos en del tidigare verkställda limningar ha lossnat under fuktens inverkan. De skadade föremålen bli åter hopsatta. Konserveringsanstalten har även stått allmänheten till tjänst.

Lund den 14 juni 1948.

STYRELSEN

INNEHÅLL

Förord	3
GUSTAF ADOLF NILSSON, Theodor Tufvesson	6
FÖREMÅL ur Kulturens samlingar i ord och bild. Småuppsatser med illustrationer av RAGNAR BLOMQVIST (R. Bqt), WILLIAM KARLSON (W. K.), SVEN T. KJELLBERG (S. T. K.) och C. G. LEKHOLM (C. G. L.)	11
SVEN T. KJELLBERG, Oljelampan	44
RAGNAR JIRLOW, Skånska plogen. En plogkonstruktion och dess släktingar	82
RAGNAR BLOMQVIST, Stigbyglar	92
WILLIAM KARLSON, Något om hus- och reseapotek	125
CARL GUSTAF LEKHOLM, Garnredskap. I. Nätbindning	141
Redogörelse för Kulturhistoriska föreningens för Södra Sverige verksamhet 1947	166
Annonser	192

OMSLAG och VINJETTER tecknade av SVEN T. KJELLBERG.

ÅRSBOKENS DONATORER

- Akademiska Föreningen
 AB. Allhems Förlag, Malmö
 AB. Albin & G. Andersson, Lund
 AB. Apotekarnes Mineralvattenfabrik, Lund
 AB. Bröderna Olofson, Malmö
 AB. C. O. Borgs Söners Fabriker, Lund
 AB. Eskilstunaboden Georg Lind, Lund
 AB. Fabriken Saturnus, Malmö
 AB. Färgverken, Malmö
 AB. Grahns Pappershandel, Lund
 AB. P. Håkansson, Eslöv
 AB. Linnefabriken Merkur, Göteborg
 AB. Svenska Urdepoten, Malmö
 AB. Vatten & Värme Carl Holmberg, Lund
 AB. Akerlund & Rausing, Lund
 AB. Ätvidabergs Industrier, Malmö
 Advokatfirman Borgström & Wickman, Lund
 Barnbeklädnadsmagasinet i Lund AB.
 Beyronds AB, Malmö
 Albin Carlssons Eftr., Kafé o. Konditori, Lund
 Dalby Gästgivaregård
 Finbrukens Försäljnings AB., Stockholm
 Firma Ernst Frank, Lund
 Gamla Antikboden, Axel W. Jönsson, Lund
 Gamla Sparbanken, Lund
 Vice Häradshövding H. Gillbergs Advokatbyrå, Lund
 Grand Hôtel, Lund
 Henry Graneli, Södra Sandby

Claes Grave, Revingeby
Hemmets Journal, Malmö
Gust. Holmbergs Eftr., Lund
E. W. Holmstedts Möbleringsaffär, Lund
Husqvarna Malmö-Depôts AB., Malmö
P. Håkansson's konserver AB., Eslöv
Kooperativa föreningen Solidar u. p. a., Malmö
Kürzels Fabriker AB., Malmö
Lennartssons Trävaruaffär AB., Lund
J. P. Lindéns Möbleringsaffär, Lund
Byggnadsfirman Lundahl, Lund
Lundaortens Mejeriförening, Lund
Lunds Dagblad, Lund
Otto Molin, Kristianstad
Clara Nielsen, Lund
Firma Gustaf Nilsson, Lund
Wiwen Nilsson, Lund
Nya Sparbanken, Lund
Ellen Ohlsson Konst- o. Antikvitetshandel, Malmö
Målerifirman O. E. Olsson, Lund
Sigfr. N. & O. Paulson AB., Lund
Säländers Fabriks-Aktiebolag, Lund
John Sandströms Glasmästeri, förgylleri och ramaffär, Lund
Skandinaviska Banken
Skånska Brandförsäkringsinrättningen, Lund
Sparbanken i Christianstad
Bleckslagerfirman Axel Sörensson AB., Lund
Torna Sparbank, Lund
Mauritz Wennicks Pälsvvaruaffär, Lund
Ahlanders Elektriska, Lund
Östarps Gästgivaregård

Denna årsbok är tryckt å

GRAVYRTRYCKPAPPER
FRÅN
FINBRUKEN

KLIPPAN
1573

LESSEBO
1693

GRYCKSBO
1740

*Manufaktur, Tricotage, Konfektion, Garnförsäljning,
Gardin- och möbeltyger, Sängutstyrslar,*

BORGS I LUND

TEL NAMNANROP: AKTIEBOLAGET BORGS

Akademiska Föreningen

vädjar till nuvarande och förut-
varande akademiska medborgare:

Bli särskild ledamot!

Därigenom

gagnar Du Akad. Fören.,
gagnar Dig själu, och

Du förblir lundensare!

Närmare upplysningar ang. särsk.-ledamots-
inskrivning lämnas å A.F:s exp.

GRAND**BJÄRREDS SALTSJÖBAD****ELEGANT — TRIVSAMT***Lunch, Diner, Souper*

Dagligen middagskonsert

DANS onsdag, lördag, söndag

Festväningar — Sammanträdeslokaler

GRAND

Besök DALBY GÄSTGIVAREGÅRD
Ät god mat i trivsam miljö

Beställningar: såväl större som mindre
 emottages tacksamt

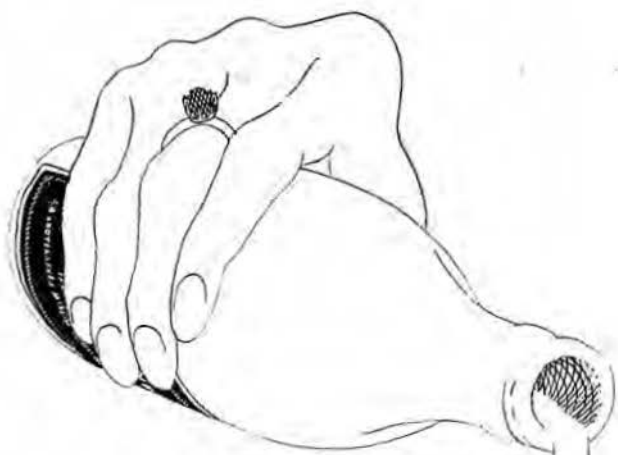
Tel.: Dalby 6 och 268

... både lätt och behändigt
med "färdiglagat"

Sex **Solidar** butiker i Lund
 med färdiglagad mat som specialité

Mårtenstorget 11
 Trollebergsvägen 31
 Hantverksgatan 8
 St. Södergatan 61
 Karl XI-gatan 19
 Banvaktsgatan 2

SATURNUS**GOD LIKÖR**

Apotekarnes

Lund

SPARBANKEN I CHRISTIANSTAD

Grundad 1826 Länets äldsta sparbank

Insättarnes medel Kr. 44.500.000

Egna fonder c:a 4.500.000

Pälsvaror, Kappor o. Dräcker

Högklassiga kvalitéter, förmånligast hos

WENNICKS - LUND

Klostergat. 10

Telefon 11406

Nu syr jag fort
— och utan att trampa.

På Husqvarna lilla elektriska symaskin med Aseamotor kan Ni sy 1.000 styng i minuten eller styng för styng. Strömkostnaden bara några öre i timmen. Maskinen kan lätt ställas undan i garderoben.

Husqvarna
Symaskiner

E. W. HOLMSTEDT

MÖBLERINGSAFFÄR

TAPETSERAREVERKSTAD

Ö. Mårtensgatan 2

Telefon 10645

Besök

Östarps Gästgivaregård

Naturskönt läge

Trivsamma lokaler

Gott bord

Fullständiga rättigheter

Telefon: Veberöd 229

I våra fönster

åt Kloster- och Kyrkogatorna finner Ni alltid för-
nämsta nyheter från in- och utlandet.

HOLMBERGS Eftr.

HERREKIPERINGSMAGASIN

Tel. 100 83

1:sta klass Beställningskrädderi

L U N D

Clara Nielsen

TRICOT-MAGASIN

Klostergatan 2, Lund Tel. 103 44 Kyrkogatan 3, Malmö Tel. 286 28

Från Topp till Tå

ekiperar Ni Eder flicka och pojke
i

Barnbeklädnadsmagasinet i Lund A.-B.

Tel. 107 88

De tre sparbankerna i Lund

hava från en ringa början vuxit sig starka och förvalta nu sammanlagt över 220 miljoner kronor. Det är generationer strävsamma och målmedvetna sparare från stad och bygd, som åstadkommit detta resultat. Jämsides härmed hava sparbankerna kunnat främja utvecklingen inom alla områden genom tillhandahållande av lån på goda villkor.

Sparbankerna ha på sin tid tillkommit för att tjäna samhället och de arbeta fortfarande efter denna riktlinje.

GAMLA SPARBANKEN TORNA SPARBANK
NYA SPARBANKEN

WIWEN NILSSON

ELLEN OHLSSON

Konst & Antikviteter
i utsökt urval

MALMÖ St. Nygatan 67
Telefon 262 92

Filial BÅSTAD
Juli-Aug. Telefon 262

GAMLA ANTIKBODEN

LUND Kattesund 2. Tel. 15523
Bostaden Tel. 15956

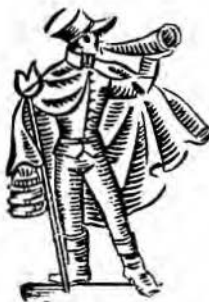
Innehavare: Axel W. Jönsson
Föreståndare: Carl Jönsson

Köper och säljer antikviteter

OBS! 65 års erfarenhet i branschen OBS!

Antikviteter i rikt urval finnes ständigt i lager

Tenn, Koppar, Silver, Malm, Mässing, Bronser.
Porslin och Keramik av in- och utländsk tillverkning. Textilier.
Vapen, såsom flintläsgevär, sablar o.s.v.
Möbler i olika stilarter — renässans, barock, rokokok, gustaviansk, empire,
Karl Johansstil o.s.v.

SKÅNSKA BRAND

Tegnérsplatsen 4

LUND

Tel. namnanrop: »SKÅNSKA BRAND»

Vice Häradshövding
H. GILLBERGS ADVOKATBYRÅ
LUND

JURISTER:

Yngve Hansson Olof Wellmark Gunvor Nordholm-Jacobson Stig Borgh
 Sture Nelson

KONTOR:

L:a Fiskaregatan 2

TELEFONER:

Växel 17325

Advokatfirman Borgström & Wickman

Kontor:

LUND: Klostergatan 11
 Tel. 172 20 (växel)

MALMÖ: Stortorget 29
 Tel. linjev. 14917, 14918

Jurister: Carl Borgström
 Bertil Wickman
 Hans Ingemansson
 Ove Wickman
 Anders Winblad
 Jur. kand.
 Hugo Olsson
 Torsten Lundin

Reservoarpennor

Parker
 Sheaffer
 Ewersharp m. fl.

Pencils

GRAHNS

Pappershandel

Fiskaregatan LUND

**MASKINSKRIVNING
 och MASKINRÄKNING**

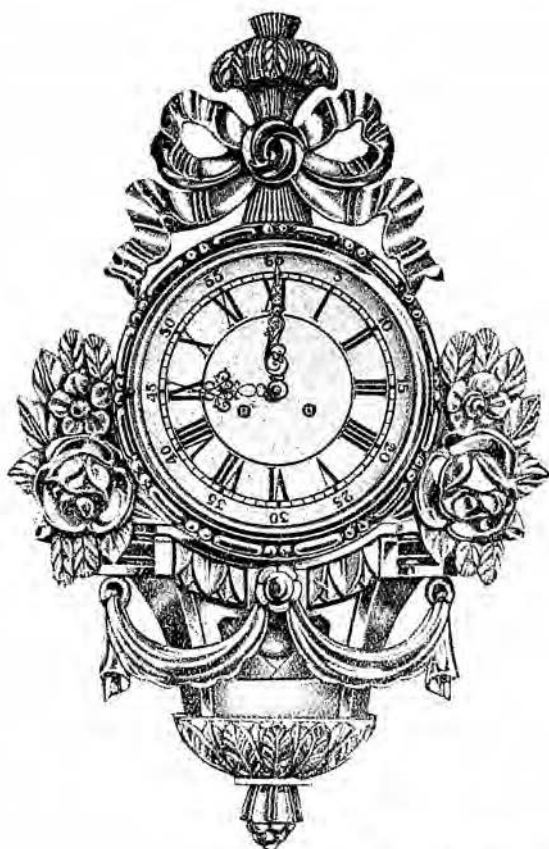
efter moderna metoder

Nya hjälpmedel, trivsamma
 lokaler. Anmäl Er nu!

**ÅTVIDABERGS-
 INSTITUTET**

Skolan där man trivs

Östergatan 1, Malmö
 Tel. 70981

Den representativa HEDERSGÅVAN

En förgylld pendyl

STORT URVAL I OLIKA PRISLÄGEN

A.-B. SVENSKA URDEPOTEN

MALMÖ

STOCKHOLM

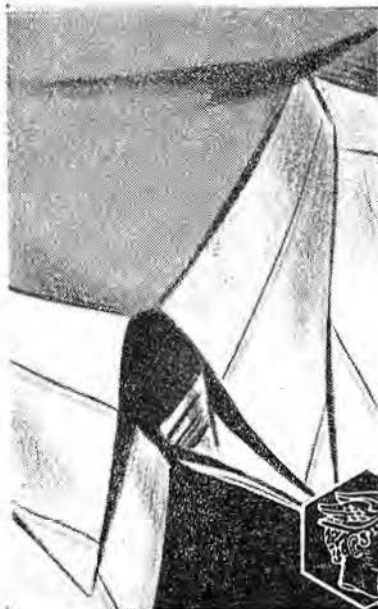
GÖTEBORG

HÄLSINGBORG

**TRÄVAROR och
BYGGNADSMATERIAL**
i stor sortering

LENNARTSSONS
Trävaruaffär A-B

LUND TEL. 173 20 LINJEVÄLJ. **KARL XII-GAT.7**

Moderna skjortor

ha Unipartkragar

Unipartkragarna äro just sådana som Ni vill att en krage skall vara. Den verkar stärkt men är bekväm, mjuk, porös. Ni får eleganta, moderna skjortor när Ni väljer

MERKURS
Skjortor

Tillverkare:
Linnefabriken Merkur — Göteborg

AKTIEBOLAGET
BRÖDERNA OLOFSON
MALMÖ

Textilvaror en-gros

Egen tillverkning av damkonfektion

MÄRKET *BEO* REKOMMENDERAS

CLAES GRAVE

REVINGEBY - TEL. 20

VÄLSORTERAD LANTAFFÄR

Henry Graneli, Södra Sandby
Telefon 5

VÄLSORTERAD LANTHANDEL
OCH MANUFAKTURAFFÄR

ATT MAN
ALDRIG PLUGGAR SÅ BRA SOM
VID EN BRASA FRÅN

AKTIEBOLAGET

ALBIN & G. ANDERSSON

Trollebergsvägen 5 Tel. 171 55

John Sandström

Tel. 110 61, LUND
St. Gråbrödersgatan 13

GLASMÅSTERI
FÖRGYLLERI
RAMAFFÄR

REKOMMENDERAS

OMO

ALLT I JÄRNBRANSCHEN

fördelaktigt från

OTTO MOLIN

KRISTIANSTAD

Tel: Namnanrop

Postgiro nr 27 480

Lekande lätt går färden

på **OMO** -CYKLAR

som utmärka sig för

lätt gång och hög kvalitet

AKTIEBOLAGET

VATTEN & VÄRME CARL HOLMBERG

LUND

Clemenstorget 3

Tel.: 107 52, 112 13 & 107 33

Telegramadr.: »Vattenvärme»

*Rekommenderas för utförande av***Gas-, Vatten-, Ång- och Avloppsledningar - Badrums-
och Vattenklosettinstallationer - Centralvärmeledningar***Reparationer utföras fort och omsorgsfullt***BYGGNADSFIRMAN LUNDAHL**

Siriusgatan 23

LUND

Telefon 114 46

*Utför alla slags byggnadsarbeten såväl
reparations- som nybyggnadsarbeten***Allt arbete utföres med största omsorg***Vi utföra***Ljus- och kraftinstallationer****Svagströmsanläggningar****ÅHLANDERS ELEKTRISKA**

Tel. 106 39 - 151 39

A.B. P. HÅKANSSON, ESLÖV

SALUBRIN
SPRITATTIKA
SEMAP

P. HÅKANSSONS KONSERVER A.B. ESLÖV

FELIX GURKOR
SAFT OCH FRUKTKONSERVER

FIRMA GUSTAF NILSSON

Grundad 1874

Hatt- Möss- & Pälsvarumagasin

Klostergatan 5

Telefon 102 95

Specialité: Doktorshattar Studentmössor

LUNDAORTENS MEJERIFÖRENING

U. P. A.

Grundlagd 1896

*Bästa inköpskälla av förstklassiga
mejeriprodukter*

Telefoner 101 23 och 115 00

Gör ett besök i

ALBIN CARLSSONS Eftr.

Café, Conditori och Trädgårdsservering

Tel. 12274, 14684

Mårtensstorget

Reseffekter
SIGFR. N. & O. PAULSON A.-B. LUND
inredningar
möbler, tyger, gardiner
mattor

VÄVGARNER

SÅSOM

1-tr. NÖTHÄRSGARN, 2-tr. RYAGARN, 1-tr. TORNAGARN,
2-tr. VISTBAGARN OCH MATTVARP TILLVERKAS

ÄKTA FÄRGER
PRIMA KVALITETER

GARNERNA SÄLJAS GENOM HEMSLÖJDS-
AFFÄREN, VÄVSKOLOR OCH VÄVERSKOR

KÜRZELS FABRIKER AKTIEBOLAG
MALMÖ

TEL. NAMNANROP: KÜRZELS FABRIKER

A.-B. ALLHEMS FÖRLAG

MALMÖ

Utgivare av bl. a. bokserien

»SVENSKA FLOTTANS HISTORIA», »SVENSKA FOLKET GENOM TIDERNA», »DE NORDISKA FOLKEN GENOM TIDERNA» (Danmarks, Finlands och Norges historia), »ALLHEMS KONSTBÖCKER», »ALLHEMS KONSTNÄRSLEXIKON», »ALLHEMS SPORTLEXIKON» och »ALLHEMS FLYGBÖCKER».

LD

Alltsedan 1775 har Lundabarna kunnat hämta sina nyheter ur LUNDS DAGBLAD, som värdar de lokala intressena med största omsorg och objektivitet. Lundabornas anspråk att få veta vad som sker i deras hemort tillgodoses bäst i stadens egen tidning.

ANNONSERING för Lund med omnejd blir både billig och effektiv om den koncentreras till

LUNDS DAGBLAD

Stadens enda tidning

BOKBINDERI

BOKTRYCKERI

REKLAM- OCH

LÄDERVARUFABRIK

Beyronds Aktiebolag

MALMÖ — TEL. 721 70 v&xel

MÅLERIFIRMA

O. E. OLSSON

Grundlagd 1847 Inneh.: Axel Fr. Olsson

Alla slag av måleriarbeten - Förstklassigt - Moderat pris

Bantorget 6, Lund Tel. 100 76

Salanders Fabriksaktiebolag**LUND**

Bredgatan 10, tel. 11017

Skomakareg. 5, tel. 13220

HÖÖRLilla Torg, tel. 260,
Järnvägsg. 4, tel. 404.**ESLÖV**Järnvägsgatan 4,
tel. 318

Bleckslagerifirman

Axel Sörensson AB

St. Södergatan 26 Tel. 119 00

*Taktäckningar och reparationer**med galv. plåt, koppar,
eternit, skiffer och bly***TAKMÅLNINGAR**

Sopkärl

Kjellkerit,emulsionsfärg, uppblandas med
vatten. För allt invändigt arbete.**Kjellkerol,**mattfärg, för allt invändigt
arbete.

Ersätter oljefärg.

**AB. FÄRGVERKEN,
MALMÖ**

Tel. 258 18, 284 44

J. P. Lindéns

**Gamla välkända
möbleringsaffär
LUND**

Bytareg. 4 tel. 108 58

A.B. ESKILSTUNABODEN

GEORG LIND

Tel. Namnanrop: Eskilstunaboden Växel. Lund

Platsens mest välsorterade

JÄRN- BOSÄTTNINGS- FÄRG- TAPET- OCH KEMIKALIEHANDEL

Franks
LUND

— Allt för herrgarderoben —

Tel. 11639 - 11875

växel med ankn. till avd. för:

Herrkonfektion
Gästkonfektion
Herrskäpning
Hattar Skodon

Fiskaregatan 21

Herrskrädderi
Arbetskläder
Uthyrning av
Hägnadskläder
KONTOR

Fiskaregatan 23

De stora följetongernas och
de spännande novellernas
tidning

HEMMETS
JOURNAL

Kulturens

Publikationer

KULTURENS ÅRSBÖCKER:

För medlemmar, som önska komplettera sin samling, finnas ännu följande årgångar tillgängliga till ett pris av 5: -- kr per styck:
1935, 1936, 1938—1942, 1946—1947

KULTURENS JULKALENDER 1946:

Restupplagan utförsäljes till medlemmar till ett pris av 2: -- kr per styck (urspr. pris kr 3: 50)

SKÅNSK BILDALMANACKA 1949:

Väggalmanacka med 24 löstagbara vykort med reproduktioner efter skånekonstnären Hjalmar Asp. Pris per styck kr 3: --. Rabattering vid beställning av mer än 25 ex.
Restupplagan av årgångarna 1947 och 1948 med skånska motiv av resp. Emil Johanson-Thor och A. Montan utförsäljas till ett pris av kr 2: -- per st.

Ovannämnda publikationer beställas hos

Kulturen,

LUND

Tel. 10004

1949 Januari 1-15

S	M	T	O	T	F	L
						1
2	3	4	5	6	7	8
9	10	11	12	13	14	15

SKÅNSK BILDALMANACKA

MARTIN EMOND kommer att lämna material till
almanackan för 1950.

Beställ i god tid hos Kulturen, Lund.

